

politica
Tidsskrift for politisk videnskab

Redaktion:

Morten Valbjørn og Søren Flinch Midtgaard (ansvh.),
Christoffer Green Pedersen, Asbjørn Skjæveland, Jørn Loftager (anmeldelser),
Torben K. Jensen, Søren Flinch Midtgaard, Lotte Bøgh Andersen, Mette Kjær,
Søren Serritzlew, Thomas Pallesen, Thomas Olesen, Viola Bureau

Redaktionskomité:

Søren Winther, Socialforskningsinstituttet
Bo Smith, Beskæftigelsesministeriet
Lotte Jensen, Institut for Statskundskab
Morten Ougaard, Institut IKL, Handelshøjskolen
Eva Sørensen, Institut for Samfundsvidenskab og Erhvervsøkonomi, RUC
Peter Dahler-Larsen, Institut For Statskundskab
Jens Henrik Haahr, Teknologisk Institut
Per Henriksen, Fagkonsulent i gymnasieskolen
Christian Albrekt Larsen, Aalborg Universitet, Inst. 2
Mikael Skou Andersen, DMU, Afd. for System-Analyse

© *politica*

Tidsskriftet *Politica* udgives med støtte fra
Aarhus Universitets Forskningsfond og
Statens Samfundsvidenskabelige Forskningsråd
Omslagsdesign: Kasper Lægård, Avail Design
Grafisk tilrettelæggelse: Gitte Thorsted
Tryk: Nørhaven Book A/S
ISSN 0105-0710
ISBN 87-7335-150-4

Redaktionen sluttet d. xx.xx.07

Bestilling af tidsskriftet:

E-mail: Politica@ps.au.dk; telefon: 8942 1253

Girokonto: 5 04 51 93 (se i øvrigt bagest i dette nummer)

Politica publicerer dels artikler bedømt ved peer-review og dels artikler, der som del af et temanummer redigeres af en temaredaktør. Manuskripter, der accepteres på både dansk, norsk og svensk, sendes til redaktørerne. På www.politica.dk kan der findes kontaktoplysninger og skrivevejledning.

Politica er indekseret i *International Political Science Abstracts*, som udgives af IPSA.

Tidsskriftet *Politica*
c/o Institut for Statskundskab
Bartholins Allé
8000 Århus C

Indhold

- 111 *Morten Valbjørn*
Studiet af demokratiets (ir)relevans i et (u)almindeligt Mellemøsten – om ørkenvandring, fatamorganaer, ørkenblomster og om at vandre i cirkler
- 138 *Dietrich Jung*
Modernisering og islampolitik i det nederlandske Indien
- 153 *Julie Pruzan-Jørgensen*
Politologien på feltarbejde – erfaringer fra en antropologisk inspireret studie af demokratisering i Marokko
- 168 *Svend-Erik Skaaning*
Demokratisk underskud. Mellemøsten i komparativt perspektiv
- 184 *Mehdi Mozaffari*
Forandring i Mellemøsten: hvorfor og hvordan?
- 199 *Jan Ifversen*
Civilisationssammenstød og konservativ realisme
- Anmeldelser**
- 211 Mitchell Dean, *Governmentality – Magt og styring i det moderne samfund*, Frederiksberg: Forlaget Sociologi, 2006, (Mads Peter Karlsen)
- 213 Niels Åkerstrøm Andersen, *Partnerskabelse*, København: Hans Reitzels Forlag, 2006, (Mette Kjær)
- 216 Rahbek, Birgitte, *Democratisation in the Middle East. Dilemmas and Perspectives*, Aarhus University Press, 2005, (Jørgen Møller)
- 216 Jung, Dietrich (2006), *Democratization and Development. New Political Strategies for the Middle East*, Danish Institute for International Studies, Palgrave Macmillan, 2006, (Jørgen Møller)
- 220 Modtagne bøger
- 222 Abstracts

- 225 Om forfatterne
- 227 Politicas ph.d.-serie

Morten Valbjørn

Studiet af demokratiets (ir)relevans i et (u)almindeligt Mellemøsten – om ørkenvandring, fatamorganaer, ørkenblomster og om at vandre i cirkler¹

Hvis debatten om demokrati i Mellemøsten i metaforisk forstand betragtes som en ørkenvandring, kan denne åbningsartikel af dette temanummer af *Politica* betegnes som den form for pauser, man holder på en lang og vanskelig færd for at orientere sig om, hvor man kommer fra og nu befinder sig. Ærindet kan for at blive i metaforikken siges at være at kortlægge hidtidige rejseruter og identificere rejsefæller såvel som vildveje og faldgruber for i den fremtidige færd at være bedre rustet mod at komme til at vandre i cirkler eller at se fatamorganaer, således som det hidtil ofte har været tilfældet. Dette sker gennem en undersøgelse af, hvordan spørgsmålet om demokratiets (ir)relevans i et (u)almindeligt Mellemøsten har været diskuteret i den generelle demokrati-litteratur, mellemøststudierne og orientalistikken, og hvordan denne problematik er relateret til det klassiske spørgsmål om, hvorvidt den mellemøstlige region skal opfattes som exceptionel, og hvilke implikationer dette bør have for studiet af mellemøstlig politik.

For en diskussion som den herværende om studiet af demokratiets (ir)relevans i et (u)almindeligt Mellemøsten kan det af flere grunde være fristende at tale om en „ørkenvandring“. Ud over udtrykkets overførte betydning i dansk sprogbrug om en mere eller mindre frugtesløs beskæftigelse, hvor udbyttet i hvert fald ikke står mål med indsatsen, er det for herværende sammenhæng også nærliggende at hæfte sig ved, hvordan vandring i ørkener kan være forbundet med en fare for, at man mister overblikket og orienteringssansen og derfor kommer til at fare vild eller at gå i cirkler, så man bliver ved med at komme tilbage til steder, man har været før. Man vil også kunne risikere at opleve fatamorganaer, hvor man mener at se noget, der faktisk ikke eksisterer. Hvis man kommer om foråret, vil man endvidere kunne være heldig og opleve hele ørkenen blomstre i et væld af farver, men uden at dette egentlig forandrer noget, for uger senere er alt ved det gamle. Det betyder ikke, at det i princippet er helt umuligt at få noget til at gro i en ørken. Det kræver imidlertid store investeringer, som det eksempelvis var tilfældet ved de famøse kunstvandede hvedemarkeder midt i den saudiarabiske ørken eller det israelske projekt om at få „ørkenen til at blomstre“. Ved at opholde sig i ørkenen i nogen tid vil man endvidere opdage, at i hvad der umiddelbart fremstår som goldt og livløst,

faktisk findes liv og aktivitet. Det foregår blot i det skjulte, under sten, i huler og ikke mindst om natten.

Hvis debatten om demokrati i Mellemøsten i metaforisk forstand betragtes som en sådan ørkenvandring, kan denne åbningsartikel af det herværende temanummer af *Politica* betegnes som den form for pauser, man holder på en lang og vanskelig færd for at orientere sig om, hvor man kommer fra og nu befinder sig med henblik på at genoverveje kommende rejseruter og -planer, således som metastudier poetisk er beskrevet af Shanyang Zhao (1991), der i samme forbindelse betoner, at ikke mindst ved vanskelige rejser, hvad en ørkenvandring må karakteriseres som, er det nødvendigt at gøre hyppige pauser. Fokus i det følgende er således rettet mod, hvordan spørgsmålet om demokratiets (ir)relevans i Mellemøsten har været studeret og diskuteret inden for den generelle demokratilitteratur, mellemøststudierne og orientalistikken. Ærindet kan for at blive i metaforikken siges at kortlægge hidtidige rejseruter og identificere rejsefæller såvel som vildveje og faldgruber for i den fremtidige færd at være bedre rustet og dermed undgå at komme til at vandre i cirkler eller at se fatamorganaer.

Mere specifikt vil diskussionen blive relateret til et antal mere principielle problematikker, som konstituerer en form for overordnet omdrejningspunkt for de forskellige bidrag i det herværende temanummers diskussion af en række dimensioner vedrørende spørgsmålet om demokratiets (ir)relevans i et (u)almindeligt Mellemøsten. Ud over at udløse en omfattende debat om et demokratisk Iraks (u)mulighed medvirkede den amerikansk-ledte invasion og afsættelse af Saddam Husseins regime i foråret 2003 samt forestillingen om, at dette ville kunne udløse en form for demokratisk domino-effekt i det ellers meget autokratiske Mellemøsten, således også til en reaktualisering og ny runde af en klassisk debat, der handlede om, hvorvidt den mellemøstlige region skal opfattes som exceptionel (se særnummer af *Arab Studies Journal* 1998), og hvilke implikationer dette i så fald bør have for studiet af mellemøstlig politik, herunder ikke mindst om forholdet mellem de generalistiske og meget teoribevindte samfundsvidenskabelige discipliner som politologien, områdestudiernes regionale ekspertise samt den klassiske orientalistik.²

Mysteriet om *det europæiske mirakel*

Det ualmindelige Vesten og det almindelige Mellemøsten

Mens Mellemøsten som det senere vil fremgå nærmest blev ignoreret i store dele af debatten omkring den tredje demokratiseringsbølge, vil man ved at gå længere tilbage i historien erfare, hvordan regionen tidligere har indtaget en prominent plads i den klassiske demokratidebat, hvor exceptionalisme-spørgsmålet også har spillet en central rolle. Som det ikke mindst er blevet (over)betonet i Edward Saids *Orientalism* (1978), har Mellemøsten ofte funge-

ret som Vestens „signifikante Anden“.³ Det gælder også i diskussioner vedrørende demokratiets fremkomst i Vesten, hvilket gerne er blevet kontrasteret med det såkaldte „orientalske despoti“. Helt tilbage til antikke skikkelser som Herodot og Aristoteles er det muligt at finde en sondring mellem en Orient med despotiske tyranner med absolut magt og en servil befolkning og den demokratiske græske bystat med frie borgere bevidste om deres borgerlige rettigheder (Lockman, 2004: 13). Denne forestilling om et demokratisk og dynamisk Vesten over for en despotisk og statisk Orient genoplives siden blandt andet i Montesquieus overvejelser om monarkistiske, republikanske og despotiske styreform, hvor det orientalske despoti, som blandt andet forklares med Mellemøstens varme klima, indgår som en central reference i, hvad der i realiteten er en indirekte kritik af de europæiske monarkiers despotiske tilbøjeligheder (Lockman, 2004: 47-48).

I modsætning til den senere exceptionalismedebat er det imidlertid ikke det fraværende demokrati i Mellemøsten, der udgør den egentlige gåde, men derimod det „europæiske mirakel“ (Bromley, 1994: 7). Frem til midten af det 20. århundrede var det således snarere den demokratiske styreform frem for despotiet, der blev opfattet som undtagelsen fra reglen. Hvad der krævede en særskilt forklaring, var derfor spørgsmålet om, hvorfor det netop var i Vesten, at man havde set udviklingen af moderne politiske og økonomiske fænomener som demokrati og kapitalisme, og det var i besvarelsen af dette spørgsmål, at Mellemøsten gerne i form af det Osmanniske Rige blev inddraget. Denne interesse for det „europæiske mirakel“ finder man eksempelvis hos Max Webers interesse for, hvordan samspillet mellem den protestantiske etik og den kapitalistiske ånd skabte en bestemt rationalitet, der udmøntede sig i særlige værdier og institutioner forskellig fra, hvad der karakteriserede blandt andet den islamiske civilisation, hvis samfundsmæssige forhold skulle være kendetegnet ved den såkaldte „sultanisme“ (Wolf-Gazo, 2005; Turner, 1974)

Rammen for denne debat om det „europæiske mirakel“ var således en form for spatiel opdeling af verden, gerne i form af forskellige civilisationer, hvor vestlige samfund blev opfattet som kvalitativt forskellige fra den resterende del af kloden, der var præget af statiske og despotiske samfund som følge af fraværet af de særlige betingelser, der skulle have gjort den vestlige civilisation dynamisk og demokratisk. Med andre ord fremstod demokratiet som en unik blomst kultiveret i vestlig muld og uden mulighed for at slå rod i det mellemøstlige ørkensand.

Denne opfattelse afspejlede sig også i den akademiske arbejdsdeling, hvor de forskellige discipliner inden for de gryende samfundsvidenskaber primært studerede økonomiske, politiske og sociale forhold i de vestlige samfund, mens den øvrige verden blev varetaget dels af antropologien, som beskæftigede sig med de såkaldte primitive samfund, og dels af orientalistikken, der tog sig af,

hvad der blev anset som højt udviklede men stivnede civilisationer i blandt andet Indien, Kina og den islamiske verden med en avanceret skriftkultur, udbredte religiøse systemer og en lang tradition for politisk organisering i store bureaukratiske imperier (Wallerstein, 1998). Denne arbejdsdeling, hvor Mellemøsten som del af en distinkt islamisk civilisation hørte under orientalisternes domæne, kom blandt andet til udtryk i en stærk filologisk og religionsvidenskabelig fokusering på det arabiske sprog og på islam, der blev anset som *a whole way of life* med forskrifter om alle livets aspekter. Gennem grundige studier af de klassiske religiøse kilder som Koranen og *hadith*, beretninger om Profeten Muhammeds gerninger og udsagn, samt kilder fra den islamiske civilisations guldalder, skulle det være muligt at få en forståelse af de underliggende og ikke umiddelbart observerbare dynamikker, som det var nødvendigt at have indsigt i for at forstå den såkaldte *homo islamicus* og de islamiske samfunds organisering, herunder deres angivelige despotiske og statiske karakter (Lockman, 2004: Ch 3; se også Binder, 1976). Kort fortalt skulle denne karakter således kunne henføres til forhold som en manglende sondring mellem politik og religion, fraværet af et autonomt civilsamfund, en fatalistisk indstilling til politik og forestillingen om Guds absolutte suverænitet, hvilket angiveligt skulle gøre forestillingen om folkelig suverænitet utænkelig. Regenten fremstod i stedet som „Guds skygge på jorden“, et samfunds love var guddommeligt åbenbarede frem for menneskeskabte, og det ideelle politiske styre skulle således være teo- frem for demokratiet. Denne forestilling kunne også genfindes i policy-kredse, som hos Lord Cromer, der ud over sin berømte bemærkning om, at et reformeret islam ikke længere er islam, også advarede mod, at man „for one moment imagine that the fatally simple idea of despotic rule will readily give way to the far more complex conception of orderly liberty“ (citeret i Editors, 1992: 5).

Vesten er, hvad Mellemøsten forsøger at blive – det almindelige Mellemøsten

I løbet af 1950'erne ændrer demokratidebatten karakter, hvilket ikke mindst sker under indtryk af, hvad der til tider betegnes som fremkomsten af den *liberale* moderniseringsteori, der ligesom den samtidige etablering i USA af de såkaldte områdestudier i det mindste delvist skal ses i lyset af den gryende Kolde Krig.⁴ Den vestlige model for økonomisk og politisk udvikling kommer nu, i princippet i hvert fald, til at fremstå som åben for alle andre samfund, idet den konstituerer endemålet for en global og universel moderniseringsproces, hvor samfund antages at bevæge sig fra en såkaldt „traditionel“ organisering til det „moderne“ deltagersamfund i masseforbrugets epoke, således som det malende udtrykkes i W.W. Rostows „ikke-kommunistiske manifest“ (1960). Frem for at forstå forskelle mellem samfund i spatielle termer i form af en

opdeling af verden i forskellige civilisationer, betragtes de nu snarere fra et temporalt perspektiv, hvor nogle samfund er nået længere end andre i den samme moderniseringsproces, som alle før eller siden må gennemløbe, og i det øjeblik de opnår et givent moderniseringsniveau, er det også forventningen, at de vil blive demokratiske. Selvom demokratiet måske var en blomst oprindeligt dyrket i den vestlig have, var det med andre ord forventningen, at den ved korrekt kultivering også ville kunne slå rod andre steder.

Fra dette perspektiv synes hverken vestlige eller mellemøstlige samfund således at fremstå som særegne eller exceptionelle. Frem for at betragte Mellemøsten som del af en islamisk civilisation, der er fundamentalt forskellig fra en vestlig, anses regionen derimod som hørende til den del af verden, der befinder sig midt i en moderniseringsproces svarende til den, som de vestlige samfund allerede har gennemløbet. I sin klassiske studie om *The Passing of Traditional Society – Modernizing the Middle East* peger Daniel Lerner med henvisning til den „vestlige model“, hvor den demokratiske styreform udgør „the crowning institution of the participant society“ (Lerner, 1958: 64), meget sigende på, hvordan „the same basic model reappears in virtually all modernizing societies on all continents of the world, regardless of variations in race, color, creed“ (1958: 45). I en af bogens mest berømte passager forklares det på den baggrund, at „what the West is (...) the Middle East seeks to become“ (1958: 47), og det understreges i forlængelse heraf, hvordan „Middle Eastern modernizers will do well to study the historical sequence of Western growth“ (1958: 46). I valget mellem „Mekka or mechanization“, som Lerner udtrykker det, ser han dog udfaldet som nærmest på forhånd givet, idet islam, der her repræsenterer det „traditionelle“, vurderes som „absolutely defenseless“ over for de mange og store omvæltninger af det mellemøstlige samfund, som moderniseringsteoretikerne havde langt skarpere blik for end de klassiske orientaler.

Denne forestilling om, at de vestlige samfund udgør en form for samlet „blue print“ for den øvrige verden, hvor politisk og økonomisk udvikling forventes at gå hånd i hånd, ligesom modernisering forstås som vestliggørelse, afspejler sig også i den akademiske fokusering og arbejdsdeling. Som Lisa Anderson (2006: 192) har peget på, foregår der således et fokusskifte bort fra den tidligere store interesse for Mellemøstens fjerne fortid, ikke mindst islams normative periode, til fordel for aktuelle forhold. Mens de nye mellemøstlige uafhængige stater både mere og mindre nære historiske bagage på denne vis kom til at fremstå relativt uklar og uerkendt, syntes deres fremtid som velstående, liberale demokratier formet efter et amerikansk forbillede til gengæld lysende klar. Denne udvikling afspejlede sig også i, at den filologisk og historisk orienterede orientalistik blev trængt i baggrunden af den globaliserende samfundsvidenskab, der i stigende grad også begyndte at beskæftige sig med

ikke-vestlige samfund. Dette skete i et samarbejde med de nyoprettede interdisciplinære områdestudier, hvis mindre filologiske orientering og større kendskab til forskellige samfundsvidenskabelige metoder kombineret med sproglige kundskaber og en specifik viden om og erfaring med nutidige politiske, økonomisk, kulturelle og sociale forhold i en given region gjorde dem til oplagte „juniorpartnere“ i arbejdet på at identificere de generelle dynamikker, der kendetegnede overgangen fra en traditionel til moderne samfundsform (Pye, 1975; Posusney, 2004). I 1950-60'erne indgik Mellemøsten således i høj grad som en integreret del af den generelle samfundsvidenskabelige debat om udviklingslandene, ligesom mellemøstforskere kom med vigtige bidrag til den generelle politologiske debat blandt andet vedrørende demokratisering. Ud over Lernalders allerede omtalte studie af modernisering i Mellemøsten, der meget sigende blandt andet er baseret på efter datidens standarder ganske avancerede survey-undersøgelser, og som kom til at stå som et af hovedværkerne inden for den tidlige moderniseringsteori, kan man også pege på Charles Issawis (1956) studie af forholdet i Mellemøsten mellem økonomisk udvikling og demokrati, der på mange måder foregriber Seymour Martin Lipsets berømte behandling af samme emne.

Demokrati i Mellemøsten – *so passé*
– Mellemøsten som del af en (hidtil) ualmindelig tredje verden

Disse optimistiske forventninger til den igangværende moderniseringsproces kom i stigende grad til at stå i en skærende kontrast til den faktiske udvikling i Mellemøsten. 1950'erne og 1960'erne var således præget af regional og intern ustabilitet i form af kolde og varme krige såvel som borgerkrige og hyppige militærkup. Endvidere blev den første uafhængighedsperiodes alt andet end perfekte demokratiske eksperimenter med delvist manipulerede flerpartisystemer bragt til ophør og afløst af autoritære regimer af enten konservativ eller arabisk-nationalistisk/socialistisk karakter, og trods store velstandstigninger som følge af 1970'ernes olieboom blev Golfen ikke transformeret til en frodig demokratisk have, således som moderniseringsteorien ellers forventede. Samtidig ændrede det intellektuelle klima sig i takt med den tiltagende supermagtsrivalisering, hvor stabilitet og inddæmning af sovjetisk indflydelse nu blev prioriteret højere end demokratifremme. Denne udvikling afspejler sig også i debatten vedrørende mellemøstlig politik, hvor 1950'ernes fokusering på og store forhåbninger til demokratisering i Mellemøsten nu fremstod som *so passé*, som Michael Hudson (1988) har beskrevet den efterfølgende stemning, og spørgsmålet forsvinder næsten helt fra den akademiske dagsorden i de følgende årtier.

Selvom den faktiske udvikling ikke fulgte den forventede, og Mellemøsten ikke syntes at nærme sig den vestlige model, fremstod regionen frem til

1980'erne imidlertid ingenlunde som exceptionel i sammenligning med mange andre dele af den ikke-vestlige verden, der også havde afvejet fra den forudsagte kurs. Det var således heller ikke blot i studiet af mellemøstlig politik, men mere generelt, at der i 1960'erne og 1970'erne var en vigende interesse for spørgsmålet om demokrati i udviklingslandene. Samtidigt var der en voksende kritik af den liberale moderniseringsteoris etnocentrisme og manglende blik for forskellene mellem de nyligt uafhængige ikke-vestlige samfund og den interne og eksterne situation, de vestlige samfund i sin tid havde stået i. I Samuel Huntingtons (1968) *Political Order in Changing Societies*, der gerne regnes som et af de centrale værker i, hvad der er blevet betegnet som den *konservative* moderniseringsteori, er interessen eksempelvis snarere rettet mod, hvordan man kan etablere orden end demokrati, og det betones i den forbindelse, hvordan økonomisk og institutionel udvikling, om nødvendigt skabt ved en „hård autoritær hånd“, må gå forud for en egentlig demokratisering, som ellers risikerer blot at udvikle sig til kaos og anarki. Med andre ord ville økonomisk og politisk udvikling ikke gå hånd i hånd, men i bedste fald følge efter hinanden. Den neo-marxistiske afhængighedsteori anlagde en noget anden form for kritik, der især angik det manglende blik for, hvordan periferien var blevet underudviklet i den koloniale periode og fortsat var afhængig af centermagterne, hvis udbytning blandt andet fandt sted gennem støtten til lokale autoritære *comprador*-regimer, men som Hudson (1988) bemærker, stod demokratispørgsmålet heller ikke her særlig højt på dagsordenen.

Denne kritik og de heraf affødte nye tematikker i den generelle debat kan også aflæses i diskussionerne om mellemøstlig politik, der i denne periode især kom til at handle om emner som militærets rolle i politik, den arabiske nationalismes karakter, den israelsk-arabiske konflikt, et-partistatens struktur, den koloniale arv og hvordan olien blot reproducerede det klassiske center/periferi afhængighedsforhold. Mellemøsten var således fortsat integreret i den mere generelle, men nu mindre demokratifokuserede debat, hvor Ægypten, Syrien og Irak eksempelvis indgik i diskussioner af årsager til og konsekvenser af militærkup, ligesom der også var mellemøstforskere såsom Samir Amin blandt de centrale skikkelser inden for de toneangivende teoretiske strømninger.

Kolonialismen var dog ikke den eneste form for historisk arv, der i denne periode kom i søgelyset som forklaring på, hvorfor modernisering havde vist sig langt vanskeligere end forventet og i øvrigt hverken behøvede at være identisk med vestliggørelse eller demokratisering. I nogle af de senere moderniseringsteori-inspirerede studier, der fortsat arbejdede med traditionel/moderne modstillingen, samlede interessen sig – ikke mindst efter den uventede islamske revolution i Iran – således i stedet mod den *islamiske* arv som forklaring på, hvorfor Mellemøstens såkaldte „traditionelle strukturer“ havde vist sig at være mere sejlvivede end først antaget. I den forbindelse reintroduceres en række af

den klassiske orientalistiks forestillinger om islam som nøglen til forståelsen af de mellemøstlige samfunds karakter. I en diskussion i *Politics in the Middle East* om, hvorfor det har været så vanskeligt at transformere velstand til velfærd og herigennem høste moderniseringens frugter, peger James Bill og Carl Leiden eksempelvis på den manglende politiske udvikling i det *islamske* Mellemøsten, hvor traditionelle magtmønstre skulle have overlevet, og de henviser i den forbindelse til, hvordan Profeten Muhammed gennem hele den islamiske historie frem til i dag skulle have udgjort „the model par excellence of political leadership“ (Bill og Leiden, 1984: 29, 13x).

Et islamisk Mellemøsten ude af trit med Historien – Den tredje bølge og det ualmindelige Mellemøsten

Frem til 1980'erne fremstod Mellemøsten således ikke som exceptionel i forhold til den øvrige ikke-vestlige del af verden, hvor det også stod klart, at til trods for at det som sådan ikke var principielt umuligt, ville det være væsentligt vanskeligere at få demokratiet til at blomstre i ikke-vestlig muld, og selvom de specifikke begrundelser varierede, var der generel enighed om, at resultatet næppe ville være identisk med den vestlige have.

Dette billede af Mellemøsten ændrede sig imidlertid, da den såkaldte tredje demokratiseringsbølge, der havde sit udspring i 1970'ernes Sydeuropa, i det følgende årti skyllede over Latinamerika og efter 1989 fik demokratiet til at spire i Østeuropa og dele af Asien og Afrika. Som Ghassan Salamé (1994: 1) har anført, kom denne udvikling ikke blot til udtryk i „a new wave of universalism“ men også i (gen)opståelsen af forestillingen om en særlig „Arab and/or Islamic ‘exceptionalism’“. På den ene side var denne periode karakteriseret ved en global demokratisk *Zeitgeist* af uset rækkevidde og intensitet (Shin, 1994: 169). Det gav sig blandt andet til udtryk i optimistiske forventninger om, at demokratiseringsbølgen denne gang ikke ville blive afløst af modbølger og tilbageslag. Murens fald markerede således ikke blot enden på Den Kolde Krig, men også Historiens afslutning forstået således, at vi skulle være nået til „the endpoint of mankind’s ideological evolution and the universalization of Western liberal democracy as the final form of human government“ som udviklingen på triumferende vis blev udlagt af Francis Fukuyama (1989: 4; 1992). Dette afspejlede sig også i den vildtvoksende demokrati litteratur, der i modsætning til tidligere tiders interesse for strukturelle forudsætninger for demokrati var præget af en antagelse om, at demokrati i princippet kunne og burde fremmes overalt, således at succesfuld demokratisering mest af alt kom til at fremstå som et relativt teknisk spørgsmål om at bruge det rigtige design (Heydeman 2006: 150).

På den anden side finder man også en opfattelse af Mellemøsten som værende „out of step with History“, som det udtrykkes af Mark Heller (1990).

Selvom det ikke eksplicit var Fukuyamas store 'Historie', der blev henvist til, er bemærkningen ikke desto mindre meget rammende for, hvordan den mellemøstlige region blev betragtet i denne eksploderende transitologidebat, der for alvor var med til at genindsætte demokratispørgsmålet øverst på den politologiske dagsorden. Mens der i overensstemmelse med den nye og meget optimistiske universalistiske bølge var en opfattelse af, at demokratier i princippet kunne opstå under vidt forskellige socioøkonomiske og kulturelle forhold, var der dog ikke særlig stor tiltro til, at demokratiseringsbølgen også ville skylle over Mellemøsten og transformere, hvad der blev opfattet som en ualmindelig gold autokratisk ørken, til en frodig have af blomstrende demokratier. I en række store komparative demokratistudier blev regionen for eksempel helt ignoreret, således som det eksempelvis var tilfældet i det ellers meget omfattende firebindsværk *Democracy in developing countries* (Diamond et al., 1988; se også Diamond et al., 1990; O'Donnell et al., 1986) og som Marsha Pripstein Posusney (2004: 127) har peget på, fandt mellemøstforskeres potentielle bidrag til den generelle demokratidebat ofte kun vej til specialiserede mellemøsttidsskrifter, ligesom deres bøger forblev ukendte uden for mellemøststudiemiljøet.

Mens denne udeladelse ofte blot blev forbigået i tavshed, begrundes det eksplicit hos Larry Diamond, Juan Linz og Seymour Martin Lipset, der i indledningen til omtalte værk forklarer, at „Islamic countries of the Middle East and North Africa generally lack much previous democratic experience, and most appear to have little prospect of transition even to semi-democracy“ (1988: xx). Denne betoning af, hvordan det er regionens *islamiske* lande, der ikke synes at have nogen nævneværdig udsigt til demokratisering, er meget karakteristisk, idet det ofte var islams udbredelse i denne del af verden, der blev henvist til som forklaring på, hvorfor den generelle demokratiseringslitteratur ikke behøvede at beskæftige sig med Mellemøsten i sine komparative studier. I en diskussion om, hvorvidt flere lande ville blive demokratiske, pegede Huntington (1984: 208, 216) eksempelvis på, hvordan islam ikke havde været et særlig gæstfrit sted for demokratiet. Han forudså på linje med Diamond, Linz og Lipset, at der var ringe udsigt til en demokratisk udvikling i Mellemøstens islamiske lande, hvilket var et synspunkt, han genfremsatte det følgende årti, hvor han forklarede, at „Islamic culture explains in large part the failure of democracy to emerge in much of the Muslim world“ (Huntington, 1996: 29).⁵ Som underbygningen herfor støttede han sig især til *clash of civilizations*-begrebets egentlige fader⁶ Bernard Lewis, som var rundet af den klassiske orientalistiske tradition og gennem årtier og med argumenter som dem, der blev gengivet i afsnit I, havde forklaret, hvordan islams historie og grundlæggende karakter skulle have gjort islamiske samfund ualmindeligt dårligt påklædte til det liberale demokrati (se fx Lewis, 1993; se også genoptrykket af 50 års artik-

ler i Lewis 2004). Selvom Lewis var en særlig yndet reference, når islams betydning for Mellemøstens angiveligt særligt demokratiresistente karakter skulle forklares, blev der også trukket på, hvad Sadowski (1993) har betegnet som den *neo-orientalistiske* tradition med skikkelser som Patricia Crone, Martin Kramer og Daniel Pipes, såvel som på andre af den klassiske orientalistiks *grand old men* som Elie Kedourie (1994: 1, 5; se også 1987), som ofte er citeret for sin erklæring i *Democracy and Arab Political Culture* om, at

„democracy is quite alien to the mind-set of Islam (...) there is nothing in the political tradition of the Arab world – which are the political traditions of Islam – which might make familiar, or indeed intelligible, the organizing ideas of constitutional and representative government“.

Denne opfattelse af Mellemøsten som en exceptionel islamisk region, hvor der på nær den lille jødiske „demokratisk oase“ Israel ikke var noget egentligt håb for, at demokratiet kunne slå rod, genfindes også i den mere policy-orienterede del af 1990'ernes generelle demokratidebat.⁷ I en diskussion om, hvorvidt Golf-krigen 1990/1 kunne og burde bruges som anledning til at forsøge at få den igangværende demokratiske revolution i Østeuropa til at sprede sig til Mellemøsten ved at afsætte Saddam Hussein og samtidig kræve, at den kuwaitiske al-Sabah-familie gennemførte demokratiske reformer, lod George Bush den ældre således eksplicit forstå, at „the war wasn't fought about democracy in Kuwait“. Det var et synspunkt, der harmonerede med den generelle skepsis i forhold til muligheden for, at man ved at gennemtvinge et regimeskifte i Bagdad kunne bane vejen for et mere demokratisk Irak eller for den sags skyld Mellemøsten. Det var således naivt at tro, at der ventede en 'jeffersonsk demokrat' i kulissen, hvis Saddam Hussein blot forsvandt, forklarede Colin Powell. Dette skulle med Daniel Pipes' ord hænge sammen med, at Mellemøsten „is a region which marches to its own beat, nearly immune to such happy global developments as democratization“, og han advarede på den baggrund mod at bilde sig ind, at det i Irak ville være muligt at gentage succesen fra efterkrigstidens Japan og Tyskland. Denne generelle skepsis over for muligheden for, at demokratisering kunne eller burde gennemtvinges, genfindes såvel hos Thomas Friedman (2006), ifølge hvem det var illusorisk at tro, at det var muligt at bryde Mellemøstens såkaldte Hama-regler,⁸ der dikterede „rule or die“, som hos Fuad Ajami, der fandt det upassende at rejse demokratispørgsmålet, idet USA's rolle i Golfen var at fremme orden, ikke at gennemtvinge sin egen styreform. Richard Haas argumenterede på tilsvarende vis, at USA ikke havde nogen ret til at tvinge andre til at blive demokratiske, og ifølge Lewis var det kun den muslimske befolkning i regionen, der selv kunne og skulle afgøre deres skæbne, og aktiv ekstern indblanding ville blot risikere at gøre tingene værre og under alle omstændigheder ikke skabe demokrati.

Ta'addudiya og *dimuqratiyya* som 1990'ernes politiske sprog – Den tredje bølge og det almindelige Mellemøsten

Denne opfattelse af Mellemøsten som en gold autokratisk ørken i en verden, der ellers var præget af demokratiets hastige knopskydning i de fleste andre regioner, placerede ikke blot regionen som et område af marginal interesse såvel for den generelle politologiske debat, der især var optaget af at studere de mange demokratiske transitioner, som for konkrete politikker som Clinton-doktrinen om „democratic enlargement“, hvori Mellemøsten måske ikke formelt, men reelt ikke forekom at indgå (Gambill, 2003; Heydemann, 2006). Den gav også anledning til en eksistentiel bekymring især hos de mellemøstforskere, der beskæftigede sig med mellemøstlig politik, idet de frygtede at blive isoleret fra og ignoreret i den generelle politologiske debat på et tidspunkt, hvor behovet for og nytten af områdestudier var omtvistet.

De tidlige 1990'ere var således præget af en debat om, hvorvidt den Kolde Krig såvel som „Historiens“ afslutning også burde markere områdestudiernes endeligt. Der var på sin vis blot tale om en ny runde af den klassiske områdestudiekontrovers, der med vekslende intensitet har udspillet sig mellem interdisciplinære regionale specialister med sprogkundskaber og erfaring fra „felten“ og disciplin-orienterede og teori- og metodestærke generalister, der gennem tiden har anklaget hinanden for henholdsvis at være excentriske *fact collectors*, der fortaber sig i forskellige obskure sandkorn i den mellemøstlige ørken, og for at være lænestolsforskere, fra hvis elfenbenstårn Mellemøsten blot fremstår som „large dry desert blurs“, som det spidsformuleres hos James Bill (1996: 506; se i øvrigt Hall, 1947; Pye, 1975; Binder, 1976; Easton, 1991; Tessler et al., 1999; Valbjørn og Erslev Andersen, 2005).

Magtbalancen var denne gang imidlertid i generalisternes favør. Med ud-sigt til, at vi i en „post-Historisk“ globaliseret verden alle snart ville spise *Big Macs* og tale engelsk, som Rashid Khalidi (2003: 183) har karakteriseret datidens fremherskende ånd, ville der således være mindre behov for områdestudiernes skarpe blik for særlige regionale forhold end for tematiske og tvær-regionale studier af spørgsmål af global relevans såsom demokratiske transitioner (Tessler et al., 1999: x). De områdestudier, som beskæftigede sig med regioner, hvor den tredje demokratiseringsbølge for alvor havde haft sin indvirkning, kunne fortsat hævde en eksistensberettigelse svarende til 1950'ernes 'junior partnere', men denne gang i arbejdet med at formulere transitologiens love.⁹ Dette var imidlertid vanskeligere for mellemøststudierne, hvis region som beskrevet i vidt omfang blev ignoreret i den generelle demokratidebat. Samtidig var mellemøststudierne også dårligt klædt på til at forklare denne angivelige „arabisk/islamiske exceptionalisme“, hvilket skal ses i forlængelse af Saids sønderlemmende orientalismekritik. Anklagen om, at forskere som led i en vestlig måde at dominere og udøve magt på skulle have deltaget i en

„orientalisering“ af Mellemøsten som fremmedartet, eksotisk og anderledes (Said, 1978: 29), havde primært været rettet mod orientalistikken, men her blev den nærmest ignoreret. I stedet var det inden for mellemøststudierne, at kritikken fik sin primære indvirkning i form af en latent berøringsangst over for temaer, der uintenderet kunne medvirke til en „orientalisering“ af mellemøstlige forhold.

Det er i denne kontekst, at Khalidi (1995) i sin egenskab af formand for det amerikanske mellemøstforbund spørger: „Har mellemøststudierne en fremtid?“, og som svar anfører, at der er tale om „alvorlige problemer“, der kun lader sig løse ved at bryde ud af „den mellemøstlige ghetto“ og at lære at agere inden for vores respektive discipliner, hvor fremtiden ligger. Denne opfordring blev i vidt omfang fulgt gennem 1990'erne, hvor mellemøstforskere med særlig interesse for politiske forhold eksempelvis gjorde sig store bestræbelser for på samme tid at tale ind i den fremherskende demokratiseringsjargon og udfordre forestillingen om Mellemøsten som så exceptionel, at regionen hverken kunne bidrage til den generelle demokratidebat eller trække på erfaringer herfra. Denne tendens fik gennem årtiet forskellige delvist overlappende udtryk.

Nogle forsøgte at gendrive udsagnet om, at Mellemøsten var uden tidligere demokratiske erfaringer med henvisning til tidligere „(semi)demokratiske oaser“ som det sene osmanniske riges rådgivende forsamlinger, den iranske konstitutionelle revolution i 1905-6 og de forskellige flerpartivalg og parlamenter i første halvdel af det 20. århundrede (Bromley, 1997). På tilsvarende vis blev der peget på, hvordan det allerede i den tredje demokratiseringsbølges tidlige fase var muligt at iagttage politiske åbninger såsom den ægyptiske *infitab*-politik og genindførelsen af flerpartisystemet i 1976.

Andre var optaget af at spotte alle mulige demokratiske spirer som indikation på, at der foregik drastiske forandringer i Mellemøstens autokratiske ørken, som således synes at være ved at antage et grønt skær. Som begrundelse for, hvorfor mellemøstforskere trods 1950'ernes skuffelse igen burde beskæftige sig med demokratspørgsmålet, pegede Hudson (1988, 1991; se også Norton, 1993; Ibrahim, 1993) eksempelvis på, hvordan regionens autokratiske regimer befandt sig i en tiltagende legitimitetskrise, som blev forstærket af de mange forandringer andre steder i verden. Det havde ikke blot afspejlet sig i, at *ta'addudiya* (pluralisme) og *dimuqratiyya* (demokrati) nu figurerede som prominente begreber i det mellemøstlige politiske sprog svarende til, hvad man så andre steder. Det skulle også allerede have givet sig udtryk i markante politiske åbninger i form af valg til genåbnede parlamenter og fremkomsten af et vibrerende civilsamfund i Jordan, Ægypten, Marokko, Algeriet, Tunesien, Kuwait, Libanon og Yemen ligesom Saudi-Arabien havde etableret et rådgivende råd, og det syriske parlament var udvidet med 60 uafhængige kandida-

ter. Og som Hudson (1991: 409) optimistisk pegede på, havde selv Saddam Hussein i kølvandet på Kuwait-krigen erklæret, at Irak skulle være et demokratisk samfund med retssikkerhed og flerpartisystem.

På den baggrund var der endvidere stor interesse for at introducere teoretiske modeller og begreber fra den generelle demokratidebat udviklet på baggrund af erfaringer fra andre dele af verden. I *Political Liberalization & Democratization in the Arab World – theoretical perspectives* henvises der således flittigt til skikkelser som Diamond, Linz, Lipset osv., og bogens tre redaktører indleder med at understrege, hvordan bogen skal introducere og systematisk undersøge centrale *teoretiske* problematikker (Brynen et al., 1995). Et af disse var civilsamfundsbegrebet, der ligesom i den generelle demokratiseringsdebat nød stor opmærksomhed hos mellemøstforskere, således som det kom til udtryk i det store projekt om *Civil Society in the Middle East* (Norton, 1994). Det var således forventningen, at de dynamikker, der karakteriserede udviklingen i Mellemøsten, ville svare til dem, man havde fundet i andre regioner, der befandt sig i en transition, og ved at invitere til tværregionale sammenligninger udgjorde civilsamfundsbegrebet et nyttigt redskab til at bekæmpe forestillingen om en mellemøstlig exceptionalisme, som det ganske repræsentativt for tidens ånd blev forklaret af Eva Bellin (1994: 510).

Ud over at applicere begreber og teorier udviklet i andre kontekster – den tunesiske udvikling blev eksempelvis analyseret i lyset af den spansk/latinamerikanske pagt-model (Anderson, 1991) – blev der også gjort store bestræbelser på at gendrive den klassiske forestilling inden for orientalistikken om islams nærmest iboende despotiske karakter. Ikke mindst John Esposito og John Voll (1996; Voll og Esposito, 1994; se også Esposito og Piscatori, 1991) var således meget optaget af at vise, hvordan de islamiske primærkilder rummede en række centrale forestillinger og begreber, som kunne udgøre fundamentet for et autentisk islamisk demokrati, hvilket nogle tolkede som bevis for islams grundlæggende demokratiske karakter, mens andre som Fred Halliday (1995: 116) snarere så det som udtryk for, at det ikke gav mening i det abstrakte at diskutere, om islam som sådan var (u)demokratisk eller ej.¹⁰ I en Said-inspireret bredside mod orientalistikken i dennes klassiske og nyere inkarnationer anførte Yahya Sadowski endvidere, at det netop var denne tvetydighed, der blev gjort brug af i denne næsten altid demokratiske tilgang til mellemøstlige forhold:

„when the consensus of social scientists held that democracy and development depended upon the actions of strong assertive social groups Orientalists held that such associations were absent in Islam. When the consensus evolved and social scientists thought a quiescent, undemanding society was essential to progress, the neo-Orientalists portrayed Islam as beaming with pushy, anarchic solidarities. Middle East Muslims, it seems were doomed to be eternally out of step with intellectual history“ (Sadowski, 1993: 19).

I stedet for at fokusere på islam som forklaring på, hvorfor Mellemøsten traditionelt havde udgjort et så relativt barskt klima for demokratiet, rettede interessen sig i stedet mod mindre exceptionelle og typisk mere socioøkonomiske dynamikker, som i princippet også kunne findes andre steder. I lederen af et *MERIP* temanummer om „Democracy in the Arab World“ blev det eksempelvis betonet, at det ikke var islam men oliens (u)forenelighed med demokrati, der var det centrale spørgsmål (Editors, 1992: 47). Det var netop, hvad der var i fokus hos Giacomo Lucianis (1987, 1994) indflydelsesrige introduktion af rentierstatsbegrebet og overvejelser om sammenhængen mellem regimetyper og statens økonomiske fundament. Ud over at kunne give en ikke-islamisk forklaring på, hvorfor 1970'ernes oliegenererede rigdom ikke havde transformeret Golfen til en frodig demokratisk have, således som moderniserings-teorien havde forventet, gav denne politisk-økonomiske tilgang også grund til håb om, at regionen ikke var dømt til altid at være ude af trit med „Historien“. Der var således en forhåbning om, at de faldende oliepriser ville medvirke til at sætte regimerne under pres, hvilket blev understøttet af, at de demokratiske åbninger i eksempelvis Jordan, Algeriet og Tunesien netop havde fundet sted i kølvandet på økonomiske kriser (Brynen, 1992; Hudson, 1988).

I kontrast til den fremherskende holdning i den generelle demokratidebat var der inden for Mellemøststudier således en opfattelse om, at Mellemøsten med Simon Bromleys (1997: 329) ord ikke var „different in kind but only in degree“, og at den mellemøstlige demokratiseringsproces blot var lidt langsommere end den, man havde set i andre dele af verden. Den langsigtede trend gik imidlertid i retning af større liberaliseringer og mere repræsentative styre (Hudson, 1991: 426), og det var derfor på høje tid at holde op med at tale om en særlig mellemøstlig exceptionisme i diskussioner om globale trends (Norton, 1993: 216).

Fra *demo-cracy* til *post*-democratization – det ualmindelige Mellemøsten

Da årtusindet gik på held, mindede regionen imidlertid fortsat mere om en gold autokratisk ørken end en frodig demokratisk have. I lyset af lighedstrækkene med 1950'ernes store men uindfrie forventninger var det nærliggende at betragte situationen, som hvis man havde bevæget sig i cirkler og i de „*demo-cracy*“ 1990'ere blot var nået tilbage til 1950'erne, hvor man som ved et fatamorgana også havde forvekslet forandringer med demokratisering. Hvis man konsulterede nogle af de store demokratiopgørelser (Freedom House, Polity IV), fremstod det arabiske Mellemøsten ikke blot fortsat som den mest ufrie region i verden, men også som den eneste, der fra de sene 1980'ere til begyndelsen af det nye årtusinde ikke var blevet nævneværdigt mere demokratisk, og den mellemøstlige demokratikløft var under den tredje demokratisering.

ringsbølge således snarere uddybet end indsnævret (Schlumberger, 2006; se også Blecher, 2003; Bellin, 2004b). Samtidig stod det klart, at flere af de teoretiske modeller og begreber fra den generelle demokratidebat fremstod som mindre frugtbare i en mellemøstlig kontekst. Pagtmodellen fra de spansk/latin-amerikanske transitioner viste sig eksempelvis ikke særlig nyttig til at forstå den tunesiske udvikling (Anderson, 1999), ligesom der var en stigende erkendelse af, at et vibrerende civilsamfund ikke nødvendigvis behøvede at bane vejen for en demokratisering, men kunne som i Jordan også være en del af regimets måde at bevare den sociale kontrol på (Wiktorowicz, 2001; se også Brumberg, 2003). De forventede demokratiske sideeffekter af 1990'ernes økonomiske kriser og liberaliseringer viste sig endvidere ikke at være andet end en *Grand Delusion* (Kienle, 2001), hvor regimerne efter kortvarige politiske åbninger blot reorganiserede deres magtbase gennem en selektiv kooptering af de nye *crony capitalists*, som ikke pressede på for nogen egentlig demokratisering. Endelig stod det også klart, at gennemførelsen af valg, hvilket i perioden 1989-99 foregik hele 80 gange – til præsidentposter, parlamenter, lokale råd, fagforeninger og handelskamre (Ehteshami, 1999: 204) – hverken ændrede de reelle magtforhold eller behøvede at repræsentere et skridt på vejen til et egentligt demokrati, men kunne i nogle tilfælde ligefrem bidrage til en bevægelse i den modsatte retning (Lust-Okar, 2006; Schwedler og Chomiak, 2006).

Udviklingen i 1990'erne fremstod på denne vis, som hvad Daniel Brumberg (2003) har betegnet som en „transition to nowhere“, hvor de såkaldte „liberaliserede autokratier“ efter devisen om at forandre for at bevare regerede gennem en kalkuleret evig vekslen mellem (pseudo)liberaliseringer og deliberaliseringer. Hvis Historiens afslutning markeres af demokratiets triumf, stod det, som Marina Ottaway et al. (2005: 1) har formuleret sig, klart, at Mellemøsten fortsat har megen historie foran sig. Det er ikke mindst i dette lys, at man skal se de senere års opfordringer til, at mellemøststudierne bevæger sig ind i „post-demokratiseringens æra“ (Albrecht og Schlumberger, 2004: 385; Heydemann, 2002: 60; Bank, forthcoming; for et tidligt eksempel se også Wickham, 1994). I modsætningen til – 1950'ernes og – 1990'ernes interesse for, hvad der ikke var, men (snart) burde være – hvis man skulle følge de generelle politologiske modeller – bør fokus i stedet rettes mod, hvad der faktisk foregår i regionen, selv hvis dette ikke passer ind i et traditionel/moderne eller autokratisk/demokratisk kvasi-teleologisk transitionsskema. Denne tendens har gennem de seneste år blandt andet givet sig til udtryk i en voksende interesse for at forstå autokratiske regimer og deres robusthed frem for forsøg på at spotte mulige spæde tegn på en nært forestående demokratisk revolution, hvilket ifølge Holger Albrecht og Oliver Schlumberger (2004) svarer til at „vente på Godot“. I stedet for at stirre sig blind på „the failure of democratization“ foreslår de ligesom Eva Bellin (2004b; se også Posusney og Angrist, 2005), at man

tænker i „the success of authoritarian regimes“. Ud over at man herved undgår at beskæftige sig med noget måske ønskeligt, men fraværende til fordel for noget faktisk nærværende, vil man ikke blot kunne få bedre indsigt i det politiske liv i autoritære regimer, som – hvilket Posusney (2004: 128) erindrer os om – næsten halvdelen af verdens befolkning fortsat lever under. Man vil også erfare, at fraværet af forandringer *af* regimetype ikke er ensbetydende med, at der ikke er foregået vigtige forandringer *i* regionens autoritære regimer. Med henvisning til Jordan og Yemen har Jillian Schwedler (i Ottaway et al. 2005) peget på, hvordan mange af de store forandringer der gennem det seneste tiår er foregået både i forholdet mellem forskellige dele af oppositionen og i deres relation til regimet, let vil blive igoreret fra et demokratiseringsperspektiv, hvor det politiske liv blot vil fremstå som præget af stilstand. Med andre ord vil man ved kun at se efter tegn på, at den mellemøstlige ørken er ved at forandre sig til en frodig have af demokratier, risikere at overse, at der også kan være liv og aktivitet i et område, som umiddelbart kan fremstå som goldt og livløst.

I sine vidtgående varianter har dette post-demokratiseringsperspektiv givet sig til udtryk i en mere generel skepsis i forhold til nytten af med vold og magt at forsøge at tilpasse sig de fremherskende strømninger inden for den generelle politologiske debat. Med særlig henvisning til den amerikanske kontekst har Lisa Anderson (2006; se også Mitchell, 2003; Kramer, 2001) således kritiseret politologien for at have en provinsiel og snæver politikforståelse, der tager det liberale demokrati som altings målestok. En sådan optik formår imidlertid ikke at forstå mellemøstlig politik, der, som hun bemærker, handler mindre om valgsystemer, parlamenter, partier og andre liberale institutioner end om autoritære regimer, monarkier, klannetværk og religiøse fællesskaber, ligesom det 21. århundredes store temaer ikke handler om forskellen mellem præsidentielle vs. parlamentariske institutioner, men snarere om nation- og identitetsbygning, sekterisk politik, de sejlivede monarkier, uformelle økonomier og transnational terrorisme. Det er ifølge denne mere vidtgående variant derfor i dobbelt forstand tvivlsomt, hvor frugtbart det vil være at forsøge at anskue den politiske udvikling i Mellemøsten gennem generelle demokratiseringslinser. Ud over at regionen ikke har meget at byde på i form af „gode historier“ til den generelle teoretiske debat om demokratiske transitioner, efterlades mellemøstforskere samtidigt uden redskaber til at forstå deres „egen“ region, hvis politiske dynamikker vedbliver med at fremstå som uforståelige og exceptionelle. Frem for at bidrage til etableringen af en politologisk dagsorden baseret på en bredere og mindre provinsiel politikforståelse risikerer mellemøstforskere i stedet blot at blive fastholdt i en dobbelt isolation.

Selvom langt fra alle deler dette radikale synspunkt, er det ikke desto mindre tydeligt, at der er foregået et holdningsskifte i forhold til såvel 1990'ernes forventning om, at Mellemøsten ville imitere udviklingen fra andre steder og

herved følge en universel model for demokratisk transition, der ville bringe regionen „i trit med Historien“, som tiltroen til forsøg inden for politologien på at opstille generelle modeller for politisk forandring. Ud over at rejse spørgsmålet om man, som Frederic Volpi og Francesco Cavatorta har formuleret det, snarere skulle tale om „failure of theory“ frem for „the failure of the Middle East“, synes der således også at være en voksende anerkendelse af, at det er nødvendigt at have blik for forskellige distinkte træk ved mellemøstlig politik. Det giver sig blandt andet til udtryk i en mindre berøringsangst for at beskæftige sig med spørgsmålet om, i hvilket omfang og hvordan Mellemøsten skal opfattes som exceptionel, herunder om islam bør tillægges en rolle og i så fald hvilken (se fx Lust-Okar, n.d.; Bellin, 2004b; Albrecht og Schlumberger, 2004; Volpi og Cavatorta, 2006).

Autokraternes efterår og det (kortvarige) arabiske forår – det (u)almindelige Mellemøsten

Ved første øjekast synes denne udvikling at have mindsket kløften mellem, hvordan Mellemøsten er blevet betragtet inden for mellemøststudierne og i den generelle demokratidebat, hvor regionen i 1980-90'erne som beskrevet gerne blev regnet som anderledes end andre regioner. Da Mellemøsten i begyndelsen af det nye årtusinde for alvor rykker fra marginen til centret af den generelle demokratidebat, hvor transitionsparadigmets teleologi samtidigt var kommet under stigende kritik (Carothers, 2002), var det på den baggrund nærliggende at forvente, at de tidligere rejsefæller på ny var kommet på bølgelængde. Ikke desto mindre fremstod mellemøststudierne igen ude af trit med (i det mindste nogle af) tidens fremherskende opfattelse af Mellemøstens (u)almindelige karakter. Tidligere pessimistiske erklæringer om, at det ikke ville være muligt for demokratiet at trives i Mellemøstens ualmindeligt golde og ugæstfrie ørken, var nu erstattet af langt mere optimistiske vurderinger og en betoning af, hvordan regionen ikke burde behandles som exceptionel.

Dette skift kom vel nok tydeligst til udtryk i debatten omkring Irak-krigen i 2003,¹¹ hvor George W. Bush i modsætning til sin far eksempelvis mente, at Irak var „fully capable of moving toward democracy and living in freedom“, og at et demokratisk Irak kunne udløse en demokratisk domino-effekt i hele regionen. Han anså således „democracy to be right and true for every person in every society“ og afviste i den forbindelse argumenter om, at islam eller andre exceptionelle forhold skulle udgøre nogen uovervindelig hindring for fremkomsten af et demokratisk Mellemøsten. Condoleeza Rice beskrev på lignende vis demokratiet som „the ideal path for every nation“. I modsætning til 1992 mente Powell i 2003, at USA ved at vælge Saddam Hussein kunne skabe en positiv forandring i hele regionen, og afviste i den forbindelse, at „there is any region of the world that cannot support democracy“. Det var langt fra kun

Powell, der havde ændret holdning i perioden mellem de to irakisk-amerikanske krige. Pipes pegede nu på efterkrigstidens succesfulde demokratisering af Japan og Tyskland som model for, hvad USA burde gøre i Irak. Friedman var blevet optimistisk, hvad angår muligheden for at ændre de foromtalte Hama-regler og betonedede, hvordan alle kulturer kunne forandre sig, hvorfor et irakisk regimeskifte kunne have en progressiv transformativ effekt på hele regionen. Ajami talte for en amerikansk anført transformation af hele det arabiske politiske landskab, som ville markere „autokraternes efterår“. På samme vis var Haas nået til den opfattelse, at USA burde engagere sig aktivt i demokratifremme i den muslimske verden, og orientalistikkens *grand old man* Lewis kunne nu forklare, at islam ikke blot rummede en autokratisk, men også en demokratisk strømning, som imidlertid var blevet marginaliseret pga. *vestlig* – fascistisk, nazistisk og kommunistisk – indflydelse. Dette kunne imidlertid omgøres gennem en amerikansk intervention, og han erklærede sig således „meget optimistisk“ mht. muligheden for at udvikle et demokratisk styre i et post-Saddam Irak.

Mens dette holdningsskifte fandt sine mest vidtgående og eksplicitte udtryk inden for den mere policy-orienterede debat, kan denne langt mere optimistiske position også identificeres i den mere snævert akademiske del af den generelle demokratidebat. Trods sin modstand mod Irak-krigen udtrykte Diamond (2003) eksempelvis en „forsigtig optimisme“, hvad angår muligheden for, at Irak kunne blive demokratisk trods mangel på alle de klassiske forudsætninger, og hvis det kunne lade sig gøre i Irak, ville det være muligt overalt. Med henvisning dels til den tidligere, men siden den tredje demokratiseringsbølges forvandling af Sydeuropa og Latinamerika nærmest glemte diskussion om katolicismens forenelighed med demokrati, dels til meningsmålinger om, hvordan muslimer er ligeså pro-demokratiske som alle andre, afviste Diamond endvidere, at islam udgjorde nogen uoverstigelig hindring for et demokratisk Mellemøsten. Selvom demokratiets fuldstændige triumf på globalt plan måske ikke var uundgåelig, mente Diamond endelig også, at vi befandt os i et historisk vendepunkt, hvor det med en visionær strategi ville være muligt fuldstændigt at eliminere den autoritære styreform inden for den næste generation. Det var heller ikke blot i den policy-orienterede debat, at der blev draget sammenligninger mellem efterkrigstidens Japan/Tyskland og nutidens Irak. Selvom der var uenighed om, hvorvidt Irak snarere burde sammenlignes med den mere problematiske demokratisering i det multietniske Bosnien, syntes der at være en generel enighed om, at Mellemøsten ikke var så ualmindelig, at det som sådan ikke gav mening at trække på erfaringer fra demokratiske transitioner andre steder.

Ligesom mellemøststudierne gennem 1990'erne havde været optaget af at spotte spæde demokratiske spirer, finder man hos denne gruppe en tilsvarende søgen efter tegn på, at Mellemøstens golde autokratiske ørken stod på nippet

til at blomstre. Med henvisning til det såkaldte „arabiske forår“ erklærede Charles Krauthammer eksempelvis triumferende, at Bush havde ret i, at det irakiske regimeskifte ville inspirere hele regionen til at kræve reformer, og Steven Cook (2005) pegede på, hvordan politiske aktivisters udfordring af *status quo* allerede havde udmøntet sig i valg i Palæstina og Irak, ligesom libaneserne som del af „cedertræ-revolutionen“ havde tvunget det syriske militær til at trække sig ud af landet, og i Saudi-Arabien blev der eksperimenteret med lokalvalg. Hertil kunne man blandt andet nævne det første ægyptiske præsidentvalg med flere kandidater, genåbningen af det mellem 2001-2003 opløste jordanske parlament og tildelingen af valgret til kuwaitiske kvinder. I samme optimistiske toner bemærkede redaktørerne af et *Journal of Democracy* temanummer om „getting to Arab democracy“, at „the prospect of Arab democracies today seems much less remote than it did a few years ago“ og henviste her til Freedom Houses 2006-opgørelse (Puddington, 2006), hvor det fremgik, at 2005 ikke blot var et af de mest succesfulde år for verdens samlede frihed, siden disse opgørelser blev begyndt i 1972, men at de mellemøstlige forbedringer var de største, der på et enkelt år nogensinde var registreret for en enkelt region.

Disse udviklinger kunne denne gang imidlertid ikke imponere mellemøst-specialisterne, hvor tidligere tiders ukuelige optimisme og tiltro til, at alle mulige små forandringer var tegn på demokratisering, nu var afløst af en desillusioneret bevidsthed om, at selvom også ørkener med mellemrum blomstrer i et væld af farver, vil disse ørkenblomster hurtigt forsvinde igen og ofte uden at efterlade sig synlige eller varige spor. I skærende kontrast til *Journal of Democracy* og Freedom Houses optimistiske vurdering af situationen i 2005, erklærer Steven Heydemann (2006: 146) i *Middle East Journal* eksempelvis, at „even for grizzled veterans of democracy promotion in the Middle East, 2005 was a year of frustration“. Baseret på en kritisk nuancering af udviklingen i blandt andet Ægypten, Libanon, Palæstina, Syrien og Saudi-Arabien, som efter hans mening snarere havde karakter af en form for facadedemokratisering, hvor man forandrer for at bevare, konkluderede han således, at der var tale om en fortsættelse af det „et skridt frem og et tilbage“-mønster, som havde præget regionen gennem de seneste to årtier. Han kritiserede i forlængelse heraf demokratiseringslitteraturen for at overdrive, hvad demokratifremme-initiativer faktisk kan gøre, samtidig med at regionens autokratiske regimers modstandsdygtighed og tilpasningsevne blev undervurderet, og advarede på den baggrund mod naive forventninger om en gentagelse af den østeuropæiske fløjlsrevolution efter Murens fald. Denne indstilling var ganske udbredt inden for mellemøststudierne, hvor der, ud over en udtalt skepsis om, hvorvidt det „arabiske forår“ vitterligt ville forandre noget, også blev advaret mod at drage ufunderede paralleller til andre dele af verden. Samtidig med at det blev betonet, at det ikke gav mening at tale om en særlig demokratiresistent kultur i

Irak, kritiserede Bellin (2004a) eksempelvis sidestillingerne mellem Irak og efterkrigstidens Japan/Tyskland for at ignorere forskellene mellem de to cases, og i en diskussion af årsagen til de mange problemer ved genopbygningen af Irak henførte Peter Sluglett (2006) dette til en mangel på reel indsigt i det irakiske samfund, hvilket “probably has less to do with an unbridgeable gap or ‘clash of civilizations’ between America and Iraq (or the Middle East in general) than the sheer lack of Middle Eastern expertise“ – underforstået mellemøstforskernes.

Ørkenvandring, ørkenblomster og rekognoscerings-ekspeditioner i et (u)almindeligt Mellemøsten

Som bemærket i indledningen er det af flere grunde nærliggende at ty til metaforen om ørkenvandring, når man beskæftiger sig med debatten om demokratiets (ir)relevans i et (u)almindeligt Mellemøsten. I dansk sprogbrug kan udtrykket som bekendt henvise til en ørkesløs beskæftigelse, hvor resultatet i hvert fald ikke står i forhold til indsatsen. Mens der i årene umiddelbart efter den amerikanske afsættelse af Saddam Hussein var modstridende tegn på og delte meninger, om man langt om længe var vidne til dét „arabiske forår“, som med jævne mellemrum havde været varslet gennem de seneste 50 års debat, er det i dag, fire år efter en irakisk domino-effekt skulle have bragt regionen ind i den post-Historiske verden, langt fra kun inden for mellemøststudierne, at man finder en resignerende erkendelse af, at Mellemøsten fortsat mest af alt fremstår som en autokratisk ørken. Det er ganske vist fortsat muligt at spotte elektorale ørkenblomster, men frem for at have udviklet sig til en frodig have af blomstrende demokratier, er de stadig få, og nogle er tilmed allerede nærmest visnet bort igen. I en kritisk replik til de seneste års udvikling opregner MERIPs redaktør Chris Toensing (2007) eksempler på *rollbacks* i blandt andet Yemen og Jordan, *backsliding* i Iran, stilstand i Saudi-Arabien og manipulerede valg i blandt andet Ægypten, hvor de seneste to årtiers vidtgående undtagelsestilstandsbeholdninger endvidere nu blot er skrevet ind i forfatningen. Endeligt er nogle af de lande, hvor den demokratiske udvikling blev anset som mest lovende, i dag enten truet af borgerkrig (Libanon, Palæstina) eller også er den allerede en realitet (Irak). Billedet er ikke mindre nedslående hos eksempelvis Freedom House, der efter den positive beretning om udviklingen i 2005, i 2007-rapporten taler om „freedom stagnation“ og konkluderer, at „freedom slid slowly backward across much of the Middle East last year“ (Melia, 2007; Puddington, 2007), og *Economist* (2007) beskriver en generel trend fra Marokko til den Persiske Bugt, der går i retning af en styrkelse af regimernes kontrol, indskrænkninger af de civile frihedsrettigheder og et aftagende håb for fredelig demokratisk forandring.

Ud over faren for at se fatamorganaer kan vandring i ørkener som tidli-

gere bemærket også være forbundet med, at man ender med at gå i cirkler og således kommer tilbage til steder, man har været før. Hvis man iagttager nogle af de gryende reaktioner på de seneste års negative udvikling, er det nærliggende at tænke i dette sidstnævnte aspekt ved ørkenvandring. Det gælder eksempelvis i skiftet i den officielle amerikanske retorik. Her er kritikken af allierede autokratiske regimer nedtonet, samtidig med at reform/autokrati-dikotomien er erstattet med en pro-vestlig moderat/anti-vestlig radikal-modsætning, hvilket bringer minder tilbage til perioden efter 1950'ernes moderniseringsteoretiske optimisme, hvor demokratifremme blev nedtonet til fordel for stabilitet og støtte til anti-kommunistiske regimer. I den tiltagende *what went wrong*-debat vedrørende Irak er det på tilsvarende vis værd at notere sig genkomsten af udsagn svarende til 1990'ernes om, at Mellemøsten er en særlig *islamisk* region, der marcherer i sin helt egen udemokratiske takt. Friedman (2006) er således ikke alene, når han i en opregning af „15 rules for understanding the Middle East“ synes at være vendt tilbage til sin tidligere ide om særlige Hama-regler og i forlængelse heraf forklarer den amerikanske fiasko i Irak med, at landet allerede før den amerikanske invasion var blevet ødelagt af „1000 års arabisk-muslimske autoritære principper“.

Denne kortlægning af, hvor vi kommer fra og nu befinder os på denne demokratiske ørkenvandring, rejser selvsagt spørgsmålet om fremtidige rejseruter og -fæller, såfremt man vil undgå fortsat at jagte fatamorganaer og vandre i cirkler. Hertil kommer spørgsmålet, om den endelige destination også bør korrigeres, således som i hvert fald den mest vidtgående variant af *post-democratization*-strømningen kan ses som eksponent for. Det er i den forbindelse nærliggende at konsultere James Bills (1996) ti år gamle kritiske status over studiet af mellemøstlig politik. Ud over at pege på lighedstrækkene mellem 1950'erne og 1990'ernes *demo-cracy*-stemning inden for mellemøst-studierne, hvilket fik ham til at komme med den siden hyppigt citerede bemærkning om, at det var bekymrende, så lidt vi gennem de seneste 50 års forskning har lært om Mellemøsten, opregner han således også en række aspekter, som han mente, at det var nødvendigt at forholde sig til for komme videre. For det første bør der være mere genuint interdisciplinært samarbejde, hvor der også trækkes på indsigter uden for politologien, herunder ikke mindst antropologien, som efter Bills mening har produceret en række studier af direkte relevans for forståelsen af mellemøstlig politik. I forlængelse heraf peger Bill for det andet på feltarbejdet som en metode, der fortjener større opmærksomhed, samtidig med at han betoner, at man ikke blot må være sig bevidst om de etiske dilemmaer, der kan knytte sig hertil, men også til udfordringen i at lave *teoretisk* informeret feltarbejde. For Bill er det for det tredje også vigtigt at anerkende betydningen af „sprogkundsaber“ i bred forstand. Det gælder ikke blot den konkrete beherskelse af eksempelvis arabisk, tyrkisk, farsi eller hebra-

isk, som er nødvendig for at få adgang til data, der ikke er gengivet i engelsksprogede kilder. I overført forstand kan man med Dale Eickelman og James Piscatori (1996) også tale om, at islam i vidt omfang udgør „the language of politics“ i Mellemøsten. Den politiske kamp finder således gerne sted inden for en fælles referenceramme, hvor islamiske symboler og historiske referencer selektivt genfortolkes både til at legitimere og til at udfordre *status quo*. Selvom det på denne vis ikke giver mening at tale om en entydig form for „islamisk politik“, der lader sig udlede via studier af Koranen eller *hadith*, men snarere om „the politics of language“, der henter sin specifikke betydning i den konkrete kontekst, fordrer dette aspekt ved mellemøstlig politik ikke desto mindre en vis fortrolighed med dette distinkte „politiske sprog“ i form af en grundlæggende viden om islamiske trosforestillinger, retninger, historiske begivenheder, filosofiske strømninger mv. Samtidig understreger Bill for det fjerde, at mens casestudier af enkelte lande, som mellemøstforskere synes at være en særlig forkærlighed for, kan være værdifulde, er der behov for flere tvær-nationale/kulturelle og multikontekstuelle studier for at kunne skabe de generaliseringer og den teoriudvikling, der skal sætte os i bedre i stand til at forstå (tvær-)regionale politiske processer. Endelig peger Bill også på, at såfremt man skal undgå at blive ved med at gå i cirkler og genopfinde de samme „conceptual wheels“, er det også nødvendigt både at reflektere mere over egne mere eller mindre implicite antagelser og over, hvordan mellemøstlig politik hidtil har været studeret, og hvilke gen- og vildveje der har præget denne færd.

Disse forskellige aspekter konstituerer selvsagt hverken nogen detaljeret eller entydig kurs for, hvordan man kan navigere mellem de faldgruber, der knytter sig til en teleologisk forventning om, „at Vesten er, hvad Mellemøsten er ved at blive“, og til dem, der følger af karakteristikkene af Mellemøsten som en helt unik *islamisk* region, som er dømt til for altid at marchere i sin helt egen udemokratiske takt. Der er snarere tale om en række delvist overlappende retningsanvisninger, og dette og de følgende bidrag i dette temanummer kan i den forbindelse opfattes som en form for „rekognoscerings-ekspeditioner“, der følger forskellige af disse ruter med henblik på at afsøge deres fremkommelighed, hvilket blandt andet sker ved på forskellig vis at forholde sig til spørgsmål som, i) hvad er status for den demokratiske udvikling i Mellemøsten?; ii) i hvilket omfang bør Mellemøsten opfattes som exceptionel, og er dette *in degree* eller *in kind*?; iii) hvilke implikationer har dette for frugtbarheden af generelle teoretiske modeller udviklet på baggrund af erfaringer fra andre dele af verden og for behovet for viden om og (felt)erfaring med distinkte mellemøstlige forhold?; og iv) hvorvidt og i så fald hvordan kan man med nytte kombinere indsigter fra de generalistiske og meget teoribevindte samfundsvidenskabelige discipliner som politologien, områdestudiernes regionale ekspertise samt den klassiske orientalistik?

Noter

1. En særlig tak til André Bank for mange og gode kommentarer og forslag i udarbejdelsen af herværende artikel. Også en tak til Lisa Andersen. Fejl og mangler påhviler selvsagt udelukkende undertegnede.
2. Ikke mindst siden Saida indflydelsesrige og omdiskuterede værk *Orientalism* har termen „orientalisme“ været en omstridt størrelse, der har forandret sig fra at være en relativt nøgtern betegnelse for det akademiske studie af den såkaldte Orient til nærmest at blive et skældsord. For Said refererer orientalisme således primært til en bestemt *style of thought* eller måde at tænke Mellemøsten på, som er nært sammenbundet med en bestemt vestlig identitetskonstruktion og form for subtil magtudøvelse over andre dele af verden. I herværende sammenhæng anvendes termerne orientalistik og orientalisme imidlertid i udgangspunktet som betegnelse for en bestemt akademisk tradition og dennes måde at studere mellemøstlige forhold på. Se i øvrigt Valbjørn og Erslev Andersen (2005)
3. Det skal bemærkes, at Said synes at overspille Mellemøstens rolle som Europas Anden. Dels har der været andre, som har spillet denne rolle, herunder jøderne, dels har Europas egen fortid til tider også indtaget denne funktion, som det fx er tilfældet i forestillingerne om en Middelalder, som udgør Renæssancens modbillede.
4. Om områdestudiernes oprindelse og forbindelse til den Kolde Krig, se Valbjørn og Erslev Andersen (2005) og Mitchell (2003).
5. Det skal retfærdigvis pointeres, at Huntington (1991) på andre tidspunkter også har udtrykt skepsis i forhold til kulturalistiske forklaringsmodeller og peget på, hvordan islam både rummer demokratiske og autokratiske elementer.
6. Om end *clash of civilisations*-begrebet i dag primært forbindes med Huntington, har han faktisk lånt det fra Lewis, der først bruger det i en artikel om forholdet mellem Mellemøsten og Vesten tilbage i 1957 og siden i sin berømte artikel om „The Roots of Muslim Rage“, hvorfra Huntington henter det. Begge artikler er genoptrykt i Lewis (2004)
7. Følgende afsnit inklusive citater baserer sig på Blecher (2003).
8. Der henvises her til Assad-regimets meget blodige nedkæmpning af det Muslimske Broderskabs opstand i den syriske by Hama tilbage i 1982.
9. Det betød selvsagt ikke, at områdestudiekontroversen ikke også udspillede sig i studiet af andre regioner såsom den tidligere østblok. Se fx Karl og Schmitter (1994); Bunce (1995).
10. Om de islamiske kilders tvetydighed mht. demokrati se også Valbjørn (2002).
11. Ud over Blecher (2003) bygger følgende afsnit, herunder citater, også på Gambill (2003), Lewis (2005), Ajami (2005).

Referencer

- Ajami, Fouad (2005). „The Autumn of the Autocrats“, *Foreign Affairs*, May/June.
- Albrecht, Holger og Oliver Schlumberger (2004). „Waiting for Godot: Regime Change Without Democratization in the Middle East“, *International Political Science Review*, Vol. 25, No. 4, pp. 371-392.
- Anderson, Lisa (1991). „Political Pacts, Liberalism and Democracy: The Tunisian National Pact of 1988“, *Government & Opposition*, Vol. 26, No. 2, pp. 244-260.
- Anderson, Lisa (1999). „Politics in the Middle East – Opportunities and Limits in the Quest for Theory“, pp. 1-10 in Mark Tessler, Jodi Nachtway and Anne Banda (eds.), *Area Studies and Social Sciences – Strategies for Understanding Middle East Politics*, Bloomington: Indiana University Press.

- Anderson, Lisa (2006). „Searching where the Light Shines: Studying Democratization in the Middle East“, *Annual Review of Political Science*, Vol. 9, No. 1, pp. 189-214.
- Bank, André (forthcoming). „Jenseits des Transitionsparadigmas: Regionale Ordnung, lokale Konflikte und der Formenwandel des Staates im Nahen Osten“ in Martin Beck, Cilja Harders, Annette Jünemann und Stephan Stetter (eds.), *Der Nabe Osten im Umbruch Zwischen Transformation und Autoritarismus*, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Bellin, Eva (1994). „Civil Society: Effective Tool of Analysis for Middle East Politics?“, *PS: Political Science*, Vol. 27, No. 3, pp. 509-510.
- Bellin, Eva (2004a). „The Iraqi Intervention and Democracy in Comparative Historical Perspective“, *Political Science Quarterly*, Vol. 119, No. 4, pp. 595-608.
- Bellin, Eva (2004b). „The Robustness of Authoritarianism in the Middle East: Exceptionalism in Comparative Perspective“, *Comparative Politics*, Vol. 36, No. 2, pp. 139-157.
- Bill, James A. (1996). „The Study of Middle East Politics, 1946-1996: A Stocktaking“, *Middle East Journal*, Vol. 50, No. 4, pp. 501-512.
- Bill, James A. and Carl Leiden (1984). *Politics in the Middle East*, Boston: Little, Brown.
- Binder, Leonard (1976). „Area Studies: A Critical Assessment“, pp. 1-28 in Leonard Binder (ed.), *The Study of the Middle East – Research and Scholarship in the Humanities and The Social Sciences*, New York: John Wiley & Sons.
- Blecher, Robert (2003). „Free People Will Set the Course of History – Intellectuals, Democracy and American Empire“, *Middle East Report Online*, March 2003. (http://www.merip.org/mero/interventions/blecher_interv.html).
- Bromley, Simon (1994). *Rethinking Middle East Politics*, Cambridge: Polity Press.
- Bromley, Simon (1997). „Middle East Exceptionalism: Myth or Reality“, pp. 321-343 in David Potter et al. (eds.), *Democratization*, Cambridge: Polity Press.
- Brumberg, Daniel (2003). *Liberalization versus Democracy – Understanding Arab Political Reform*, Democracy and Rule of Law Project, Number 37 May. Carnegie Endowment for International Peace.
- Brynen, Rex (1992). „Economic Crisis and Post-Rentier Democratization in the Arab World: The Case of Jordan“, *Canadian Journal of Political Science*, Vol. 25, No. 1, pp. 69-97.
- Brynen, Rex, Bahgat Korany and Paul Noble (1995). „Introduction: Theoretical perspectives on Arab Liberalization and Democratization“, pp. 3-28 in Rex Brynen, Bahgat Korany and Paul Noble (eds.), *Political Liberalization & Democratization in the Arab World – theoretical perspectives*, Boulder: Lynne Rienner.
- Bunce, Valerie (1995). „Should Transitologists Be Grounded?“, *Slavic Review*, Vol. 54, No. 1, pp. 111-127.
- Carothers, Thomas (2002). „The End of the Transition Paradigm“, *Journal of Democracy*, Vol. 13, No. 1, pp. 5-21.
- Cook, S. A. (2005). „The Right Way to Promote Arab Reform“, *Foreign Affairs*, Vol. 84, No. 2.
- Diamond, Larry (2003). „Universal Democracy?“, *Policy Review*, Vol. 119, pp. 3-25.
- Diamond, Larry, Juan Linz and Seymour Martin Lipset (eds.) (1988). *Democracy in Developing Countries*, Boulder: Lynne Rienner.
- Diamond, Larry, Juan Linz and Seymour Martin Lipset (eds.) (1990). *Politics in Developing Countries – Comparing Experiences with Democracy*, Boulder: Lynne Rienner.
- Easton, David (1991). „The Division, Integration and Transfer of Knowledge“, pp. 7-36 in David Easton and Corinne Schelling (eds.), *Divided Knowledge – Across Disciplines, Across Cultures*, London: Sage.
- Economist (2007). „Democracy in the Middle East Regression Analysis“, March 15.

- Editors (1992). „The Democracy Agenda in the Arab World“, *Middle East Report*, 174 (Democracy in the Arab World), pp. 3-5+47.
- Ehteshami, Anoushiravan (1999). „Is the Middle East Democratizing?“, *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 26, No. 2, pp. 199-217.
- Eickelman, Dale F. & James Piscatori (1996). *Muslim politics*, New Jersey: Princeton University Press.
- Esposito, John and James Piscatori (1991). „Democratization and Islam“, *Middle East Journal*, Vol. 45, No. 3, pp. 427-440.
- Esposito, John and John O. Voll (1996). *Islam and Democracy*, Oxford: Oxford University Press.
- Friedman, Thomas (2006). „15 Rules for Understanding the Middle East“, *New York Times*, December 20.
- Fukuyama, Francis (1989). „The End of History“, *The National Interest*, Vol. 16, pp. 3-18.
- Fukuyama, Francis (1992). *The End of History and the Last Man*, London: Penguin Books.
- Gambill, Gary C. (2003). „Explaining the Arab Democracy Deficit: Part II: American Policy“, *Middle East Intelligence Bulletin*, Vol. 5, Nos. 8-9.
- Hall, Robert B. (1947). *Area Studies: With Special Reference to their Implications for Research in the Social Sciences*, New York: Social Science Research Council.
- Halliday, Fred (1995). *Islam & the Myth of Confrontation – Religion and Politics in the Middle East*, London: I.B. Tauris.
- Heller, Mark (1990). „The Middle East: Out of Step with History“, *Foreign Affairs*, Vol. 69, No. 1, pp. 152-171.
- Heydemann, Steve (2002). „La question de la démocratie dans les travaux sur le monde arabe“, *Critique Internationale*, Vol. 17 (October), pp. 54-62.
- Heydemann, Steve (2006). „In the Shadow of Democracy“, *Middle East Journal*, Vol. 60, No. 1, pp. 146-157.
- Hudson, Michael C. (1988). „Democratization and the Problem of Legitimacy in Middle East Politics – Presidential Address 1987“, *MESA Bulletin*, Vol. 22, No. 2, pp. 157-171.
- Hudson, Michael C. (1991). „After the Gulf War: Prospects for Democratization in the Arab World“, *Middle East Journal*, Vol. 45, No. 3, pp. 409-426.
- Huntington, Samuel P. (1968). *Political Order in Changing Societies*, New Haven: Yale University Press.
- Huntington, Samuel P. (1984). „Will More Countries become Democratic?“, *Political Science Quarterly*, Vol. 99, No. 2, pp. 193-218.
- Huntington, Samuel P. (1991). „Democracy’s Third Wave“, *Journal of Democracy*, Vol. 2, No. 2, pp. 12-34.
- Huntington, Samuel P. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York: Touchstone.
- Ibrahim, Saad Eddin (1993). „Crises, Elites, and Democratization in the Arab World“, *Middle East Journal*, 47, 2, pp. 292-305.
- Issawi, Charles (1956). „The Economic and Social Foundation of Democracy in the Middle East“, *International Affairs*, Vol. 32, No. 1, pp. 27-42.
- Karl, Terry L. & Philippe Schmitter (1994). „The Conceptual Travels of Transitory and Consolidologists: How Far to the East Should They Attempt to Go?“, *Slavic Review*, Vol. 53, No. 1, pp. 137-185.
- Kedourie, Elie (1987). „The Nation-State in the Middle East“, *The Jerusalem Journal of International Relations*, Vol. 9, No. 3, pp. 1-9.
- Kedourie, Elie (1994). *Democracy and Arab Political Culture*, London: Frank Cass.

- Khalidi, Rashid (1995). „Is There a Future for Middle East Studies“, *MESA Bulletin*, Vol. 29, No. 1, pp. 1-7.
- Khalidi, Rashid (2003). „The Middle East as an Area in an Era of Globalization“, pp. 171-190 in Ali Mirsepassi et al. (eds.), *Localizing Knowledge in a Globalizing World – Recasting the Area Studies Debate*, New York: Syracuse University Press.
- Kienle, Eberhard (2001). *Grand Delusion: Democracy and Economic Reform in Egypt*, London: I.B. Tauris.
- Kramer, Martin (2001). *Ivory Towers on Sand – The Failure of Middle Eastern Studies in America*, Washington: Washington Institute for Near East Policy.
- Lerner, Daniel (1958). *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East*, New York: The Free Press of Glencoe.
- Lewis, Bernard (1993). „Islam and Liberal Democracy“, *Atlantic Monthly*, Vol. 271, No. 2, pp. 89-98.
- Lewis, Bernard (2004). *From Babel to Dragomans – Interpreting the Middle East*, London: Weidenfeld & Nicolson.
- Lewis, Bernard (2005). „Freedom and Justice in the Modern Middle East“, *Foreign Affairs*, May/June, pp. 36-51.
- Lockman, Zachary (2004). *Contending Visions of the Middle East – The History and Politics of Orientalism*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Luciani, Giacomo (1987). „Allocation vs. Production States: A Theoretical Framework“, pp. 63-82 in Giacomo Luciani and Hazem Beblawi (eds.), *The Rentier State*, Kent: Croom Helm.
- Luciani, Giacomo (1994). „The Oil Rent, the Fiscal Crisis of the State and Democratization“, pp. 130-155 in Ghassan Salamé (ed.), *Democracy without democrats? – the Renewal of Politics in the Muslim World*, London: I.B. Tauris.
- Lust-Okar, Ellen (2006). „Elections under Authoritarianism: Preliminary Lessons from Jordan“, *Democratization*, Vol. 13, No. 3, pp. 456-471.
- Lust-Okar, Ellen (n.d.). „Why the failure of Democratization? Explaining ‘Middle East Exceptionalism‘“, unpublished paper. (<http://www.nyu.edu/gsas/dept/politics/seminars/lust-okar.pdf> <accessed 250107>).
- Melia, Thomas O. (2007). „Middle Eastern Freedom Lags as Washington Turns Away“, *Daily Star*, February 8.
- Mitchell, Timothy (2003). „The Middle East in the Past and Future Social Science“, in David L. Szanton (ed.), *The Politics of Knowledge: Area Studies and the Disciplines*, Berkeley: University of California Press.
- Norton, August Richard (1993). „The Future of Civil Society in the Middle East“, *Middle East Journal*, Vol. 47, No. 2, pp. 205-216.
- Norton, August Richard (ed.) (1994). *Civil Society in the Middle East*, Leiden: E.J. Brill.
- O'Donnel, Guillermo, Philippe Schmitter and Laurence Whitehead (1986). *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Ottaway, Marina S. et al. (2005). „Democracy: Rising Tide or Mirage?“, *Middle East Policy*, Vol. 12, No. 2, pp. 1-27.
- Posusney, Marsha Pripstein (2004). „Enduring Authoritarianism: Middle East Lessons for Comparative Theory“, *Comparative Politics*, Vol. 36, No. 2, pp. 127-138.
- Posusney, Marsha Pripstein and Michele Penner Angrist (eds.) (2005). *Authoritarianism in the Middle East – Regimes and Resistance*, Boulder: Lynne Rienner.
- Puddington, Arch (2006). „Freedom in the World 2006: Middle East Progress Amid Global Gains“, *Freedom House*. (<http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=130&year=2006>).
- Puddington, Arch (2007). „Freedom in the World 2007: Freedom Stagnation Amid

- Pushback against Democracy“, *Freedom House*. (http://www.freedomhouse.org/uploads/press_release/fiw07_overview_final.pdf).
- Pye, Lucian W. (1975). „The Confrontation between Discipline and Area Studies“, pp. 3-22 in Lucian W. Pye (ed.), *Political Science and Area Studies – Rivals or Partners?*, Bloomington: Indiana University Press.
- Rostow, Walt Whitman (1960). *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*, New York: Cambridge University Press.
- Sadowski, Yahya (1993). „The New Orientalism and the Democracy Debate“, *Middle East Report*, No. 183, pp. 14-21.
- Said, Edward (1978). *Orientalism – Western Conceptions of the Orient*, London: Routledge & Keegan Paul.
- Salamé, Ghassan (1994). „Where are the Democrats?“, in Ghassan Salamé (ed.), *Democracy without Democrats? – the Renewal of Politics in the Muslim World*, London: I.B. Tauris.
- Schlumberger, Oliver (2006). „Dancing with Wolves: Dilemmas of Democracy Promotion in Authoritarian Contexts“, pp. 33-60 in Dietrich Jung (ed.), *Democratization and Development – New Political Strategies for the Middle East*, New York: Palgrave.
- Schwedler, Jillian and Laryssa Chomiak (2006). „And the Winner is ... Authoritarian Elections in the Arab World“, *Middle East Report*, No. 238, pp. 12-19.
- Shin, Doh Chull (1994). „On the Third Wave of Democratization: A Synthesis and Evaluation of Recent Theory and Research“, *World Politics*, Vol. 47, No. 1, pp. 135-170.
- Sluglett, Peter (2006). „Blunder Books: Iraq since Saddam“, *Middle East Journal*, Vol. 60, No. 2, pp. 361-368.
- Tessler, Mark et al. (1999). „Introduction: The Area Studies Controversy“, p. vii-xxi in Mark Tessler et al. (eds.), *Area Studies and Social Sciences – Strategies for Understanding Middle East Politics*, Bloomington: Indiana University Press.
- Toensing, Chris (2007). „Regional Implications of the Iraq War“, *Foreign Policy in Focus*, March 27.
- Turner, Bryan S. (1974). *Weber and Islam: A Critical Study*, London: Routledge.
- Valbjørn, Morten (2002). „Islam og den muslimske demokratikløft“, *Mellemøst-information*, 19. årgang, nr. 4, pp. 16-22.
- Valbjørn, Morten og Lars Erslev Andersen (2005). „Mellemøsten: En (u)almindelig region – studiet af Mellemøsten i teoriehistorisk perspektiv“, pp. 115-130 i Lars Erslev Andersen, Søren Hove og Maj Vingum Jensen (red.), *Mellemøstbåndbogen – Fakta om landene i Mellemøsten og Nordafrika*, Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Voll, John O. and John Esposito (1994). „Islam’s Democratic Essence“, *Middle East Quarterly*, Vol. 1, No. 3.
- Volpi, John O. and Francesco Cavatorta (2006). „Forgetting Democratization? Recasting Power and Authority in a Plural Muslim World“, *Democratization*, Vol. 13, No. 3, pp. 363-372.
- Wallerstein, Immanuel (1998). *Luk Samfundsvidenskaberne op!*, Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.
- Wickham, Carrie Rosefsky (1994). „Beyond Democratization: Political Change in the Arab World“, *PS: Political Science*, Vol. 27, No. 3, pp. 507-509.
- Wiktorowicz, Quintan (2001). *The Management of Islamic Activism – Salafis, the Muslim Brotherhood, and State Power in Jordan*, Albany: State University of New York Press.
- Wolf-Gazo, Ernst (2005). „Weber and Islam“, *ISIM Review*, 16 Autumn, pp. 44-45.
- Zhao, Shanyang (1991). „Metatheory, Metamethod, Meta-data-analysis: What, Why, and How?“, *Sociological Perspectives*, Vol. 34, No. 3, pp. 377-390.

Dietrich Jung

Modernisering og islampolitik i det nederlandske Indien¹

Artiklen undersøger den hollandske kolonipolitik i Indonesien, hvis såkaldte etiske politik kan betragtes som en forløber for vestlige staters aktuelle involvering i stats- og nationsbygning i Mellemøsten. Det sker gennem en introduktion af Christiaan Snouck Hurgronje (1857-1936), som ud over at være kolonirådgiver også var Hollands førende orientalist og grundlægger af de moderne islamiske studier. Ved at fokusere på Hurgronjes liv og værk, som kan betragtes som en af Europas første områdespecialister, udrages en række indsigter fra hans fejlslagne moderniseringspolitik, som også synes at have aktuel relevans for udenrigspolitiske beslutningstageres forsøg på at demokratisere Mellemøsten. Det gælder ikke mindst Hurgronjes måde at forholde sig til politiseringen af islam, der viser påfaldende fællestræk med det ideologiske tankesæt, ud fra hvilket de liberale internationalister har forsøgt at fremme demokrati i Mellemøsten.

Mere end fem år efter terrorangrebene den 11. september 2001 ser det sløjt ud for demokratiet i Mellemøsten. Denne vurdering gælder i hvert fald, når man forstår demokrati som kombinationen af demokratisk funderede institutioner, frit valg af politiske repræsentanter, en liberal retsstat og et pluralistisk organiseret samfund. Selvom Afghanistan, Irak, Iran og det palæstinensiske selvstyre har oplevet relativt retfærdige demokratiske valg, viste disses udfald sig dog at være højt problematiske. Mens regeringerne i Afghanistan og Irak kun kan bevare magten ved hjælp af udenlandske troppers tilstedeværelse, provokerer den iranske præsident Ahmedinejad og det palæstinensiske Hamas ikke blot det internationale samfund, men også de verdsligt indstillede demokratiske kræfter i deres egne lande. I lande som Syrien, Yemen, Jordan og Egypten kan valg dårligt tilsløre de politiske regimers autokratiske karakter, og de fleste stater på den Arabiske Halvø er stadig i „familiebesiddelse“. I Libanon, hvor man efter de syriske troppers tilbagetrækning i juni 2005 fornemmede et demokratisk forår, har „sommerkrigen“ i 2006 mellem Israel og Hizbollah vist, at de demokratisk valgte institutioner er magtesløse i krisetilfælde. Kort sagt er resultatet af den demokratisering af Mellemøsten, som de vestlige lande ophøjede til et sikkerhedspolitisk program efter 11. september 2001, næsten fuldstændigt negativt, i hvert fald indtil videre. Spørgsmålet er nu hvorfor?²

En række mere eller mindre akademiske analyser besvarer dette spørgsmål ved at tillægge regionen en form for undtagelsesstatus. Forskellige socioøkonomiske, historisk-politiske eller kulturelle variabler gøres ansvarlige for mangelen på demokratisk udvikling. I forsøg på at forklare fx rentierstaten føres den

fortsatte eksistens af autoritære styreformers i Mellemøsten tilbage til den specifikke position, regionen har på verdensmarkedet på grund af olien. De analyser, som tillægger kulturelle variabler en afgørende forklaringsværdi, er uenige om, hvorvidt de mellemøstlige regimers autoritære karakter er en arabisk eller islamisk arv. Især forestillingen om islam og demokrati som to uforenelige størrelser nyder stor anerkendelse i den debat, der føres i de offentlige medier. Denne tese om uforeneligheden mellem islam og en moderne, demokratisk kultur er en nærmest klassisk topos, der har domineret den offentlige tematisering af forholdet mellem den muslimske verden og den såkaldt vestlige verden siden det 19. århundrede. Samuel Huntingtons udtalelser om modsætningen mellem vestlig demokratisk kultur og islam er således kun en nutidig gentagelse af, hvad flere generationer af orientalerister har sagt længe før hans tid.

I nærværende artikel vil jeg give mig i kast med denne klassiske topos og vil på grundlag af et historisk eksempel – den nederlandske kolonimagts såkaldte nye etiske politik i det muslimske Indonesien – undersøge forholdet mellem islam, vesten og modernitet. Gennem en diakron sammenligning vil jeg søge at uddrage en lære af den hollandske kolonipolitik for de nutidige bestræbelser på at demokratisere Mellemøsten. Jeg vil knytte min analyse sammen med en bestemt persons liv og virke, nemlig den nederlandske orientalist og koloniembedsmand Christiaan Snouck Hurgronje. Han kan med rette betegnes som en af de første regionale specialister med en akademisk viden, der byggede på specifikke sproglige og praktiske kompetencer. I forbindelse med en række religiøst motiverede opstande på Sumatra og Java, især krigen i Aceh (1873-1903), anbefalede Hurgronje den nederlandske koloniforvaltning i Indonesien at forbinde den koloniale moderniseringspolitik med en specifik islampolitik. På arketypisk vis forenede Hurgronje derved sit specifikke kendskab til regionen med den generelle viden, der karakteriserede de liberale europæiske intellektuelles moderniseringsteoretiske tankegang ved udgangen af det 19. århundrede. En analyse af Snouck Hurgronjes virke forekommer mig derfor særligt velegnet til den specifikke tematik i dette temanummer af *Politica*.

Først vil jeg kort gennemgå den historiske kontekst for Nederlandenes nye etiske politik i Indonesien. Dernæst vil jeg give en beskrivelse af Snouck Hurgronjes levned og videnskabelige arbejde for derved at belyse dennes islampolitik i Indonesien. Slutteligt vil jeg igen vende blikket mod aktuelle begivenheder og diskutere, hvorvidt den nederlandske kolonipolitiks erfaringer kan være af relevans for nutidige moderniseringspolitiske tiltag.

Nederlandenes „liberale“ kolonipolitik

I forbindelse med krigen i Aceh (1873-1903) begyndte den nederlandske regering ved udgangen af det 19. århundrede at revidere sin kolonipolitik. Den politiske elite i Nederlandene indførte en ny kolonipolitisk strategi, presset af

liberale kræfter i hjemlandet og af en række voldsomme opstande, som siden ca. 1820 gentagne gange var brudt ud blandt bønder på Java og Sumatra. Den hidtidige forvaltning af Indonesien, baseret på kolonial udbytning, skulle erstattes af en moderniseringspolitik, der officielt havde til formål gradvist at bringe det indonesiske samfund tættere på Hollands eget civilisationsniveau. I betragtning af, at især lokale islamiske retslærde – de landlige *ulama* – spillede en ledende rolle i mobiliseringen af antikoloniale opstande, var denne reformpolitik religionspolitiske komponent ikke uvæsentlig. I Aceh havde *ulama* nemlig erklæret „hellig krig“ (*jihad*) mod kolonimagten og derved givet politiseringen af islam i kolonierne et iøjefaldende symbolsk udtryk (Lapidus, 2002: 658-660).

Udgivelsen af bogen *De etbische koers in de koloniale politiek* af journalisten Pieter Brooshooft gav Nederlandenes koloniale moderniseringspolitik dens navn (Steenbrink, 1993: 92). Betegnelsen „etisk politik“ bør dog ikke forlede nogen til at tro, at den højlydte agitering for etisk-moralske motiver i Den Haag ikke var forbundet med hensynsløs militær bekæmpelse af opstande i kolonierne. Den etiske politiks ideologi dækkede reelt over kolonial undertrykkelse, der nu blev retfærdiggjort som Nederlandenes moralske forpligtelse til at modernisere Ostindiens tilbagestående samfund. Erklæringen om modernisering og liberalisering af forholdene i Ostindien tjente dermed først og fremmest som forsvar for opretholdelsen af kolonial dominans, med dens økonomiske og militære omkostninger, mod anfægtelser fra politisk liberale og socialistiske kredse i Nederlandene selv (Locher-Scholten, 1994: 111).

Nederlandenes „liberale“ kolonipolitik, der kan føres tilbage til en kompleks sammenhæng mellem ofte modstridende overvejelser og interesser, havde således ikke til formål at forberede det nederlandske Ostindien på dets uafhængighed som suveræn stat. Tværtimod blev indførelsen af demokratiske og markedsøkonomiske elementer betragtet som et effektivt middel til at styrke forbindelsen mellem kolonien og moderlandet mod interne og eksterne angreb på kolonipolitikken (Vlekke, 1945: 179). På denne måde adskilte det tidlige 20. århundredes etiske politik sig fra den normative begrundelse, hvormed demokratiseringen af Mellemøsten søges fremmet i dag. Desuden er formålet ikke længere integration af territorier i koloniale magtområder, men derimod kvalifikation som formelt ligeberettiget medspiller i det internationale statsamfund.

Når man ser bort fra de forskellige historiske og verdenspolitiske kontekster, ligner de to ideologier hinanden i deres forsøg på at fremskynde en modernisering og demokratisering af perifere verdensdele. Derudover forekommer også nutidige interventioner at være konfronteret med en række udfordringer, som kan tale en sammenligning med den nederlandske kolonipolitik udfordringer. Især i Afghanistan og i Irak konfronteres internationale aktører med

lignende problemstillinger. Også der gælder det om at organisere opbygningen af moderne politiske institutioner og udvikling af markedsøkonomiske rammer i en kontekst af i det mindste delvist religiøst motiverede militære opstande. På samme måde som de nederlandske kolonitropper i Aceh konfronteres de vestlige koalitionstropper i Irak og i Afghanistan med militære udfordringer i form af en guerillakrig, for hvilken politiseringen af islam danner en lokal og global ideologisk kontekst.

Christiaan Snouck Hurgronje: orientalist og kolonipolitiker

I lyset af den skarpe kritik, som den amerikanske besættelsesmagts relativt ukyndige fremgangsmåde i Irak udsættes for (Dodge, 2005, 2006; Synnott, 2005; Yousif, 2006), overrasker den gennemtænkte strategi, hvormed den nederlandske regering forfulgte sine kolonipolitiske interesser i Indonesien i slutningen af det 19. århundrede. Den nederlandske koloniforvaltnings fuldstændigt anderledes fremgangsmåde fremgår tydeligt af udnævnelsen af Christiaan Snouck Hurgronje (1857-1936) som „rådgiver i arabiske og interne anliggender“. I 1889 udsendte Den Haag den kendte orientalist og kritiker af kolonipolitikken til Batavia. Professoren i islamisk ret ved universitetet i Leiden fik dermed mulighed for direkte at bidrage til udformningen af nederlandsk kolonipolitik i Indonesien. I denne nye stilling kombinerede Hurgronje sin akademiske interesse for islam med sit statspolitiske mål om at fremme forbindelsen mellem koloni og moderland gennem en ny kolonipolitik rettet mod de samfundsmæssige forhold i Ostindien. Som følge af dette spillede Hurgronje ikke blot en central rolle i definitionen og realiseringen af den nye etiske politik, han påvirkede også i høj grad koloniforvaltningens politiske strategi under krigen i Aceh (Reid, 1969: 271).

Efter grundigt at have undersøgt situationen i området foreslog Snouck Hurgronje, at den hårde militære undertrykkelse af religiøst motiverede opstande skulle kombineres med en fordragelig holdning til muslimske troende. Han kritiserede den negative forestilling blandt Den Haags verdslige og kristne politikere om, at islam generelt måtte betragtes som en fjende af nederlandske interesser. På baggrund af sin akademiske viden om islam opfordrede han koloniforvaltningen til at drive en aktiv religionspolitik og skelne nøje mellem politiske og religiøse aspekter i bekæmpelsen af opstande. Det var den politiske islam – og ikke muslimerne i sig selv – der skulle bekæmpes med alle givne midler (Vanderbosch, 1959: 196-201; Vlekke, 1945: 173).

Med Christiaan Snouck Hurgronje havde den nederlandske regering udsendt en næsten arketypisk regionsspecialist til Indonesien. Hurgronje blev født den 8. februar 1857 som søn af en calvinistisk præst. Som mange andre orientaler i det 19. århundrede begyndte han sin akademiske uddannelse med teologi, som han studerede ved universitetet i Leiden. Universitetets teo-

logiske fakultet var præget af Abraham Kuehnens bibelkritiske arbejde, som søgte at forbinde den kritisk-videnskabelige analyse af biblen og dens positivistiske idealer med den kristne åbenbaring (De Vries, 1968). Snart skiftede Hurgronje dog til semitisk filologi, hvor professorerne ligesom teologerne også var inspireret af den historisk-kritiske metode. I november 1880 fik han tildelt doktorgraden på baggrund af sin afhandling om historie og ritualer i den muslimske pilgrimsfærd til Mekka (*Het Mekaansche Fest*). Dernæst underviste Hurgronje i 1881-87 ved Instituttet til Uddannelse af Koloniembedsmænd i Leiden. På denne tid begyndte han at beskæftige sig med islamisk ret, og han tog til Mekka i februar 1885, hvor han „i skyggen af Kaaba“ studerede teologi og jura. Hurgronje planlagde selv at deltage i *hajj*, men måtte forlade byen i august 1885 efter officielt at være blevet beordret til at forlade den hellige by inden *hajjs* begyndelse (Bousquet, 1957: XV). Hurgronje bearbejdede sine indtryk og iagttagelser fra de syv måneders ophold i Mekka i en række publikationer om denne traditionelle såvel som „kosmopolitiske“ bys historie og sociale samtid. I 1888-89 udgav han på tysk to omfangsrige bind om Mekka, hvoraf et kapitel omhandlede de indonesiske samfund i Mekka – især de acehnesere, der opholdt sig i byen (Pedersen, 1957: 22-26).

Hurgronjes interesse for det indonesiske samfund i Mekka kan betragtes som en optakt til hans studier af acehneserne, som han arbejdede intensivt med i det nederlandske Ostindien i juli 1891. Koloniforvaltningen udsendte ham til Batavia for at udarbejde en analyse af islams politiske rolle i regionen. Som han havde gjort i Mekka bosatte Hurgronje sig i Aceh for gennem direkte deltagelse og iagttagelser at undersøge acehnesernes dagligdag. Indtil februar 1892 indsamlede han materiale om acehnesernes kultur, religion, sprog, politik og økonomiske betingelser, hvilket han udgav i to bind i 1893-94 (Hurgronje, 1906a: V). Begge bind indeholder detaljerede beskrivelser og analyser af samfundet i Aceh, og Hurgronje behandlede så forskellige emner som styringsformer, retsorden, opdeling af jord, handel og produktion, hverdagsliv, arkitektur, litteratur, lege, kunst og religiøse forestillinger og rituelle skikke – ofte kædet sammen med mere generelle refleksioner om islam.

Snouck Hurgronje kan på baggrund af dette studium med rette betragtes som en af grundlæggerne af den moderne islamforskning, der frigjorde sig af de filologiske videnskabers dominans.³ Med sin kombination af „skrivebordslærdhed“ og feltstudier svarer Hurgronje slet ikke til den stereotype orientalist – populariseret af Edward Said (1978) – der konstruerede den orientalske verden alene ud fra tekstanalyser. Desuden må hans kombination af historisk og filologisk hermeneutik med den spirende kvalitativt empiriske socialvidenskabs metoder – hvilket han vel allerede lærte under sit teologistudium – stadig anses som retningsgivende i dag.

Det er dog ikke kun akademikeren Hurgronje, der taler i disse værker. Alle-

rede i indledningen til *Den Acehnesen* kommer rådgiveren for den nederlandske koloniforvaltning til orde i en skarp kritik af den hidtidige kolonipolitik. Alt for længe stod et uvidende flertal i moderlandet bag den koloniale strategi, og først nu – efter en katastrofal periode med opstande – havde de forstået, at Aceh måtte bringes ind i det internationale samfund af civiliserede stater, og at dette kun kunne lykkes på baggrund af en bevidst islampolitik (Hurgronje, 1906a: VII-XVII). Her tænkte Hurgronje især på *jibads* „doktrin“, hvormed de lokale *ulama* mobiliserede befolkningen til modstand mod de nederlandske kolonitropper i Aceh. Kun hvis muslimerne opgav denne „middelalderlige“ doktrin, ville de være i stand til at indtage en ligeværdig plads blandt de udviklede samfund (Hurgronje, 1906b: 337). Hurgronje mente, at en sådan reform af en tilbagestående islam kun var mulig med opdragende hjælp og direkte politisk indflydelse fra de europæiske magter. Historiens gang havde tildelt Nederlandene opgaven at fremme denne civilisatoriske proces i Aceh. Den vellykkede pacificering af Aceh – og dermed også sejren over en politiseret islam, baseret på middelalderlige doktriner – ville samtidig være afgørende for det fremtidige forhold mellem den nederlandske regering og alle muslimer i det nederlandske Ostindien (Hurgronje, 1906b: 351).

I sin tankegang og handlinger repræsenterede Hurgronje den verdslige, liberalt tænkende intellektuelle, hvis udenrigspolitiske holdning imidlertid i høj grad afspejlede Europas imperialistiske magtpolitiks historiske realitet. Hans politiske mål om at oprette et ganske vist geografisk delt, men politisk forenet, nederlandsk statsvæsen i Europa og Sydøstasien reflekterede en generel udvikling i nederlandsk kolonipolitik, der siden ca. 1850 havde ændret sig fra en ren kommerciel udbytningspolitik til en sikring af oversøiske territorier. I Hurgronjes doktorafhandling om *hajj*, som han afsluttede i 1880, kan man tydeligt se, hvor tæt knyttet politiske interesser og valget af videnskabelige emner var i dette klima af videnskabeligt opbrud og imperialistisk magtkamp. K.F. Holle (1829-96), Hurgronjes forgænger i embedet som rådgiver for regeringen i det nederlandske Indien, havde allerede i 1873 gjort opmærksom på *hajjs* radikaliserende rolle. I en af regeringen bestilt analyse af de sociale følger af pilgrimsfærden, betegnede han indonesere, der vendte tilbage fra Mekka, som en kilde til fanatisme og had mod den nederlandske forvaltning (Steenbrink, 1993: 76-79). Pilgrimsfærden var dermed ikke kun en udfordring for islamforskeren Hurgronje, men også et forskningsfelt af største politiske betydning.

Snouck Hurgronjes overbevisning om, at religiøse traditioner står i et modsætningsforhold til moderne udvikling, svarede til samfundspolitisk almenvinden i hans samtid. Også i Nederlandene havde antiklerikale og religionsfjendtlige strømninger i løbet af det 19. århundrede bragt den fremherskende strenge calvinisme, et stivnet dogmatisk system, i defensiven. Generelt så euro-

pæiske verdslige intellektuelle dog især katolicismen som deres fjende. Katolicismen stod så at sige fadder til den verdslige erkendelse om den principielle uforenelighed mellem religion og modernitet – gennem den romerske ultramontanismes sejr, dvs. Pave Pius IXs (1860) *Syllabus* mod den moderne verden, og gennem den generelle bekræftelse af den katolske kirkes anti-moderne holdning på det første Vatikankoncil i 1869/70 (Schatz, 1992). Det kan derfor formodes, at de analogier mellem islam og den katolske kirke, som jævnlig optræder i Hurgronjes værk, ikke kun er udtryk for rent videnskabelige holdninger, men også afslører den liberale intellektuelles generelt antiklerikale holdning.⁴ Selvom Christiaan Snouck Hurgronje i mange henseender var en innovativ tænkner, så var han dog også et barn af sin tid. Derfor kan hans handlinger i Indonesien kun forstås i kontekst af de datidige politiske og intellektuelle strømninger.

Bekæmpelse af opstande og ombejling af de koloniserede

De to hovedformål, som Snouck Hurgronje forfulgte i det nederlandske Ostindien, skal forstås i sammenhæng med den nye etiske politik. Hurgronje var en central figur i denne koloniale reformpolitik, og han dannede et skoleeksempel for en hel generation af nederlandske og indonesiske koloniembedsmænd, der arbejdede på Kontoret for Interne Anliggender efter ham (Steenbrink, 1993: 91). Ifølge Hurgronje var nedkæmpelsen af opstanden i Aceh et nødvendigt første skridt mod opfyldelsen af hans langsigtede mål om at sikre indonesernes evige politiske loyalitet over for moderlandet Nederlandene. Udskiftning af den koloniale udbytningspolitik med en kolonial udviklingspolitik skulle gradvist bringe Ostindiens befolknings levestandard op på niveau med det nederlandske samfund. Alene på denne måde ville det lykkedes koloniforvaltningen at vinde de koloniserede befolkningers politiske loyalitet og dermed konsolidere Nederlandenes politiske fundament (Vlekke, 1945: 174). Ifølge de nederlandske kolonisatorer var muslimerne i Ostindien nu ikke længere kættere og fjender af den kristne tro, men snarere tilbagestående indbyggere i en koloni, som moderlandets opdragende foranstaltninger skulle bringe op på niveau med den datidige europæiske civilisation (Steenbrink, 1993: 76). I grunden var Snouck Hurgronjes islampolitik et middel til at realisere denne overordnede politiske vision: Moderniseringen af det indonesiske samfund i henhold til den nederlandske model og derved omdannelsen af det koloniale forhold til et varigt bånd mellem moderland og koloniområder.

For at omsætte denne vision til virkelighed ville Hurgronje benytte sig af den mangfoldighed af politiske, religiøse og sociale loyalitetsforhold, som han havde afdækket gennem sine analytiske studier af det acehnesiske samfund. Ganske vist anså han den politiske islam som den største udfordring for kolonipolitikken, men han tilbageviste samtidig den deterministiske opfattelse, at

islam var den væsentligste – hvis ikke den eneste – kilde til politisk legitimitet i Indonesien. I den indflydelsesrige hævdsret (*adat*), samt i det traditionelle indonesiske aristokrati, så Hurgronje to dybt rodfæstede sociale institutioner, der altid havde begrænset islams indflydelse. Han undersøgte overensstemmelser og afvigelser mellem acehnisk retspraksis og islamisk lov og konkluderede, at det kun delvist og midlertidigt var lykkedes *ulama* at tilpasse almen retspraksis til islamisk lovs normer (Hurgronje, 1906a: 15). Landets traditionelle elite underkastede sig også kun tilsyneladende den islamiske orden (1906a: 6), men anså i virkeligheden sig selv som vogtere af lokale traditioner rodfæstet i hævdsretten. Men dermed anså de lokale herskere den øgede magt, som *ulama* fik gennem deres opstande mod koloniforvaltningen, som en direkte trussel mod deres politiske og økonomiske privilegier (1906a: 160).

Ud fra disse iagttagelser konkluderede Snouck Hurgronje, at koloniforvaltningen kunne udnytte befolkningens traditionelle forankring samt deres lokale ledere i kampen mod de islamistiske kredsers anti-koloniale modstand i dens regionale og pan-islamiske former.⁵ På baggrund af de to distinktioner mellem indlevede traditioner og religion på den ene side og mellem islam som politisk faktor og religiøs faktor på den anden side, agiterede Hurgronje for sin politiske „dobbeltstrategi“ bestående af tolerance og militær hårdhed, dvs. koloniforvaltningens bevidste neutralitet i forhold til trosanliggender og en resolut undertrykkelse af islam som politisk ideologi (Benda, 1972: 88). Derudover påbegyndte han oprettelsen af et moderne uddannelsessystem med det nederlandske system som forbillede. Det var hensigten, at den traditionelle elites yngre generation – som Hurgronje på baggrund af den førnævnte interessekonflikt betragtede som en slags naturlig allieret – her skulle gennemgå en vestlig uddannelse og derved befries af sine bånd til islam og vindes for det fælles statsdannelsesprojekt (Steenbrink, 1993: 89).

Med denne „del og hersk“-politik lykkedes det Snouck Hurgronje at bidrage til forbedringen af sikkerhedssituationen i Ostindien, især hvad angår krigen i Aceh. Mens Hurgronjes strategi således fremmede den nederlandske kolonipolitiks kortsigtede mål og bidrog til landets midlertidige fredeliggørelse, slog den nye etiske politik imidlertid fejl på langt sigt. Da Hurgronje overtog sin stilling, var den politiske islam blot en vag udfordring for koloniforvaltningen. Da han døde, var den imidlertid blevet en fast etableret politisk størrelse og kom til at spille en vigtig rolle i kampen om Indonesiens uafhængighed. Ironisk nok blev netop det moderne uddannelsessystem, som han grundlagde, til arnested for nationalisme og en islamisk renæssance (Steenbrink, 1993: 88; Lapidus, 2002: 661-666). Man kan spørge sig selv, hvorfor den religionspolitik, som Snouck Hurgronje agiterede for, ikke var i stand til at tilvejebringe det fastetablerede loyalitetsforhold mellem koloni og moderland, som Hurgronje ønskede.

Snouck Hurgronjes politiske strategi bar præg af en indre selvmodsigelse, som han i det mindste selv nok var delvist klar over. Instrumentaliseringen af de traditionelle sociale institutioner i nederlandsk Ostindien kunne kun på kort sigt understøtte hans nye kolonipolitiske mål. Den fremadskridende modernisering af det indonesiske samfund ville jo uundgåeligt undergrave disse traditionelle sociale strukturers indflydelse, og dermed også deres mulighed for at begrænse den islamiske tros politiske rolle ved hjælp af den traditionelle elite og hævdsretslige institutioner. Samtidig med denne svækkelse af de traditionelle sociale strukturer ville de islamiske aktører derfor genvinde deres styrke og modsætte sig Hurgronjes ønskede politiske sammensmeltning af koloni og moderland. På den måde blev det alligevel islam, der stod i vejen for hans politiske vision om modernisering gennem kolonial statsdannelse. Den adskillelse af politik og religion, som han agiterede for, samt den forsonlige holdning til den islamiske tro, der var forbundet hermed, kunne derfor kun udgøre et midlertidigt middel i en kamp, der først kunne vindes ved islams fuldstændige forsvinden som en relevant faktor i Indonesiens samfundsmæssige og politiske liv (jf. Benda, 1972). Hurgronje satsede åbenbart på, at inddæmningen af islam gennem de traditionelle sociale strukturer ville fungere, indtil de verdslige studenter fra hans nye uddannelsesinstitutioner kunne overtage denne opgave og holde de islamiske kræfter i skak.

Denne fejlberregning i Hurgronjes religionspolitik og hans ambivalente holdning til islam var formodentlig rodfæstede i det datidige Europas intellektuelle tidsånd. Idet han satte modernisering lig med verdsliggørelse og vestliggørelse, var det ham ikke muligt at anse religion i almindelighed – og islam i særdeleshed – som en potentiel faktor til fremme af Indonesiens modernisering. Bag hans religionspolitik skjulte sig en evolutionær teori, ifølge hvilken det religiøse liv udvikler sig fra primitive former over mellemstadier til et videnskabeligt funderet verdenssyn, og hvor det religiøse til sidst selv forsvinder som indflydelse i moderne samfund.⁶ Ud fra dette synspunkt kunne det moderne Indonesien hverken være et islamisk Indonesien eller et land baseret på hævdsretslige institutioner og traditionelt aristokrati. Indonesiens udvikling måtte følge Europas historiske eksempel og skulle svare til den samfundsmæssigt accepterede forestilling om, hvordan forholdet mellem religion og politik i den europæiske statsdannelse udviklede sig til en verdsliggørelsesproces. Hurgronje konkluderede, at målet om en europæisk modernisering af Indonesien kunne nås gennem et vestligt uddannelsessystem. I tråd med datidens samfundsteori var Hurgronje overbevist om, at islams betydning nødvendigvis måtte forsvinde under indflydelse af den etiske politiks politiske, økonomiske og kulturelle reformtiltag (jf. også Benda, 1972: 89).

Konklusioner:

Hvad kan vi lære af Nederlandenes „liberale kolonialisme“?

Ovenstående analyse af Snouck Hurgronjes tankegang og handlinger fører os til en række konklusioner, som har betydning for de spørgsmål, der rejses i dette temanummer af *Politica*. Den nederlandske kolonimagts politiske strategi, der – i modsætning til den amerikanske Irak-politik – beroede på et indgående kendskab til de givne sociale forhold i Aceh, opnåede, ud over bekæmpelsen af den militære modstand, næsten ingen af dens erklærede mål. Selv stor regionalspecifik sagkundskab er åbenbart ikke tilstrækkeligt for effektivt at kunne styre makrosociologiske processer såsom opbygningen af demokratiske statslige institutioner. Snouck Hurgronje blev også offer for historiske omstændigheder, som omfattes af den bekvemme socialvidenskabelige formel om utilsigtede følger af tilsigtede handlinger. På samme måde som den datidige nederlandske nye etiske politik vil nutidige makrosociologiske *social engineering*-projekter i Afghanistan og Irak også bringe resultater, der aldrig ville have været forventet af de stater og ikke-statslige aktører, som er aktive i begge lande.

Politik kan naturligvis ikke gennem ubeslutsomhed unddrage sig logikken i disse historiske udviklinger. Dog viser Snouck Hurgronjes eksempel, at sådanne politiske beslutninger så vidt muligt burde underkastes en dobbelt refleksionsproces. Ud over analysen af lokale forhold burde en beslutning om politisk intervention også lede til en kritisk refleksion over de normer, værdier og teoretiske modeller, der styrer ens egen tankegang. På samme måde som Snouck Hurgronjes idé om kolonien og moderlandets harmoniske enhed i et verdsligt og moderne Holland er den nuværende begejstring for en „demokratisering af Mellemøsten“ åbenbart også båret af en ubevidst anvendelse af generaliserede modeller, der udspringer fra vores eget samfunds kognitive og normative basis. Hverken den socialvidenskabelige generalist eller den erfarne regionale ekspert kan derfor alene opnå en tilstrækkelig forståelse af de autoritære styreformere i Mellemøsten. I et forskningspraktisk perspektiv drejer det sig hermed om en nytteløs, ideologisk modstilling af videnskabelige fremgangsmåder, der altid burde kombineres med hinanden.

Til sidst kan der kastes et blik på den rolle som religion – og dermed islam – spiller i moderne samfund. I Snouck Hurgronjes videnskabelige arbejde finder man en konsekvent historisering af islam. I modsætning til mange orientalistere, hvis essentialistiske islambillede hidtil delvist har præget vestlige iagttageres tankemåde, vendte Hurgronje sig imod enhver form for essentialisering af islam og analyserede dennes udtryksformer som et resultat af historiske transformations- og assimilationsprocesser. Han satte sig som mål at frigøre islamforskning fra kulturfilosofiske spekulationer og etablere den som en positiv videnskab på baggrund af den historisk-kritiske metode, som han havde tileg-

net sig under sine teologiske og orientalistiske studier i Abraham Kuehnens intellektuelle miljø i Leiden. Ganske vist gik historikeren Hurgronje også her ved selektivt til værks og baserede sit islambillede på visse konceptuelle præmisser, som han ikke reflekterede videre over. Som mange orientaler var Hurgronje overbevist om, at „islams virkelige historie“ begyndte med sammenfaldet mellem religion og politik i Medina (jf. Hurgronje, 1899 og 1924). Derved handler det om en i grunden relativt vilkårlig og historisk anakronistisk slutning. I mellemtiden er den dog blevet et kerneelement i moderne viden om islam, som i løbet af statsdannelserne i den islamiske verden er blevet omsat til det nu politisk relevante spørgsmål, om stat og religion overhovedet kan adskilles inden for islam.⁷

På samme måde har Hurgronje præget det moderne islambillede med sin fiksering på islamisk ret. I den islamiske ret – dvs. islam som en lovreligion – identificerede Hurgronje en slags historisk konstant i islamisk historie. Han forestillede sig islam som et system af relativt strenge, retsligt forankrede religiøse forpligtelser. Hurgronje baserede dermed for det første sit islambillede på et systembegreb, der har haft stor indflydelse på forskellige videnskaber i det 19. århundrede, og hvis konceptuelle indflydelse har gjort sig bemærket fx i biologiens organisationsbegreb, i lukkede filosofiske argumentations-skemata samt i formuleringen af holistiske kulturteorier. For det andet har Jean-Jacques Waardenburg – nok med rette – påpeget, at Hurgronjes forestilling om islam som en streng lovreligion sikkert kan føres tilbage til hans calvinistiske baggrund. Som religiøst opdraget i den dogmatiske hollandske calvinisme lod Hurgronje sig formodentlig lede af en dyb fortrolighed med et religionsbegreb, ifølge hvilket det religiøse primært repræsenteres i form af en systematisk, normativ orden (Waardenburg, 1962: 273). I trivialisert form har disse to aksiomer – en enhed af religion og politik samt definition af islam som lovreligion – varigt præget moderne viden om islam og er i løbet af det 20. århundrede tilsyneladende også blevet til en fast bestanddel af islamistisk selvbeskrivelse.⁸

Disse to eksempler viser, at Snouck Hurgronje, trods sin anvendelse af den historisk-kritiske metode og dennes „nøjagtighed“, var begrænset af sine samtidshistoriske og personlige kognitive præmisser. Dette gælder også hans udkast til en religionspolitisk strategi, som i hovedtræk var baseret på den indtil i dag så vægtige antagelse om en rent verdslig modernitet. Ifølge denne antagelse er religion og modernitet sammenknyttet i et nulsum-spil, hvor mere modernitet lineært modsvarer mindre religiøsitet. Modernisering af et samfund går derfor nødvendigvis godt i spand med en form for verdsliggørelse, kendetegnet ved religiøse værdier og institutioners aftagende betydning for individer og sociale grupper. På længere sigt fører modernisering dermed ikke alene til adskillelse af religiøse og politiske sfærer, men også til det religiøses

forsvinden fra det moderne samfund. I denne forstand var Hurgronjes forslag om at skelne skarpt mellem politik og religion i kolonipolitik det nødvendige første skridt mod en generel verdsliggørelse og dermed modernisering af Indonesien. Islam – dermed frigjort af politisk instrumentalisering – ville blive stadig mindre samfundsmæssigt betydningsfuld i sammenligning med den verdslige viden, der nu skulle sikre oprettelsen af et moderne uddannelsessystem. På samme måde som i Hurgronjes eget levned, hvor den calvinistiske tro blev erstattet af verdslig videnskab, ville moderne verdslig viden også fortrænge islam i det indonesiske samfund.

Det 20. århundredes historiske udvikling synes i det mindste delvist at have modbevist disse klassiske moderniseringsteoretiske antagelser (jf. Beckford, 2003; Casanova, 2001). Den lineære og teleologiske forståelse af modernisering har vist sig ikke alene at være forkert i forhold til ikke-vestlige kulturer; den har også vist sig at være i bedste fald tvivlsom, hvad angår den „hegemoniske“ vestlige kultur, dvs. USA og Europa. I moderne samfund følger forholdet mellem religion og politik ikke logikken i et nulsum-spil – de to sfærer befinder sig derimod snarere i en samfundsmæssig forhandlingsproces, hvorigenem deres historisk bestemte grænser hver gang defineres på ny. Derved synes en institutionsstruktur ganske vist at vinde frem i pluralistisk-demokratiske samfund, som garanterer gensidig tolerance mellem statens relative autonomi og det religiøse område (Stepan, 2000). Denne form for institutionel verdsliggørelse hænger dog netop ikke sammen med religiøse institutioners forsvinden, men kan give dem muligheden for uafhængig udfoldelse, især inden for civilsamfundets politiske rum.

Snouck Hurgronjes overbevisning om, at det moderne Indonesien ikke længere kunne være et islamisk Indonesien, har i hvert fald indtil videre vist sig at være forkert. I lyset af nutidige internationale interventioner i mellemøstlige staters politiske opbygning burde vi opfatte Hurgronjes fejlslagne strategi som en advarsel. Den stempling af islam som en i princippet antimoderne – og derved også udemokratisk – magt, der ofte kommer til udtryk i debatter om Mellemøstens religiøse og kulturelle særpræg, burde efterhånden høre fortiden til. Som i Europa spiller religion en alsidig og ofte modstridende rolle i moderniseringen af den islamiske verden. Hvis internationale aktører gerne vil fremme udviklingen af demokratiske statsvæsen i Mellemøsten, burde de befri sig fra den stadigt synlige teoretiske ballast, hvormed sekularismen og positivismen har belastet deres tankegang siden det 19. århundrede. De historisk sammenfaldende normer, værdier, religiøse skikke og sociale bevægelser inden for islam kunne lige så godt understøtte udviklingen af demokratiske samfund, som de kunne retfærdiggøre autoritære regimer. Det er netop denne principielle ambivalens i forhold til religion og politik, som kræver differentiering og selvrefleksion i analysen af den muslimske verden. Den, der gerne

vil understøtte de forskelligt funderede demokratiseringsprocesser i Mellemøsten, bør overveje religionens rolle i moderniseringsprocesser og undgå den historisk dybt rodfastede, men fejlagtige, homogenisering af islam som en principiel modstander af moderne udvikling.

Noter

1. Denne artikel opstod i forbindelse med mit forskningsprojekt „Islamic Radicalism and the Global Public Sphere: A Historical Genealogy of Modern Knowledge on Islam“. Forfatteren takker Statens Samfundsvidenskabelige Forskningsråd (SSF) for økonomisk støtte til dette projekt og de to redaktører og Marie Juul Petersen for deres nyttige kommentarer til artiklen.
2. For en udførlig analyse af situationen i Mellemøsten, se Jung (2006).
3. Som jeg fik bekræftet af indonesiske akademikere under mit ophold ved det Internationale Islamiske Universitet i Malaysia i sommeren 2006, nyder Hurgronjes arbejde og kendskab til islam stadig i dag bred anerkendelse i Indonesien.
4. Hurgronje gjorde selv opmærksom på, at han allerede igennem flere år havde henvist til islams „fine katolske instinkt“ (Hurgronje, 1899: 130). I samme værk, skrevet kun tre årtier efter Vatikankoncilets dogme om pavens ufejlbarlighed, sætter han – ud fra en troendes synspunkt – dette næsten lig med princippet om konsensus mellem islamiske retslærde (1899: 145).
5. Heller ikke i denne vurdering kan Hurgronje betragtes som grundlægger af en helt ny strategi. Hans videnskabelige arbejde underbyggede snarere en erkendelse, der begyndte at vinde frem i den nederlandske koloniforvaltning i midten af det 19. århundredes første halvdel (Lapidus, 2002: 660)
6. Antydninger om en sådan religiøs evolutionsteori forefindes fx i Hurgronje (1924: 654). Såvel hans religionsteoretiske opfattelser som hans tiltro til det statslige uddannelsesvæsens rolle under opbygningen af et integreret, moderne samfund afspejler de store teorier af Auguste Comte (1798-1857), Charles Darwin (1809-82) og Herbert Spencer (1820-1903), som prægede det nittende århundrede. En af Hurgronjes samtidige og en af sociologiens grundlæggere, Emile Durkheim (1858-1917), har systematisk bearbejdet og videreudviklet disse teorier. Hans idéer prægede ikke blot Hurgronjes kolonipolitik, men senere også europæiske staters indre moderniseringspolitik, hvilket viser, hvordan videnskabelige antagelser kan overføres til politiske overbevisninger (jf. Lukes, 1985).
7. For en intensiv diskussion af spørgsmål om forholdet mellem islam og politik, se Jung (2004).
8. Sent i det 19. århundrede førte den europæiske offentligheds fokus på islam også til, at denne blev rekonstrueret på basis af et religionsbegreb, der lå tæt på den kristne fortolkning. Denne rekonstruktion blev dog også overtaget af muslimerne selv, især i forbindelse med den tids modernistiske islamiske reformbevægelser (jf. Ernst, 2003: 38-57 og Jung, 2005).

Litteratur

- Beckford, James A. (2003). *Social Theory & Religion*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Benda, Harry J. (1972). *Continuity and Change in Southeast Asia. Collected Journal Articles of Harry J. Benda*, New Haven: Yale University Press.
- Bousquet, G.-H. (1957). „Christiaan Snouck Hurgronje (1857-1936)“, i G.-H. Bousquet and J. Schacht (eds.), *Selected Works of C. Snouck Hurgronje*, Leiden: Brill.
- Casanova, José (2001). „Civil Society and Religion: Retrospective Reflections on Catholicism and Prospective Reflections on Islam“, *Social Research*, Vol. 68, No. 4, pp. 1041-1080.
- De Vries, Simon John (1968). „Bible and Theology in the Netherlands. Dutch Old Testament Criticism under Modernist and Conservative Auspices 1850 to World War I“, *Chiers bij het Nederlands Theologisch Tijdschrift*, No. 3: H. Veenman & Zonen N.V. Wageningen.
- Dodge, Toby (2005). „Iraq's Future: The Aftermath of Regime-Change“, *Adelphi Paper* 372, London: The International Institute for Strategic Studies.
- Dodge, Toby (2006). „Iraq: The Contradictions of Exogenous State-Building in Historical Perspective“, *Third World Quarterly*, Vol. 27, No. 1, pp. 187-200.
- Ernst, Carl W. (2003). *Following Muhammad. Thinking Islam in the Contemporary World*, Chapel Hill & London: University of North Carolina Press.
- Hurgronje, Christiaan Snouck (1899). „Besprechung von Eduard Sachaus: Muhammedanisches Recht nach schafiiischer Lehre“, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 53. Band, pp. 125-167.
- Hurgronje, Christiaan Snouck (1906a). *The Achehnese*, Vol. I, Leiden: Brill. Translated by A.W.S. O'Sullivan.
- Hurgronje, Christiaan Snouck (1906b). *The Achehnese*, Vol. II, Leiden: Brill. Translated by A.W.S. O'Sullivan.
- Hurgronje, Christiaan Snouck (1924). „Der Islam“, pp. 648-756 in *Lehrbuch der Religionsgeschichte*, 4. vollständig neu bearbeitete Ausgabe, Tübingen: J.C.B. Mohr.
- Jung, Dietrich (2004). „Globalization, State Formation and Religion in the Middle East: Is Islam Incompatible with Democracy?“, *Distinktion*, No. 8, pp. 61-78.
- Jung, Dietrich (2005). „Der Islam gegen den Westen: Zur Genealogie eines internationalen Konfliktparadigmas“, pp. 39-66 in Matthias Hildebrandt und Manfred Brocker (Hrsg.), *Unfriedliche Religionen?. Das politische Gewalt- und Konfliktpotenzial von Religionen*, Wiesbaden: VS Verlag.
- Jung, Dietrich (ed.) (2006). *Democratization and Development. New Political Strategies for the Middle East*, New York: Palgrave MacMillan.
- Lapidus, Ira M. (2002). *A History of Islamic Societies*, 2nd ed., Cambridge: Cambridge University Press.
- Locher-Scholten, Elsbeth (1994). „Dutch Expansion in the Indonesian Archipelago Around 1900 and the Imperialism Debate“, *Journal of Southeast Asian Studies*, Vol. 25, No. 1, pp. 91-111.
- Lukes, Steven (1985). *Emile Durkheim. His Life and Work. A Historical and Critical Study*, Stanford: Stanford University Press.
- Pedersen, Johannes (1957). *The Scientific Work of Snouck Hurgronje*, Leiden: Brill.
- Reid, Anthony (1969). *The Contest for North Sumatra. Atjeh, the Netherlands and Britain 1858-1898*, London and New York: Oxford University Press.
- Said, Edward (1978). *Orientalism*, New York: Vintage.
- Schatz, Klaus (1992). *Vaticanium I, 1869-1870, Band I: Vor der Eröffnung*, Paderborn: Ferdinand Schöningh.

- Stepan, Alfred (2000). „Religion, Democracy, and the ‘Twin Tolerations’“, *Journal of Democracy*, Vol. 11, No. 4, pp. 37-57.
- Steenbrink, Karel A. (1993). *Dutch Colonialism and Indonesian Islam. Contacts and Conflict 1596-1950*, Amsterdam: Editions Rodopi.
- Synnott, Hilary (2005). „State-building in Southern Iraq“, *Survival*, Vol. 47, No. 2, pp. 33-56.
- Vandenbosch, Amry (1959). *Dutch Foreign Policy Since 1815. A Study in Small Power Politics*, The Hague: Martinus Nijhoff.
- Vlekke, Bernhard H. M. (1945). *The Story of the Dutch East Indies*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Waardenburg, Jean-Jacques (1962). *L'islam dans le miroir de l'occident. Comment quelques orientalistes occidentaux se sont penchés sur l'Islam et se sont formé une image de cette religion*, Paris: Mouton.
- Yousif, Bassam (2006). „Coalition Economic Policies in Iraq: Motivations and Outcomes“, *Third World Quarterly*, Vol. 27, No. 3, pp. 491-505.

Julie Pruzan-Jørgensen

Politologien på feltarbejde. Erfaringer fra en antropologisk inspireret studie af demokratisering i Marokko

Hvad kan antropologisk inspirerede tilgange tilføre studiet af demokratisering i Mellemøsten? Den metodisk/disciplinært orienterede artikel argumenterer for, at sådanne tilgange kan bibringe nye og uventede indsigter i lokale politiske dynamikker. På baggrund af en antropologisk inspireret marokkansk case studie fremhæves det, at demokratisering ikke nødvendigvis er det mest relevante prisme at nedlægge over politiske udviklinger i Marokko, idet demokratiseringsperspektivet risikerer at fordreje fokus normativt og at skygge for andre, væsentlige indsigter. Endvidere argumenteres der for nødvendigheden af, at studier af demokratisering i Mellemøsten i højere grad analyserer „Islam“ som en flertydig, dynamisk og forhandlet erfaringsramme.

Det er slående, hvordan store dele af den generelle demokratiseringslitteratur betragter Mellemøsten som en region, der af forskellige årsager antages at udgøre en *undtagelse*. Således undlader flere af de store, komparative hovedværker helt at inkludere regionen. Nogle undtager slet og ret regionen på grund af dens angiveligt meget begrænsede demokratiske erfaringer (det gælder fx O'Donnell og Schmitters centrale komparative værk *Transitions from Authoritarian Rule* fra 1988), mens andre antager, at islam er årsagen til den tilsyneladende demokratiske undtagelse i regionen (se fx Diamond, Linz og Lipsets *Democracy in Developing Countries* fra 1989).

Denne antagelse af, at islam og islamisk politisk kultur er uforenelige med demokrati, udvikles særligt inden for den generelle demokratiseringslitteratur af Samuel Huntington, der allerede i *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century* angiver, at demokratisering møder stor modstand i den såkaldte islamiske civilisation, fordi der i islam ikke skelnes mellem politisk og religiøst fællesskab (Huntington, 1991: 298-311). Huntington finder stor inspiration hertil i Bernard Lewis' omfattende forskning om islam, der senere opnår stor betydning såvel akademisk som politisk i kølvandet på 11. september 2001 (se fx den sigende titel *What Went Wrong?* fra 2002).

Implicit i synspunktet om islams uforenelighed med demokrati ligger et både essentialiserende og determinerende islamisk politisk kulturbegreb, som står i skærende kontrast til udviklingen i kulturbegrebet inden for antropologien, hvor forgangne tiders monolitiske og uforanderlige kulturforståelser allerede op gennem 1980'erne blev forladt til fordel for mere dynamiske, kon-

struerede og modsætningsfyldte begreber (se fx Clifford, 1988). Denne udvikling har inspireret politologien, hvor 1960'ernes interesse for politisk kultur generelt er aftaget, mens de nyere værker, der fastholder begrebet, oftest helt eksplicit har forladt firkantede og kulturelt determinerende begrebsforståelser til fordel for mere dynamiske og komplekse forståelser (se fx Diamond, 1993: 8-10). Men dette har altså ikke været tilfældet i den generelle demokratiseringslitteratur, som fortsat ofte er karakteriseret ved mere eller mindre implicite antagelser af, at Mellemøsten udgør en demokratisk undtagelse og at „islam“ er en afgørende faktor herfor.

Denne artikel beror på den tese, at denne *a priori* antagelse om, at Mellemøsten udgør en (islamisk begrundet) demokratisk undtagelse, udgør en stor hindring for opnåelse af indsigt i demokratiets betydninger, vilkår og muligheder i Mellemøsten i dag. Det antages endvidere, at et frugtbart alternativ hertil er induktive, feltbaserede empiriske undersøgelser, som giver mulighed for at komme „bag om“ nogle af disse *a priori* antagelser og dermed at fremkomme med nye og dynamiske empirisk funderede indsigter. I forhold til islams betydning forudsætter dette, at man i stedet for at analysere islam som et på forhånd givet og fastlåst begreb i stedet undersøger, hvordan konkrete muslimer forstår og fortolker islam i konkret praksis.

En sådan tilgang til studiet af demokratisering i Mellemøsten forudsætter en kobling af disciplinære tilgange, idet det grundlæggende politologiske genstandsfelt („demokratisering i Mellemøsten“) må søge metodisk inspiration fra antropologien. En sådan tilgang er dermed også et forsøg på at overkomme den fortløbende akademiske „skyttegravskrig“ om Mellemøsten, også omtalt som „områdestudiedebatten“, hvori områdestudiespecialister og analytikere fra mere generaliserende discipliner står stejlt i deres syn på de respektive fordele og ulemper ved henholdsvis kontekstnære og empiriske over for generelle og komparative studier af politiske forhold i Mellemøsten (Tessler et al., 1999: ix-x).

Netop en sådan antropologisk inspireret studie ligger til grund for denne artikel, som baserer sig på erfaringer fra et længerevarende feltarbejde, der havde til formål at bibringe indsigt i lokale opfattelser af samt forhindringer og muligheder for demokratisering i Marokko. Artiklens overordnede ærinde er dog af disciplinær/metodisk snarere end empirisk karakter, idet dens hovedformål er at illustrere og diskutere, hvad en sådan antropologisk inspireret tilgang kan tilføre studier af demokratisering i Mellemøsten.

Det følgende indledes med en kort introduktion af det specifikke marokkanske studie, der ligger til grund for artiklens metodiske/disciplinære overvejelser. Herefter redegøres for de centrale faser i forskningsprocessen knyttet til studiet (feltarbejde/dataindsamling, analyse) og løbende hermed reflekteres over fordele, ulemper og udfordringer ved at anvende antropologisk inspire-

rede metoder i forhold til de enkelte faser i denne analytiske proces. Endelig afsluttes artiklen med en række kortfattede refleksioner over, hvad antropologisk inspiration kan tilføre traditionelle politologiske tilgange til studiet af demokratisering i Mellemøsten.

Den marokkanske *mudawana* reform

Den første store udfordring, som melder sig i designet af en studie af demokratisering i Mellemøsten, der søger at anvende antropologisk inspirerede metoder, knytter sig til afgrænsningen af studiens genstandsfelt. For hvordan kan man på den ene side afgrænse et empirisk genstandsfelt, som kan studeres ved hjælp af antropologisk inspirerede metoder (detaljerede, kvalitative indsigter baseret på deltagelse og observationer i felten) – og samtidig fastholde et tilstrækkelig generelt perspektiv?

I den konkrete studie, som udgør udgangspunktet for denne artikel, førte disse overvejelser i første omgang til en beslutning om kun at se på et land, nemlig Marokko, som er et af de lande i Mellemøsten, der er længst fremme i forhold til en demokratisk udvikling. Om end kongehuset fortsat spiller den helt centrale politiske rolle, har der siden begyndelsen af 1990'erne været en markant politisk liberalisering i Marokko, hvor tidligere tiders autoritære undertrykkelse af den politiske opposition gradvist er blevet udskiftet med et stadig mere åbent og pluralistisk politisk system, således at Marokko i dag har en relativt fri presse, relativt frie valg til parlamentet og en moderat islamistisk opposition, der deltager i det parlamentariske liv (Ottaway og Riley, 2006: 18).

Men en antropologisk inspireret tilgang fordrede yderligere empirisk afgrænsning. Den pågældende studie fokuserer derfor specifikt på den langvarige og yderst dramatiske politiske proces, der i 2004 kulminerede i vedtagelsen af en ny version af Marokkos islamisk baserede familielov, den såkaldte *mudawana*.

Mudawanaen havde lige siden dens etablering kort efter uafhængigheden i 1956 været genstand for en stadig stærkere kritik fra marokkanske kvinde- og menneskerettighedsorganisationer, der anså dens indhold for at være utidsvarende og kvindeundertrykkende. Deres kritik fik politisk opbakning i 1998, hvor den tidligere socialistiske opposition overtog regeringsmagten og fremlagde en reformplan, der havde til formål at tilføre marokkanske kvinder en række nye rettigheder, som defineret i FN's kvindekonvention (CEDAW). Planen afstedkom nogle af de mest dramatiske politiske diskussioner i Marokko nogensinde. De kulminerede i marts 2000 med massedemonstrationer i Rabat og Casablanca. I Rabat udtrykte kvinde- og menneskerettighedsorganisationer samt store dele af venstrefløjen støtte til regeringens forslag, mens marokkanske mænd og (ikke mindst) kvinder samtidig gik på gaden i tusindvis i Casablanca

for at udtrykke modstand mod planen, der i deres øjne var en trussel mod både islam og den marokkanske nation.

Det lykkedes først at finde et kompromis i 2003, da den unge kong Mohamed VI fremlagde et nyt reformforslag, der til forskel fra den tidligere plan var formuleret udelukkende inden for en islamisk referenceramme¹. Kongens forslag opnåede bred politisk tilslutning og blev vedtaget som ny lov af alle partier, inklusive det moderate islamistiske PJD parti. Da denne artikels primære sigte er af metodisk/disciplinær karakter, skal der ikke i denne sammenhæng uddybes yderligere om dette yderst komplekse politiske hændelsesforløb (for en mere detaljeret gennemgang se Buskens, 2003; Pruzan-Jørgensen, 2005 og *forthcoming*).

Mudawana reformforløbet var en nyttig case af flere årsager. For det første blev reformen særligt af aktivister i de liberale kvindeorganisationer anset som et væsentligt fremskridt ikke blot for kvinders rettigheder, men også i forhold til en demokratisk udvikling i Marokko. Det gav således mening at vælge casen ud fra et antropologisk perspektiv – da der tilsyneladende var lokale opfattelser af, at reformen var relevant i en sådan sammenhæng. Hertil kom, at også den politiske proces forud for reformen havde været karakteriseret ved en usædvanlig bred og fri politisk debat og deltagelse, hvilket gjorde den til et muligt arnested for en ny *public sphere* i Marokko (Buskens, 2003). En sådan udvikling karakteriseret ved et livligt civilsamfund og en bred og åben offentlig diskussion kunne umiddelbart syntes at svare til nogle af de erfaringer fra demokratiseringens tredje bølge, som transitionslitteraturen havde beskrevet, og gjorde derfor casen yderligere relevant i forhold til demokratiseringssigtet.

Endvidere var reformforløbet en velegnet case på grund af dets placering i krydsfeltet mellem forskellige discipliners fokusområder. Den marokkanske familielovsreform (som islamiske familielove i almindelighed) har typisk været genstand for studier med fokus på mere „samfundsnære“ forhold som tradition og kultur (Naciri, 2002: 40). Men i og med at den private sfære i stadig højere grad politiseres og gøres til en af de helt centrale arenaer for ikke bare kulturelle og religiøse, men også politiske diskussioner i Mellemøsten (hvilket i høj grad skyldes de stadig mere indflydelsesrige islamiske bevægelers fokusering på og politisering af den private sfære i Mellemøsten), så gav casen mulighed for at koble kontekstnære studier af marokkanske familieforhold og af Islams sociale, religiøse og retlige betydning med mere generelle studier af politiske forhold og dynamikker i Marokko.

Endelig var der også en række stærke metodiske argumenter for at bruge *mudawana* reformen som case, da den syntes at udgøre en ideel „døråbner“ til at opnå indsigt i berørte aktørers syn på forholdet mellem islam og politik, idet reformprocessen havde givet anledning til dramatiske offentlige diskus-

sioner om islams rolle i forhold til såvel familie som mere overordnet i forhold til lovgivning og det politiske liv. Samtidig var det også metodisk fordelagtigt, at reformen netop var vedtaget. Reformen var dermed på den ene side „ufarlig“ at snakke om, fordi der nu var opnået en formel politisk konsensus, da den var trådt i kraft som lov. Mens den på den anden side fortsat var så aktuel og kontroversiel, at folk stadig kunne huske forløbet og tillige i høj grad syntes optagede af at tale om det.

Artiklen baserer sig således på erfaringer fra denne specifikke casestudie af det markante politiske reformforløb, der førte frem til vedtagelsen af en ny familielov i Marokko. I det følgende redegøres i første omgang kort for studiens feltarbejde og nogle af de udfordringer og indsigter, det tilvejebragte.

Feltarbejdet

Feltarbejdets primære formål var at gennemføre dybdegående interviews med en bred vifte af de forskellige aktører, der havde været involveret i reformen. Interviewene var tilrettelagt ud fra en åben og narrativ tilgang, som skulle give interviewpersonerne mulighed for at fortælle deres egen version af reformforløbet. Parallelt hermed havde feltarbejdet til formål at bibringe en bred kontekstforståelse gennem uformelle samtaler, observationer og adgang til en række skriftlige kilder.

Det viste sig at være et godt valg at fokusere på *mudawana* reformen, som de fleste marokkanere selv diskuterede indgående og livligt og derfor gerne ville tale om. Den åbne, narrative tilgang viste sig også at være frugtbar og tillidsvækkende, idet langt de fleste interviewpersoner syntes positivt overraskede over selv at få lov at fortælle deres egen version af *mudawana* reform forløbet. Ad denne vej lykkedes det ofte at „snige“ mere kontroversielle emner ind i samtalen, som det formentlig ellers havde været svært at få svar på. Endvidere syntes tilgangen også at virke tillidsvækkende, hvorfor den også havde en positiv indflydelse på min positionering i feltet på trods af det potentielt kontroversielle i såvel min person (som relativt ung, kvindelig og vestlig forsker) som mit emne.

Feltarbejdet gav således lejlighed til at gennemføre omfattende interviews med en lang række personer, som havde været direkte involverede i reformforløbet, såsom medlemmer af islamistiske organisationer og bevægelser, politikere, aktivister fra kvinde- og menneskerettighedsorganisationer, dommere og advokater, islamiske „skriftlærde“ (*ulama*), notarer (*adul*) og journalister – samt naturligvis en række „almindelige“ borgere, som ofte havde gjort sig mange velovervejede tanker om reformen og dens betydning.

Feltarbejdet gav også lejlighed til at deltage i og observere en række relevante aktørers aktiviteter og konfrontationer ved debatmøder, demonstrationer, politiske møder, besøg i retssale osv. I det følgende fremhæves tre centrale

indsigter opnået gennem feltarbejdet, som alle skulle vise sig at have afgørende betydning for den konkrete demokratiseringsstudie og samtidig alle var karakteriserede ved ikke at kunne være opnået uden netop et indgående feltkendskab. Den første indsigt handler om aktører, om hvem der udgør demokratiske forandringsagenter i Marokko og fokuserer særligt på *islamister og demokrater* og deres indbyrdes forhold. Den anden indsigt handler om, hvor hindringer for demokratisering i Marokko ligger, og fokuserer specifikt på *islam og politiske reformer*. Endelig handler den tredje indsigt om mangfoldigheden af *lokale demokratiopfattelser* i Marokko.

Islamister og demokrater

Den første feltarbejdsindsigt, som her skal fremhæves, handler om *hvem* der udgør demokratiske forandringsagenter i Marokko. Feltarbejdet tilførte blandt andet nye indsigter i den marokkanske islamistiske bevægelses politiske betydning. Særligt to islamistiske organisationer spiller en central rolle i det marokkanske samfund. Den største er *al adl wal ibsan* (Retfærdighed og Godgørelhed/Spiritualitet), som ledes af den karismatiske *cheik* Abdesslam Yassin. *Al adl wal ibsan* har rødder i sufi-islam og har indtil videre fortrinsvis haft sit fokus på spiritualitet og uddannelse. Retfærdighed og Godgørelhed har gennem mange år udfordret det marokkanske kongedømmes påkaldelse af religiøs legitimitet og er derfor forbudt om end tålt af regimet. Den anden væsentlige islamistiske organisation er *al tawhid wal islah* (Enhed og Reform) og det dertil knyttede politiske parti, PJD (Retfærdighed og Udvikling), som siden 1997 har været repræsenteret i det marokkanske parlament og spiller en væsentlig rolle på den politiske scene, hvor det indtil videre særligt har fokuseret på at påvirke kulturpolitik og den offentlige moral (Tozy, 1999 og Zeghal, 2005). Møde i felten med en bred række aktivister fra de to organisationer var medvirkende til at problematisere såvel dele af demokratiseringslitteraturens som mine egne stereotype forestillinger om den islamistiske bevægelses varierende syn på ageren i marokkansk politik. Det sidste illustreres bedst med en konkret oplevelse fra feltarbejdet.

I forbindelse med mine første rejser til Marokko forud for feltarbejdet fik jeg (som hovedparten af vestlige iagttagere på kortvarige besøg) hovedsagelig kontakter til aktivister fra de liberale kvinde- og menneskerettighedsorganisationer, som er de letteste at etablere kontakter til via internationale netværk og kontakter. Hovedparten af de første interviews og indtryk kom således fra aktører med en „vestlig“ diskurs, idet deres argumenter i vidt omfang var fokuserede på det enkelte menneskes (kvindes) rettigheder og havde FN-konventionerne som den centrale referenceramme. De fleste af disse interviewpersoner fremstillede *mudawana* reformen som en kæmpe landvinding i forhold til netop disse referencer og så sig selv som „vinderne“ af den voldsomme politiske pro-

ces, der var gået forud for reformen. Samtidig svarede deres syn på „islamisterne“ i vidt omfang til stereotype billeder fra den vestlige presse, idet de beskrev *al adl wal ihsan* og PJD som upålidelige og farlige, og ofte i deres omtale lavede advarende paralleller til 1990'ernes blodige begivenheder i nabolandet Algeriet. På trods af såvel et forudgående kendskab til litteraturen om islam og islamisme i Marokko som studiets udgangspunkt, som jo netop var at gå bag om stereotyperne om islam og demokrati, så kunne jeg derfor ikke sige mig helt fri for alligevel at føle en vis tøven forud for de første møder med de famøse marokkanske „islamister“.

Jeg gjorde mig derfor mange svære overvejelser før det første møde med en højtstående PJD-parlamentariker, nemlig Soumaya Benkhaldoun, formanden for det marokkanske udenrigsudvalg. Hvordan overkomme de forventeligt enorme kulturelle barrierer mellem en vestlig forsker og en „islamistisk aktivist“? Det blev ydermere kompliceret af det kontroversielle emne, *mudawana* reformen, hvor hun jo angiveligt var en „taber“. For hvordan interviewer man en taber? Kan man spørge på samme måde, som man spørger en vinder?

Mødet med Soumaya Benkhaldoun skulle for alvor vende op og ned på mine fordomme. For det første, fordi hun bestemt ikke opfattede sig selv som en taber, men derimod som et yderst selvsikkert, moderne og magtfuldt medlem af en succesrig politisk bevægelse, der havde sørget for, at den nye *mudawana* var forblevet i overensstemmelse med islam og med marokkansk tradition. Dertil kommer, at hun langtfra var en rabi'at og skinger religiøs fundamentalist, men derimod en central aktør i den demokratiske proces i Marokko, hvor hun var folkevalgt politiker og besad en uhørt høj position for en kvinde i et arabisk parlament. Og sidst, men ikke mindst, var hun også del af den voksende islamistisk inspirerede kvindebevægelse i Marokko, som argumenterer og arbejder for at fremme og sikre kvinders rettigheder – inden for rammerne af en levende religion, islam, som livligt diskuteres og fortolkes.

Soumaya Benkhaldoun, såvel som mange andre „islamistiske“ aktører, bidrog således i høj grad til at vende op og ned på mine forestillinger om såvel vindere og tabere i *mudawana* forløbet, som om hvem og hvor de legitime politiske aktører og dynamikker befinder sig i Marokko. Og denne indsigt var det kun lykkedes mig at opnå gennem min langvarige personlige tilstedeværelse og brede personkontakt i felten.

Men det var ikke kun mine forudfattede ideer om „islamisterne“, der blev nuanceret i felten. Dette gjaldt også i forhold til de såkaldte „demokrater“, som store dele af det liberale marokkanske civilsamfund kalder sig selv (og ofte også kaldes af udefrakommende, vestlige iagttagere). Hvor mine forudfattede ideer om islamisterne gik på tvivl om deres demokratiske sindelag, forventede jeg så, at aktivisterne i de liberale marokkanske kvindeorganisationer var demokrater og oplagte demokratiske forandringsagenter. Men også her

blev mine fordomme gjort til skamme. For i lyset af min stadig større forståelse af særligt PJD's tilsyneladende demokratiske sindelag, politiske seriøsitet og betydning – jo mere inkonsistent fremstod de selvudnævnte „demokraters“ vedholdende forsøg på at monopolisere den demokratiske diskurs og platform og at miskreditere og udelukke den islamistiske opposition fra legitim politisk deltagelse. Konkret gav dette sig eksempelvis udslag i, at de „liberale“ kvindeorganisationer konsekvent betegnede sig selv som kvindebevægelsen i bestemt ental, mens de islamistiske kvindeorganisationer blev affærdiget som uden relevans og legitimitet.

Overordnet set bidrog feltarbejdet altså til at nuancere mine stereotype opfattelser af „islamisterne“ såvel som til at give et mere dynamisk billede af, hvem der er „demokrater“ og/eller potentielle bærere af eventuelle demokratiske forandringer i Marokko. Uden feltarbejdet havde jeg risikeret at reproducere store dele af demokratiseringslitteraturens og for så vidt også mange af de mest „lettilgængelige“ liberale interviewpersoners diskurs, ifølge hvilken kun de liberale og vestligt orienterede aktører er demokrater og kan fremme demokratiet (se Sadiqi og Ennaji, 2006 for et nyligt eksempel herpå). Jeg ville dermed have overset i hvor høj grad „islamisterne“ udgør en broget gruppe, hvoraf nogle elementer synes at være både seriøse og værdige politiske aktører og potentielle bærere af eventuelle demokratiske forandringer i Marokko givet deres tilsyneladende brede bagland og mobiliseringspotentialer, deres relativt demokratiske interne organisering og status som indtil videre uoplyste af magtens privilegier og fortrædeligheder.

Ovenstående indtryk er baserede på en enkelt case studie, som selvsagt ikke giver belæg for skarpe, endegyldige konklusioner om „islamisternes“ mulige demokratiske rolle i Marokko. Hvad studiet derimod *kan* bidrage med, er en understregning af nødvendigheden af, at studier af demokratisering i Mellemøsten udviser en generel forsigtighed, for så vidt angår forudindtagede forventninger til, hvem og hvor demokratiske aktører findes, herunder specifikt at også islamiske aktører må analyseres ikke bare som forhindringer for men også som potentielle bærere af demokratiske forandringer.

Islam og politiske reformer

Den anden markante felterfaring, som skal fremhæves her, handler om forholdet mellem islam og politiske reformer. I løbet af feltarbejdet blev det stadig mere klart, at en af de helt afgørende årsager til, at der tilsyneladende endte med at være bred opbakning til den reviderede *mudawana* netop var, at den var blevet formuleret inden for en islamisk referenceramme. Da kong Mohamed VI i oktober 2003 fremsatte det kompromisforslag, som senere resulterede i den nye familielov, gjorde han det således ved udelukkende at anvende en islamisk referenceramme og finde begrundelser i Koranen og *hadith* (beretninger

om Profeten Muhammeds ord og gerninger). Men der var samtidig tale om nyfortolkning (*ijtihad*) af mange af artiklerne, som således blev ændret i retning af at give kvinder flere rettigheder – men altså inden for en islamisk referenceramme. Denne referenceramme betød, at den nye lov, set med vestlige briller, langt fra var ideel, da den fx ikke ændrede på de meget ulige arveforhold i Marokko. Til gengæld opnåede reformen en grad af social legitimitet og konsensus, som havde været utænkelig, hvis den nye lov blot havde stipuleret lige arveret for mænd og kvinder med reference til FN's Kvindekongvention. Så ved at fastholde en islamisk referenceramme sikredes social konsensus og opnåedes samtidig et stort, om end ikke fuldkomment, fremskridt for marokkanske kvinders retsstilling i familien.

Således åbnede feltarbejdet også for forståelse af, i hvor høj grad islam snarere end at være en fastlåst, på forhånd og for evig tid givet sandhed er en levende religion, som opleves, fortolkes og forhandles af utallige aktører i det offentlige rum, som hver især har deres forståelser og udlægninger. Samtidig bidrog feltarbejdet også til indsigt i det enorme behov i Marokko for at finde „lokale“ løsninger i en tid, hvor den post-koloniale ømskindethed over for alt, hvad der betragtes som vestlig indblanding, er særdeles omfattende blandt store befolkningsgrupper. Og her kan islam udgøre en væsentlig inspirationskilde. Og endelig medførte feltarbejdet en forståelse af, at væsentlige politiske forandringer måske netop kan finde sted *inden for* og ikke på trods af en islamisk referenceramme. Dermed naturligvis ikke sagt, at dette altid vil være tilfældet. Som ovenfor anført kan der ingenlunde laves store generaliseringer ud fra materiale baseret på en enkelt case. Men igen kan et sådant materiale benyttes til at åbne op for nye indfaldsvinkler til, hvor forandringspotentialer kan ligge. Lige som det kan medvirke som en nyttig påmindelse om nødvendigheden af altid at gå analytisk til værks – også i forhold til „islam“, der er et både flertydigt, dynamisk og kontroversielt begreb og erfaringsramme, som ikke bare har stor religiøs betydning men også instrumentaliseres i *politiske* magtkampe af såvel magthavere som deres opposition til at opnå autoritet og legitimitet.

Lokale demokratiopfattelser

Den tredje og sidste felterfaring, som blot kort skal fremhæves her, vedrører den såkaldte „demokratiske transition“ i Marokko. Forud for feltarbejdet var jeg gennem litteraturen forberedt på, at det marokkanske regime benytter en demokratisk diskurs uden nødvendigvis at gennemføre substantielle demokratiske reformer (se fx Catusse og Vairel, 2003: 74-75). Men uden det lange feltarbejde havde det ikke været muligt at opnå et tilstrækkeligt indblik i, *hvordan* dette foregår, og hvor besnærende det marokkanske regimes meget overbevisende og udbredte diskurs om „den demokratiske transition“ forekommer i felten.

Jeg var taget til Marokko for at studere en demokratiseringsproces – men blev i stigende grad opmærksom på, hvorledes det marokkanske regime behandlet syntes at have italesat *mudawana* reformen såvel som mange andre politiske liberaliseringstiltag som *demokratiske* landevindinger – mens de reelt så ud til først og fremmest at sikre regimets legitimitet og autoritet, i alle tilfælde i et kort tidsperspektiv. Dette forhold skulle volde mange problemer i analysen af mine felldata efter feltarbejdets afslutning, som vil blive nærmere beskrevet i det næste afsnit.

Forinden da skal fremhæves, at det antropologisk inspirerede feltarbejde altså på mange måder havde været en positiv og frugtbar investering. Det havde tilført en stor mængde ny viden, adgang til nye vinkler og forståelser og ikke mindst til problematisering af en række fordomme og stereotype forventninger. Desuden havde feltarbejdet givet en stor mængde empiriske data i form af interviews, observationer og skriftlige kilder. Men feltarbejdet medførte også en række store udfordringer. For feltarbejdet i sagens natur meget empiriske og induktive tilrettelæggelse betød, at der i den efterfølgende analyseproces udestod en række udfordringer, som var langt større end i traditionelle politologiske analyser, som oftest har et mere deduktivt fokus og altså en i højere grad forudgiven analyseramme. Den helt store udfordring ved at anvende antropologisk inspirerede metoder var således knyttet til analyseprocessen, for hvordan skulle det lade sig gøre at finde en relevant analyseramme til det store og bredt favnende empiriske feltmateriale?

Fra demokratisk forandring til autokratisk beståen

Analysen af datamaterialet stod altså over for det klassiske problem i induktive, empiriske analyser: Hvilket begrebsapparat og analyseramme var det mest relevante i forhold til det rige feltmateriale, der gav mulighed for mange forskellige analysevinkler? Med andre ord: Hvilken analyseramme kunne på meningsfuld og konsistent maner fastholde et politologisk begrebsapparat og fokus, mens det samtidig gav plads til de forskellige kontekstbaserede demokrati-forståelser i feltmaterialet? Hvordan kunne analyser bygge bro mellem generelle og kontekstnære tilgange til demokratisering?

Et helt overordnet problem var demokratibegrebet. Ifølge en liberal politologisk demokrati-forståelse handler demokratisering grundlæggende om forandring af de overordnede politiske spilleregler og magtstrukturer i retning af, at borgere opnår øgede politiske rettigheder og kontrol over deres ledere, som samtidig i stadig højere grad stilles til regnskab over for deres vælgere (Brynen et al., 1995: 3). Men en sådan liberal demokrati-forståelse lå meget langt fra især mange kvindelige interviewpersoners insisteren på, at „demokratiet starter i hjemmet“, at der ikke kunne være en demokratisk forandring i Marokko, så længe halvdelen af befolkningen var mindreværdige og umyn-

dige i den private sfære. De opererede således med et mere rummeligt og deltagerorienteret demokratibegreb, som snarere svarede til demokratiforståelsen i store dele af *gender*-litteraturen, ifølge hvilken demokratisering starter i hjemmet, hvorfor fremme af kvinders rettigheder i familien både er en afgørende forudsætning for, men også en essentiel del af, hvad Moghadam definerer som *gendered* demokrati (Moghadam, 2004; se også Keddie, 2004: 25).

Hertil kom, at der i interviewmaterialet også hyppigt fremgik en anden demokratiforståelse, som heller ikke passede med en liberal politologisk demokratiforståelse. Der var nemlig mange marokkanere, som i alle tilfælde tilsyneladende syntes at have accepteret regimets diskurs om den såkaldte „demokratiske transition“, hvor en lang række liberaliseringstiltag såsom *mudawana-reformen* alle præsenteres som integrerede elementer i en rivende demokratisk udvikling. Dette var jo langt fra sandheden, hvis man anlagde en liberal demokratiforståelse, ifølge hvilken demokratisering ville indebære en forskydning i magtrelationerne i Marokko i retning af øget politisk indflydelse for borgerne og øget *accountability* blandt deres ledere. Men det ville heller ikke være rimeligt blot at affærdige deres udsagn som irrelevante.

Disse overvejelser om den store afstand mellem lokale demokratiopfattelser og det politologiske begrebsapparat førte til en meget afgørende ændring af hele studiets vinkling. Frustrationen over diskrepanserne mellem det politologiske begrebsapparat og feltmaterialet medførte, at jeg i stigende grad blev i tvivl om relevansen af at nedlægge et demokratiseringsperspektiv over mit materiale. Ikke dermed forstået, at det ikke er relevant at studere demokratisering i Marokko. Men det gik i stigende grad op for mig, at den ultimative konsekvens af min induktive feltbaserede tilgang var, at jeg til mine data måtte finde en anden, mere relevant analyseramme end demokratiseringsperspektivet, der havde vist sig ikke at være nyttigt i forhold til at „åbne“ og forstå feltmaterialet.

Inspirationen hertil kom særligt fra Lisa Andersons arbejde om studiet af demokratisering i Mellemøsten, hvor hun understreger det metodisk problematiske i at nedfælde et normativt gitter over sin empiri og studere noget, som ikke er, men som *bør* være, og derfor advarer mod at karakterisere (og studere) Mellemøsten ved noget, den mangler, nemlig demokrati. Frem for normative afsøgninger efter demokrati plæderer Anderson derfor for flere studier af de bestående autokratier i regionen (Anderson, 1995, 2006). Også andre forskere har i de senere år argumenteret for nødvendigheden af at vende fokus fra at studere demokratisering til at studere de mellemøstlige autokratier og deres forbløffende levedygtighed (se fx Pripstein-Posusney og Angrist, 2005).

Det var dog særligt Daniel Brumbergs karakteristik af de såkaldte „liberaliserede arabiske autokratier“, der for alvor syntes at udgøre en relevant forstå-

elsesramme for datamaterialet om den marokkanske reformproces. Ifølge Brumberg er liberaliserede arabiske autokratier karakteriserede ved, at de holder sig i live ved hjælp af politiske liberaliseringstiltag, som tilsyneladende varsler demokratiske forandringer, men som reelt kun bidrager til en begrænset udvidelse af grænserne for borgernes deltagelse i det politiske liv, mens de (i alle tilfælde i et kort tidsperspektiv) primært tjener til at holde de siddende autokratiske regenter ved magten. En strategi som i særdeleshed er nyttig for de religiøst legitimerede mellemøstlige monarkier der, givet deres unikke position, har ganske særlige muligheder for via en mere åben og liberaliseret politisk arena at spille forskellige befolkningsgrupper og interesser ud mod hinanden og samtidig kan fastholde og endog styrke deres politiske autoritet og legitimitet som mæglere og garanter for fred og national enhed (Brumberg og Diamond, 2003: xiv; Brumberg, 2002: 56-68). Denne analyseramme syntes i høj grad at være både relevant og frugtbar i forhold til fortolkningen af mit datamateriale om den marokkanske *mudawana* reform-proces og medførte, at jeg endegyldigt forlod mit demokratiseringsperspektiv til fordel for at analysere processen som en nøgle til forståelse af de politiske dynamikker i et liberaliserende marokkansk autokrati.

Således fik valget af en antropologisk inspireret tilgang uventet stor betydning ikke blot for studiens tilrettelæggelse, men også for dens overordnede tematisering. For at kunne forene et datamateriale opnået gennem en antropologisk inspireret tilgang med en metodisk konsistent analytisk ramme havde det således vist sig nødvendigt at ændre på studiens helt overordnede fokus, idet den fra at have været en studie af demokratisk forandring endte med i stedet at være en analyse af kontinuitet i forandring, nemlig af et liberaliserende autokratisk marokkansk regime, som dynamisk instrumentaliserer politisk liberalisering som et centralt middel til at sikre dets fortsatte legitimitet og beståen.

Afslutningsvis om analysefasen kan således fremhæves, hvorledes anvendelse af antropologisk inspirerede metoder kan have uventede og vidtrækkende implikationer, idet en antropologisk inspireret empirisk og induktiv tilgang til studiet af Mellemøsten er afgørende ikke blot for studiedesign og dataindsamling men også kan blive det i forhold til en studies helt overordnede fokus og genstandsfelt.

Antropologisk inspiration – fordele og ulemper?

I det foregående er i korte træk opridset, hvilke implikationer en antropologisk inspireret tilgang havde for en konkret studie af demokratisering i Mellemøsten. På baggrund heraf skal der afslutningsvis i det følgende reflekteres kort over nytten af at kombinere politologiske og antropologiske tilgange til studiet af demokratisering i Mellemøsten.

Ulemperne ved en sådan koblet tilgang er mangfoldige. Det er utrolig svært

at arbejde med en induktiv empirisk tilgang og efterfølgende at finde en adækvat teoretisk analyseramme til fortolkning af de oftest meget omfangsrige og komplekse feltdata, som en sådan tilgang frembringer. Ydermere er det svært at forene en politologisk tilgang til demokratisering med ønsket om at opnå og operere med lokale, kontekstbaserede demokratiforståelser. Således kan en antropologisk inspireret metode med fokus på lokale perceptioner ligefrem ende med at „spærre“ for overordnede udsagn om det politologiske genstandsfelt, som det var tilfældet i den marokkanske casestudie, hvor det viste sig at være nødvendigt at forlade studiens overordnede analytiske fokus på „demokratisering“, som havde vist sig at være for normativt og derfor svært foreneligt med den empiri, der udgjorde studiens udgangspunkt. Endelig giver meget empirisk forankrede og derfor også meget specifikke studier i sagens natur et meget ringe grundlag for generaliseringer.

En anden konsekvens af at anvende en antropologisk inspireret tilgang er, at den individuelle forsker i høj grad bevidstgøres om sin egen medvirken i forskningsforløbet, i og med at hovedvægten i et sådant studie udgøres af subjektivt tilvejebragte data – opnået i samspil mellem feltarbejder og informanter – som er både udvalgt af, forholder sig til og svarer på spørgsmål defineret af den individuelle feltarbejder. Antropologisk inspirerede metoder provokerer således til refleksivitet om feltarbejderens egen positionering, forudindtagne ideer og forventninger og dermed også, ultimativt, til forståelsen af „videnskabelig objektivitet og sandhed“.

Mens en antropologisk inspireret tilgang således ingenlunde er enkel eller uproblematisk, så kan den alligevel udgøre et nyttigt supplement til eksisterende generelle tilgange. For det første kan den medvirke til at bibringe nye og uventede indsigter i dynamikken i lokale politiske arenaer såvel som i lokale aktørers indbyrdes forhold og fortolkninger af disse dynamikker. En antropologisk inspireret tilgang kan også tilføre politologiske analyser adgang til forståelser af spændingsfeltet mellem det meget nære og lokale og det helt overordnede statsniveau, som kan være svære at indfange uden dybdegående feltkendskab og et åbent, induktivt fokus. Endvidere kan en sådan tilgang medvirke til at problematisere og nuancere den enkelte analytikers forudindtagne holdninger, antagelser og analyserammer. Og endelig kan en sådan induktiv og empirisk baseret tilgang også bidrage til afprøvning af relevans og nytte af eksisterende generelle teorier såvel som til udvikling af nye teoretiske vinkler og begreber.

Afslutningsvis kan det således konstateres, at en kombination af politologiske og antropologiske tilgange til studiet af demokratisering i Mellemøsten er behæftet med mange hindringer og udfordringer og derfor på ingen måde erstatter, men kan udgøre et nyttigt og tankevækkende supplement til traditionelle politologiske tilgange.

Noter

1. Den nye lov indebærer markante forbedringer af kvinders retsstilling i forhold som ægteskab, skilsmisse og forældremyndighed. Den sidestiller dog ikke fuldstændig mænds og kvinders retsstilling i familien, idet en række kontroversielle forhold såsom arverettigheder, om hvilke der gives meget detaljerede anvisninger i Koranen, fortsat stiller mandlige og kvindelige familiemedlemmer forskelligt (se Benradi, 2004: 71-77).

Litteratur

- Anderson, Lisa (1995). „Democracy in the Arab World: A Critique of the Political Culture Approach“, pp. 77-92 in Rex Brynen, Bahgat Korany and Paul Noble (eds.), *Political Liberalization and Democratization in the Arab World – Theoretical Perspectives*, Boulder: Lynne Rienner.
- Anderson, Lisa (2006). „Searching Where The Light Shines: Studying Democratization in the Middle East“, *Annual Review of Political Science*, Vol. 9, pp. 189-214.
- Benradi, Malika (2004). „Genre et droit de la famille. Les droits des femmes dans la Moudawana. De la révision de 1993 à la réforme de 2003“, pp. 17-89 in *Féminin. Masculin. La marche vers l'égalité au Maroc 1993-2003*, Friedrich Ebert Stiftung: FS Maroc.
- Brumberg, Daniel (2002). „Democratization in the Arab World? The Trap of Liberalized Autocracy“, *Journal of Democracy*, Vol. 13, No. 4, pp. 56-68.
- Brumberg, Daniel and Larry Diamond (2003). „Introduction“, pp. ix-xxvi in Larry Diamond, Marc F. Plattner and Daniel Brumberg (eds.), *Islam and Democracy in the Middle East*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Brynen, Rex, Bahgat Korany and Paul Noble (1995). „Introduction: Theoretical Perspectives on Arab Liberalization and Democratization“, pp. 3-27 in Rex Brynen, Bahgat Korany and Paul Noble (eds.), *Political Liberalization and Democratization in the Arab World – Theoretical Perspectives*, Boulder: Lynne Rienner.
- Buskens, Léon (2003). „Recent Debates on Family Law in Morocco: Islamic Law as Politics in an Emerging Public Sphere“, *Islamic Law and Society*, Vol. 10, No. 1, pp. 70-131.
- Catusse, Myriam et Frédéric Vairel (2003). „Ni tout à fait le même ni tout à fait un autre. Métamorphoses et continuité du régime marocain“, *Maghreb-Machrek*, Numéro 175, pp. 73-91.
- Clifford, James (1988). *The Predicament of Culture: Twentieth-Century Ethnography, Literature, and Art*, Cambridge: Harvard University Press.
- Diamond, Larry (1993). „Introduction: Political Culture and Democracy“, pp. 1-36 in Larry Diamond (ed.), *Political Culture and Democracy in Developing Countries*, Boulder & London: Lynne Rienner.
- Diamond, Larry, Juan Linz and Seymour Lipset (1989). *Democracy in Developing Countries*, Boulder & London: Lynne Rienner.
- Huntington, Samuel (1991). *The Third Wave: Democratization in the late Twentieth Century*, Norman: University of Oklahoma Press.
- Keddie, Nikki R. (2004). „A Woman's Place: Democratization in the Middle East“, *Current History*, Vol. 103, pp. 25-30.
- Lewis, Bernhard (2002). *What Went Wrong?*, London: Weidenfeld & Nicholson.

- Moghadam, Valentine (2004). „The Gender of Democracy: The Link Between Women’s Rights and Democratization in the Middle East“, *Arab Reform Bulletin*, Carnegie Endowment for International Peace, Vol. 2, Issue 7, pp. 2-3.
- Naciri, Rabéa (2002). „La Moudawwana et sa réforme: le rôle de l’Etat“, pp. 39-53 in Mohamed Mouaqit (ed.), *La réforme du droit de la famille: cinquante années de débats. Etudes et analyses. Prologues – revue maghrébine du livre*, Hors série numéro 3, Casablanca.
- O’Donnell, Guillermo and Phillippe C. Schmitter (1986). *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions About Uncertain Democracies*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Ottaway, Marina and Meredith Riley (2006). „Morocco: From Top-down Reform to Democratic Transition?“, *Carnegie Papers*, Middle East Series, No. 71.
- Pripstein-Posusney, Marsha and Michele Penner Angrist (eds.) (2005). *Authoritarianism in the Middle East – Regimes and Resistance*, Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Pruzan-Jørgensen, Julie (2005). „Familie og forandring – en historie om demokratisering i Marokko?“, pp. 118-134 i Hanne Adriansen og Helle Malmvig (red.), *Mellemøsten. Lokalt, regionalt og internationalt*, København: Dansk Institut for Internationale Studier.
- Pruzan-Jørgensen, Julie (forthcoming). „Islam, Gender and Democracy in Morocco. Making of the *Mudawana* Reform“, in Margot Badran (ed.), *Islam and Gender in Africa*, Leiden: Brill Academic Publishers.
- Sadiqi, Fatima and Moha Ennaji (2006). „The Feminization of Public Space: Women’s Activism, the Family Law, and Social Change in Morocco“, *Journal of Middle East Women’s Studies*, Vol. 2, No. 2, pp. 86-114.
- Tessler, Mark, Jodi Nachtwey and Anne Banda (1999). „Introduction: The Area Studies Controversy“, pp. vii-xxi in Mark Tessler, Jodi Nachtwey and Anne Banda (eds.), *Area Studies and Social Science. Strategies for Understanding Middle East Politics*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Tozy, Mohamed (1999). *Monarchie et Islam Politique au Maroc*, Paris: Presses de la Fondation Nationale des Science Politiques.
- Zeghal, Malika (2005). *Les islamistes marocaines. Le défi à la monarchie*, Casablanca: Editions Le Fennec.

Svend-Erik Skaaning

Demokratisk underskud. Mellemøsten i komparativt perspektiv¹

Landene i Mellemøsten demonstrerer komparativt set et stort demokratisk underskud i forhold til niveauet i de fleste andre verdensregioner, og den verdensomspændende Tredje Demokratiseringsbølge har i stort omfang forbigået regionen. En global analyse af demokratiniveauet i perioden 2000 til 2004 viser, at en model baseret på strukturelle forklaringsfaktorer samlet indfanger de relative positioner godt. Modernisering og naboskabsdemokrati har en positiv indvirkning på tilstedeværelsen af demokratiske praksisser, muslimsk og arabisk befolkningsflertal samt olieproduktion udviser en negativ samvariation, mens religiøs og etnisk homogenitet ikke lader til at spille nogen generel rolle. Samlet set indfanger modellen de relative positioner godt. Resultaterne indikerer, at de fleste mellemøstlige lande er særdeles strukturelt underprivilegerede med hensyn til sandsynligheden for fremvæksten af liberalt demokrati, hvilket illustrerer vanskeligheden ved internt og eksternt initierede demokratiseringsbestrebelse i regionen.

Den verdensomspændende demokratiseringsbølge, der indledtes i Sydeuropa med Portugals Nellikerevolution i 1974 og fortsatte til Latinamerika, Afrika, Sydøstasien og kulminerede med Murens fald og kommunismens sammenbrud i Central- og Østeuropa, er aldrig rigtig nået til Mellemøsten. På trods af liberaliseringsforsøg i flere af landene såsom Jordan og Kuwait er regimerne i Israel og Tyrkiet stadig klart de bedste eksempler på demokratisk praksis i regionen, og deres tilhørsforhold til gruppen af liberale demokratier er tilmed heftigt omdiskuteret. De autoritære mellemøstlige regimers vedholdenhed og omfattende politiske undertrykkelse er en problemstilling, som er blevet viet en del opmærksomhed, men forsøg på at forklare afvigelsen er kun i et meget begrænset omfang blevet gjort på et systematisk komparativt grundlag. I flere omfattende demokratiseringsstudier er landene slet ikke medtaget (Diamond et al., 1989; Przeworski et al., 1996), mens der i andre kun kommenteres perifert på regionens status, idet analyserne fokuserer på overordnede globale tendenser (Barro, 1999; Teorell og Hadenius, 2004).

På den anden side findes der partikulære casestudier og komparative analyser af to eller flere lande fra regionen (se Brynen et al., 1995; Posusney og Angrist, 2005; Diamond et al., 2003). Konklusioner draget på baggrund af denne analysetype er imidlertid ofte problematiske, fordi der mangler variation – både på den afhængige og de uafhængige variable – hvilket gør det vanskeligt at skelne væsentlige sammenhænge fra mere betydningsløse og eventuelt spuriose sammenhænge. Desuden har en række af de regionspecifikke

analyser haft en tendens til at fokusere på nære, aktørbaserede forklaringer frem for mere grundlæggende strukturelle teorier.

På denne baggrund er det denne artikels ambition at gennemføre en global analyse af strukturelle variabelers betydning for demokratiniveauet efter årtusindeskiftet, hvor der specielt fokuseres på at forklare de mellemøstlige landes position. Artiklen indledes med en definition og operationalisering af demokratiniveauet, den afhængige variabel, hvorefter der følger en præsentation og måling af de forklarende variable. På denne baggrund gennemføres en regressionsanalyse af dataene, og resultaterne af den statistiske analyse diskuteres med særligt henblik på en forståelse af situationen med demokratisk underskud i Mellemøsten. Mellemøsten er her traditionelt afgrænset til 15 lande, der består af Egypten, Iran og Tyrkiet og de lande, som de afgrænser geografisk.²

Definition og måling af demokratiniveau

Definition og måling af demokrati(niveau) er blandt de mest omdiskuterede emner inden for politologien. I denne artikel følges den gængse praksis inden for demokratiseringsforskningen, som er at tage udgangspunkt i en procedural (minimalistisk) frem for en substantiel (maksimalistisk) definition, da det øger muligheden for at undersøge teoretiske sammenhænge – eksempelvis mellem demokratiniveauet og den socioøkonomiske situation, hvilket ikke kan lade sig gøre, hvis socioøkonomiske tilstande indlejres i demokratidefinitionen (Shin, 1994: 141). I overensstemmelse hermed defineres demokratiniveauet som et spørgsmål om, i hvilket omfang et regime er karakteriseret ved, at besættelsen af de væsentligste politiske poster afgøres gennem regelmæssige frie og fair valg baseret på inklusiv valgret og meningsfuld konkurrence mellem individer og organiserede grupper, og hvorvidt respekten for civile friheder (ytrings- og forsamlingsfrihed mv.) sikrer rammerne for politisk konkurrence og deltagelse (se Dahl, 1989: 221; Diamond et al., 1989: xvi).

Evalueringen af forskellige forsøg på at opstille demokratimål, der kan anvendes i forbindelse med operationaliseringer af lignende definitioner, har været emnet for en lang række studier (se Munck og Verkuilen, 2002; Lauth et al., 2000; Lauth, 2004: 227-296). De to mest kendte og anvendte kilder til forskellige landes demokratiniveau er utvivlsomt *POLITY IV*-projektet, der for tiden ledes af Monty G. Marshall og Keith Jagers (Marshall og Jagers, 2002), og *The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties*,³ der udarbejdes af Freedom House (2006). Begge datasæt indeholder årlige vurderinger af demokratiniveauet i de fleste lande i verden og er i kritisk analyse blevet fremhævet som overlegne – om end ikke uproblematiske – i forhold til tilgængelige alternativer (Hadenius og Teorell, 2004).

Begrebsmæssigt afspejler Freedom House-indekset den ovennævnte defini-

tion forholdsvis godt, selvom det dækker over lidt flere elementer. Scorerne knytter sig til de to overordnede dimensioner: politiske rettigheder (valgprocessen, politisk pluralisme og deltagelse, politisk ledelsesansvarlighed) og civile friheder (ytringsfrihed, forenings- og forsamlingsfrihed, retsstat, personlig autonomi). I denne undersøgelse er scorerne for de to dimensioner adderet til et samlet mål for demokratiniveau. Tilsvarende dækker det anvendte POLITY(2)-indeks over en kombination (simpel subtraktion) af en autokratiskala og en demokratiskala, der begge fokuserer på deltagelse og konkurrence i forbindelse med besættelsen af politiske poster samt begrænsninger på regeringen. Indekset dækker altså ikke civile friheder, som ellers indbefattes af definitionen af kernebegrebet.

Begge mål indgår på skift som afhængige variabler i de analyserede modeller med henblik på at styrke resultaternes robusthed. Analysens fokus på strukturelle forklaringer og grundlæggende tendenser frem for korte fluktuationer betyder endvidere, at det gennemsnitlige demokratiniveau over en femårig periode (fra 2000 til 2004)⁴ udgør en mere hensigtsmæssig måling af den afhængige variabel end scorerne, der alene knytter sig til et enkelt år. Da de aktuelle ændringer i landescorerne for de undersøgte år dog er minimale, gør dispositionen reelt ikke den store forskel. For at underbygge sammenligneligheden og fortolkningen af resultaterne, er scorerne omskaleret til at gå fra 0 til 100, hvor 100 indikerer det højeste demokratiniveau.

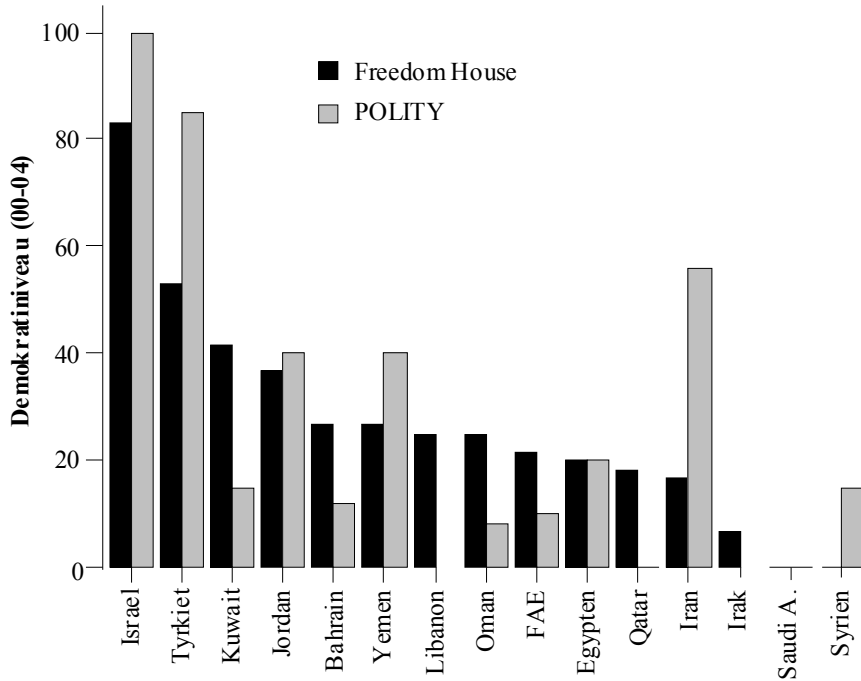
Freedom House har tildelt alle 15 mellemøstlige lande demokrativærdier igennem alle fem år, men på grund af udenlandsk indblanding er to af de mellemøstlige lande ikke blevet tildelt POLITY-scorer i hele den undersøgte periode. Det drejer sig for det første om Libanon, hvor Syrien igennem en årrække har spillet en dominerende politisk rolle. Det andet tilfælde er Irak, hvor den internationale koalition under ledelse af USA mere eller mindre har stået for den politiske administration siden Saddam Husseins fald.

Korrelationen mellem de anvendte indeks, Freedom House og Polity, er 0,91 (Pearson's r) for alle de 150 lande, som de begge dækker, men den er kun 0,79 for de mellemøstlige lande. Den lavere regionale samvariation antyder, at der er uoverensstemmelser, hvilket da også tydeligt fremgår af sammenligningen af de mellemøstlige landes demokratiniveau i figur 1.

Israel og Tyrkiet udviser de højeste demokratiniveauer, mens de lave værdier knyttet til resten af landene illustrerer, at regionen ikke er karakteriseret ved en omfattende respekt for demokratiske standarder. Saudi Arabien bliver tilmed bedømt som fuldstændig udemokratisk af begge indikatorer. I en række tilfælde er der imidlertid stor forskel på evalueringerne. Således er Freedom House-scoren for Kuwait markant højere end den tilsvarende POLITY-score, mens det modsatte er tilfældet for Iran og Tyrkiet. Netop demokratiscorerne for Kuwait og Tyrkiet er i en kritik af Freedom House blevet fremhævet som

Figur 1. Gennemsnitligt demokratiniveau i de mellemøstlige lande (2000-2004)

eksempler på, at vurderingerne af en række arabiske og muslimske lande er behæftet med bias og inkonsistens (Harik, 2006). Overordnet set vurderes målet dog stadig at være anvendeligt, og som beskrevet ovenfor gennemføres den statistiske analyse også med POLITY-indekset som afhængig variabel for at underbygge resultaterne, som dog først vises efter en præsentation og operationalisering af teoretiske forklaringer på forskellene i demokratiniveau.

Præsentation og operationalisering af forklaringsfaktorer

Demokratiseringslitteraturen er spækket med teoretiske forklaringer på, hvorfor nogle lande udviser et højt demokratiniveau, mens andre hovedsageligt må trækkes med politisk undertrykkende regimer (Huntington, 1991: 37-38; Bunnell og Calvert, 1999: 8-17). Artiklens fokus på strukturelle forklaringer, forstået som faktorer der i stort omfang er stabile og uden for nuværende aktørers kontrol, indsnævrer naturligvis antallet betragteligt, specielt hvis man også tager i betragtning, hvilke af dem der kan have særlig relevans i Mellemøsten (se Fish, 2002: 5-10). Samlet set dækker de nedennævnte faktorer de væsentligste forklaringsalternativer af denne type, som er blevet betonet i flere teore-

tiske oversigter, der har fokuseret på regionens demokratiske underskud (Brynen et al., 1995; Posusney, 2005; Stepan og Robertson, 2003).

Socioøkonomisk modernisering er den mest velkendte forklaring på demokratisk udvikling. Teorien siger, at et højt udviklingsniveau fremmer demokrati, idet borgerne bliver mere tolerante, moderate og informerede, og et pluralistisk og stærkt civilsamfund vokser frem og stiller de politiske magthavere til ansvar for deres handlinger. Sammenhængen mellem demokratiniveau og modernisering er blevet påvist af flere studier og er tilmed blevet fremhævet som en af de mest robuste inden for feltet (Diamond, 1992; Geddes, 1999). Moderniseringsniveau er blevet operationaliseret på mange forskellige måder, men de fleste har taget udgangspunkt i en eller flere af de oprindelige indikatorer udpeget af tesens ophavsmand, Seymour M. Lipset (1959: 76-77). Det drejer sig om velstand, industrialisering, uddannelse og urbanisering, som i nærværende analyse slås sammen til et mål. Det gøres ved at udføre en faktoranalyse (*principal component*) og anvende faktorscorerne til at afspejle en moderniseringsdimension efter en omskalering, så den laveste værdi (Niger) er 0, og den højeste (USA) 1.⁵

Ligesom den forventede positive effekt af socioøkonomisk udvikling, fremhæves religiøs og etnisk heterogenitets negative indvirkning på demokratiets tilstand ofte i den offentlige debat og i demokratiseringslitteraturen. Teoretisk set bunder ræsonnementet i, at manglende fælles identitet mindsker muligheden for politiske kompromiser og højner risikoen for både chikane af minoriteter og åbne stridigheder (Dahl, 1971: 105-123; Horowitz, 1993). Etnisk og religiøs fragmentering måles ved hjælp af et datasæt udarbejdet af Alberto Alesina et al. (2003).⁶ Værdierne går også her fra 0 (lavt) til 1 (højt), og en selvstændig variabel for hver af de to heterogenitetstyper anvendes i modellerne i stedet for et kombineret mål. Det skyldes, at de, mod forventning, ikke er højt korrelerede.

Hvor modernisering og etnisk/religiøs homogenitet længe har været fremhævet som demokratifremmende faktorer, er grænseoverskridende diffusions-effekters betydning først blevet tematiseret senere (Brinks og Coppedge, 2006; Gleditsch og Ward, 2006; Teorell og Hadenius, 2004). Det er særligt nabolandenes demokratigrad, som tilsyneladende har en effekt ved at inspirere både eliternes og den generelle befolknings holdninger til politisk indretning og udvikling. Desuden kan nabolandene udøve en direkte eller indirekte pression møntet på at fremme politiske regimer, der minder om deres eget. Naboskabsdemokrati operationaliseres som gennemsnittet af nabolandenes demokratiniveau i den undersøgte periode,⁷ hvor værdien 1 indikerer, at alle nabolandene er fuldt demokratiske, mens værdien 0 angiver, at alle de omgivende lande er absolut udemokratiske.

Til forskel fra de ovennævnte forklaringsfaktorer har de tre næste faktisk

deres primære oprindelse i studier af mellemøstlige lande. Det drejer sig for det første om en tese, der har fået tilnavnet ressourceforbandelsen. Den siger, at lande, der er økonomisk afhængige af udvindingen af naturressourcer – først og fremmest olie⁸ – vil have et lavere demokratiniveau end andre. Det skyldes for det første, at regeringer i disse lande kan holde borgernes skattebyrde på et lavt niveau og derigennem mindske kravet om indflydelse og ansvarlighed. For det andet kan midlerne bruges til at skabe patrimonialistiske afhængighedsforhold og til at bestikke befolkningen med offentlige arbejdspladser og velfærdsgoder. For det tredje kan de politiske magthavere udnytte de forholdsvis frie midler, som olien genererer, til at opbygge et stærkt sikkerhedsapparat, som kan undertrykke oppositionelle kræfter (Ross, 2001: 232-235; se Schlumberger, 2006; Luciani, 1994). Variablen er kodet dikotomt, hvor olieproducerende lande karakteriseret ved, at olieindtægter udgør mindst 25 pct. af de offentlige indtægter og/eller af den samlede eksport, tildeles værdien 1 og resten 0. Kodningen er baseret på en oversigt udarbejdet af IMF (2005: 63).⁹

Den anden forklaringsfaktor, som har en baggrund i analyser af mellemøstlige forhold, er islams rolle. Her er det specielt den manglende adskillelse af (lov)religion og politik, som er blevet fremhævet som en hæmsko for demokratisk udvikling, fordi accepten af et sekulært lederskab mindskes, og en række emner udelukkes fra offentlig debat og beslutningstagning. Desuden er det blevet påpeget, at der er elementer i islam, som forhindrer udviklingen og anerkendelsen af liberal-demokratiske principper såsom individuelle friheder og fundamental ligeværdighed (Lewis, 1993; Huntington, 1991: 298-301; Kedourie, 1994: 5-8). Også denne variabel kodes dikotomt, hvor lande med islam som en dominerende religion – majoriteten eller en klar pluralitet af borgerne er muslimer – kodes 1 og andre 0 (Fish, 2002: 11).¹⁰

Den sidste teoretiske forklaring, som vil blive analyseret, har også en direkte forbindelse til studier af Mellemøsten. Det er endnu et kulturelt argument, som i stedet for den fremherskende religion henviser til, at arabiske samfund er præget af en patriarkalsk stammementalitet, som på den ene side hæmmer fremvæksten af pluralisme og tolerance og på den anden side fremmer underdanighed for autoriteter og accepten af patrimonialistisk og klanbaseret politisk ledelse (Sharabi, 1988; Pryce-Jones, 1989). Desuden er en generel mistro over for omverdenen og panarabisme blevet fremhævet som elementer, de arabiske autokrater kan udnytte til at befæste deres magtpositioner (Pipes, 1996). Med hensyn til operationaliseringen af variabelen er lande med en arabisk majoritetsbefolkning kodet 1 og andre 0.¹¹

Kulturbaserede forklaringer, der fokuserer på etnisk (arabisk) og religiøs (islam) egenart og opfatter dem som konstante, er imidlertid blevet mødt af intens modstand (Gambill, 2003a; Anderson, 1995). Det er således blevet frem-

hævet, at „Most political cultures can and do change over time, because to some extent they are socially constructed by new opportunities, threats, and contexts generally“ (Stepan og Robertson, 2003: 41). Mere konkret er det også blevet påpeget, at hvor katolicismen før 1980'erne lod til at hæmme demokratisk udvikling, ændrede sammenhængen sig efterfølgende til at være positiv (se Donno og Russett, 2004: 593-595).

Ud over at påpege en række svagheder ved teorierne, mener en række af kritikerne, at de tilsyneladende sammenhænge mellem kulturelle elementer og demokrati snarere dækker over mere konkrete politiske særpræg ved hovedparten af de arabiske lande, som er ufavorable for demokratisk udvikling. Det drejer sig om 1) en manglende national, politisk identitet, som var konsekvens af ny og forholdsvis tilfældig grænsedragning efter Det Osmanniske Imperiums sammenbrud, 2) involvering i konflikter såsom Israel-Palæstina-konflikten, 3) ekstraordinær ressourceanvendelse på sikkerhedsapparatet i form af militær og politi (Stepan og Robertson, 2003: 41-42; Bellin, 2005), 4) magthavernes udnyttelse af splid i oppositionen mellem islamistiske og sekulære grupper (Donno og Russett, 2004: 589) og 5) mangel på ikke-militært, eksternt pres for regimeskifte – specielt fra USA's side – efter Den Kolde Krig (Gambill, 2003b).

Empirisk analyse

Analysens hovedresultater er præsenteret i tabel 1. Antallet af lande knyttet til de respektive regressionsanalyser varierer på grund af lejlighedsvis datamangel på de afhængige eller uafhængige variabler. Blandt andet dækker POLITY-indekset kun lande med et indbyggertal på mere end 500.000. I de første to modeller (1 og 2) inkluderes blot de uafhængige variabler, hvis teoretiske ophav ikke udspringer af studier af mellemøstlige lande, dvs. etnisk fragmentering, religiøs fragmentering, modernisering og nabodemokrati.

Resultaterne indikerer, at det kun er modernisering og nabodemokrati, som har signifikant og positiv indflydelse på demokratiniveauet. Desuden er det samlede forklaringsbidrag ikke overvældende, idet variablerne forklarer 37 pct. af variationen i POLITY-indekset, mens det tilsvarende tal for Freedom House-indekset er 52 pct. Forskellen skyldes primært, at demokrativærdierne repræsenteret ved den sidstnævnte opgørelse bedre indfanges af landenes moderniseringsniveau.

Hvis også de tre mellemøstrelaterede variabler inkluderes i modellerne (3 og 4), ændrer billedet sig væsentligt, selvom indikatorerne for etnisk og religiøs fragmentering forbliver insignifikante, mens modernisering og nabodemokrati forbliver meget signifikante. Den samlede forklaringskraft stiger betragteligt til henholdsvis 63 pct. (Freedom House) og 53 pct. (POLITY), hvilket er ret højt – specielt taget i betragtning, at der kun fokuseres på struk-

turelle forklaringer, som i øvrigt primært er blevet udvalgt med særligt henblik på deres teoretiske relevans for de mellemøstlige regimer.

Derudover angiver resultaterne, at uanset hvilket af de to demokratimål, der anvendes som afhængig variabel, udviser faktorerne olieproducent, arabisk og muslimsk alle en negativ og signifikant sammenhæng med demokratiniveauet. En nærmere granskning af koefficienterne knyttet til model 3 (Freedom House-indekset) indikerer, at det har stort set den samme negative betydning at være arabisk og olieproducent. De to første faktorer medfører individuelt en gennemsnitlig forværring på 17-18 point ud af de 100, som er demokratimålets rækkevidde, mens det at være muslimsk har en smule mindre negativ indvirkning, nemlig cirka 10 point.

Samlet set er det dog tilsyneladende modernisering, der udviser den største individuelle effekt, hvilket underbygges af de standardiserede koefficienter (ikke rapporteret). Forskellen på demokratiniveauet i lande med henholdsvis det laveste og højeste realiserede moderniseringsniveau er således hele 66 point. Til sammenligning indikerer resultaterne, at lande omgivet af fuldt demokratiske naboer i gennemsnit vil have et demokratiniveau 38 point højere end dem, som udelukkende er omgivet af fuldt udemokratiske nabolande. Med to undtagelser er koefficienterne forbundet med POLITY-indekset (model 4) en mere eller mindre direkte afspejling af de tilsvarende koefficienter knyttet til Freedom House-indekset. Forskellene består i, at modernisering tillægges mindre vægt, mens variabelen arabisk har en væsentligt større betydning.

Resultaterne knyttet til model 5 og 6 viser desuden, at de overordnede tendenser forbliver stort set uændrede, hvis fælles outliers – defineret som cases med standardiserede residualer højere end 2,5 eller mindre end minus 2,5 i både model 3 og 4 – udelades af analysen. Ingen af de mellemøstlige lande udgør outliers. Det drejer sig derimod om Cuba, Hviderusland og Nordkorea, der på trods af kommunismens generelle kollaps stadig er karakteriseret ved ekstrem politisk undertrykkelse. Den største ændring, som disse landes udeladelse af analysen medfører, er en iøjnefaldende stigning i forklaret varians til henholdsvis 0,69 (FH) og 0,61 (POLITY).

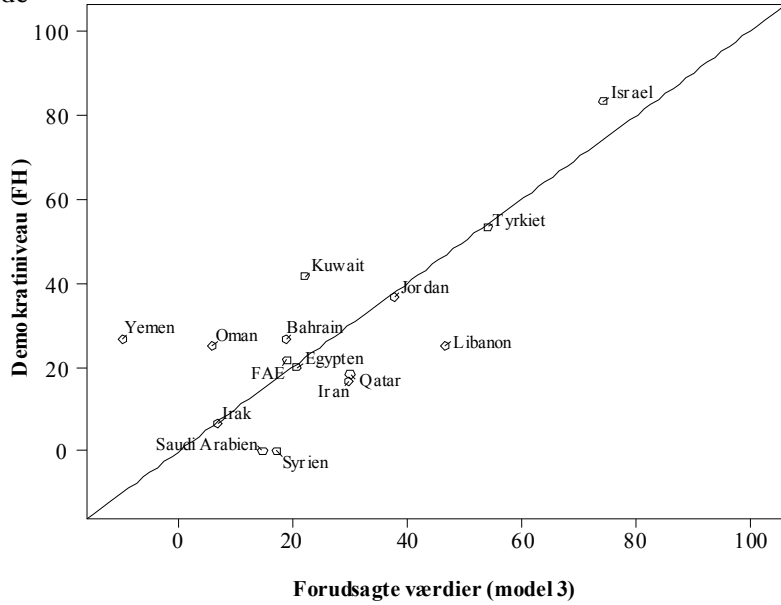
I en mellemøstlig sammenhæng understreger resultaterne, at de fleste af landene er strukturelt underprivilegerede, forstået på den måde, at de er kendetegnet ved et og som oftest flere karaktertræk, der er forbundet med et lavt demokratiniveau. I alle landene undtagen Israel er islam den dominerende religion, og foruden Israel er Tyrkiet og Iran de eneste lande uden et arabisk flertal. Israel og Tyrkiet er sammen med Libanon, Jordan og Egypten desuden de eneste mellemøstlige eksempler på, at statens provenu ikke er domineret af olieindtægter. Ligeledes betyder regionens generelt lave demokratiniveau, at ikke mange af de mellemøstlige lande kan nyde godt af positive diffusions-effekter fra demokratiske naboer – snarere tværtimod. Kun i forbindelse med

Table 1. Resultater af OLS-regressioner med demokratiniveau (00-04) som afhængig variabel

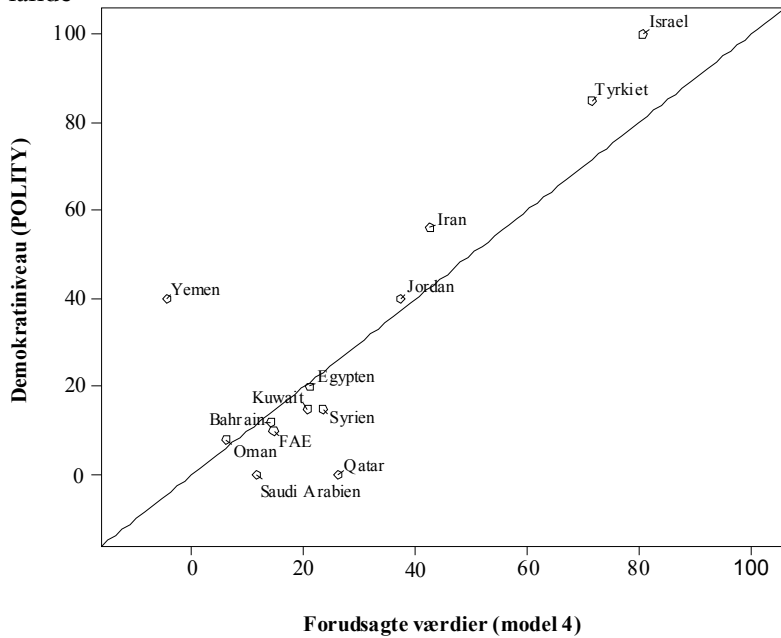
	FH (1)	POLITY (2)	FH (3)	POLITY (4)	FH (5)	POLITY (6)
Konstant	-2,545 (7,453)	4,388 (10,172)	18,044* (7,513)	35,420*** (10,462)	19,631** (6,779)	34,972*** (9,430)
Etnisk fragmentering	0,499 (8,041)	-1,465 (10,272)	9,446 (7,330)	11,693 (9,351)	8,138 (6,628)	9,784 (8,465)
Religiøs fragmentering	6,580 (7,578)	9,741 (9,455)	-8,391 (7,077)	-13,854 (9,070)	-6,524 (6,321)	-10,927 (8,098)
Modernisering	37,422*** (8,021)	24,610** (9,644)	52,116*** (7,533)	40,184*** (9,012)	53,857*** (6,720)	40,704*** (8,039)
Nabodemokrati	67,909*** (8,172)	69,753*** (9,845)	38,101*** (8,365)	33,479*** (10,096)	36,613*** (7,503)	36,013*** (9,043)
Muslimsk (dummy)			-9,905* (4,637)	-9,831* (5,714)	-10,980** (4,136)	-10,473* (5,087)
Arabisk (dummy)			-16,925*** (6,493)	-31,123*** (7,967)	-16,998** (5,788)	-30,310*** (7,091)
Olieproducent (dummy)			-18,253*** (4,430)	-16,595** (5,288)	-19,390*** (3,951)	-17,556*** (4,708)
Forklaret varians (Adjusted R ²)	0,52	0,37	0,63	0,53	0,69	0,61
Antal lande (N)	167	146	167	146	164	143

Note: Ustandardiserede betakoefficienter rapporteret med standardfejl i parentes. *signifikant på 0,1-niveauet, **signifikant på 0,01-niveauet, ***signifikant på 0,001-niveauet (tosidet test). Model 5 og 6 angiver resultater for analyse uden fælles outliers for model 3 og 4 (Cuba, Nordkorea og Hviderusland).

Figur 2. Forholdet mellem forudsagt og reel demokratiscore (FH) i mellemøstlige lande

Figur 3. Forholdet mellem forudsagt og reel demokratiscore (POLITY) i mellemøstlige lande

den sidste signifikante faktor, moderniseringsniveauet, tegner den mellemøstlige situation sig ikke så dystert, da kun Irak, Syrien, Egypten og Yemen (lavest) ligger under det globale gennemsnit. På den anden side kan det meget vel tænkes, at modernisering i mange af regionens lande ikke har så positive sideeffekter som andetsteds, da der i højere grad har været tale om topstyrte frem for autonome og markedsbaserede processer.

Ved at plotte modellernes forudsagte demokratiniveau mod de værdier, som landene opnår på demokratiindeksene, er det muligt at danne sig et indtryk af, hvorvidt resultaterne afspejler de mellemøstlige landes præstationer. Kort sagt kan man sige, at i jo højere grad punkterne, der repræsenterer de enkelte lande, placerer sig tæt på diagonalen, desto bedre er modellen til at indfange deres respektive demokratiniveauer. I figur 2 er de forudsagte og reelle Freedom House-scorer sat i relation til hinanden, mens figur 3 viser de tilsvarende plots for POLITY-scorerne. I begge tilfælde placerer landene sig forholdsvis tæt på diagonalen med Tyrkiet og Israel i toppen, mens der er en tendens til, at de resterende lande – i overensstemmelse med modellernes forudsigelser – klumper sammen i figurernes nederste venstre hjørne.

I figur 2 kan man dog se, at Yemen afviger mere fra diagonalen end de andre lande. Landet klarer sig faktisk noget bedre på demokratiområdet end forventet givet dets strukturelle karaktertræk, som består i en kombination af en lang række ufavorable vilkår såsom et lavt socioøkonomisk udviklingsniveau, udemokratiske nabolande, olieproduktion og en arabisk befolkning med islam som den altdominerende religion.

Yemens afvigelse genfindes i figur 3, hvilket underbygger, at casen fortjener mere særskilt opmærksomhed, end der er mulighed for i denne analyse med et udpræget komparativt og generelt fokus. Også Qatar falder lidt uden for hovedtendensen i figur 3. Det skyldes dog delvist, at POLITY-indekset ikke afspejler civile friheder (Qatar er blandt andet hjemsted for den velkendte, kritiske arabiske satellitkanal Al-Jazeera). Desuden er der igangsat en række reformtiltag, som sandsynligvis vil føre til et demokratiniveau i bedre overensstemmelse med modellens prædiktioner. Hverken Yemen eller Qatar falder dog uden for det generelle mønster i et omfang, at de bare tilnærmelsesvis udgør outliers, så samlet set er modellernes forklaringsfaktorer gode til at indfange både det relative og absolutte demokratiniveau i de mellemøstlige lande.

Konklusion

Resultaterne præsenteret i denne artikel viser, at det er vanskeligt at fremhæve én forklaring frem for andre i forbindelse med demokratisk underskud i Mellemøsten. Det skyldes, at variablerne moderniseringsniveau, nabodemokrati, olieproduktion, arabisk og muslimsk alle var stærkt signifikante og bidrog med væsentlig forklaringskraft. Med tanke på en meget omdiskuteret artikel, „An

‘Arab’ more than ‘Muslim’ Gap“ (Stepan og Robertson, 2003), der fokuserer på en tilsvarende problemstilling som denne, tyder resultaterne på, at der er tale om både en moderniseringskløft, en nabodemokratikløft, en arabisk kløft, en oliekløft og en muslimsk kløft, hvor rækkefølgen afspejler deres relative størrelsesforhold. Etnisk og religiøs heterogenitet viste sig derimod ikke at have nogen væsentlig, generel effekt på demokratiniveaet, men åbne konflikter mellem forskellige etno-religiøse grupper i en række af regionens lande såsom Libanon, Israel og senest Irak viser, at de ikke af den grund blot kan afvises som ubetydelige.

Der kan naturligvis ikke uden videre konkluderes direkte fra resultaterne til, at de påviste sammenhænge mellem de strukturelle forklaringsfaktorer på den ene side og demokratiniveaet på den anden side udtrykker årsag-virkningsrelationer. Samvariation, korrekt tidsrækkefølge og kontrol for alternativer er nemlig blot nødvendige og ikke tilstrækkelig betingelser for, at de påviste korrelationer afspejler kausale sammenhænge. Af afgørende betydning er også tolkningen af de signifikante faktorer. Den er i flere af tilfældene ikke helt ligetil, da de uafhængige variabelers forklaringskraft ikke nødvendigvis dækker over de mekanismer, som de blev knyttet til i teori afsnittet. Som det allerede blev antydnet i teori afsnittet, er det specielt tolkningen af variableerne Islam og arabisk, der er kontroversielle og har afstedkommet meget debat både mellem områdeeksperter, generalister og i den offentlige debat.

Hvor det på den ene side synes ufrugtbart og vanskeligt at afvise de påviste korrelationer *per se*, virker det på den anden side interessant at fortsætte diskussionen og undersøgelsen af alternative, og i høj grad forklaringsmæssigt overlappende, teories styrker og svagheder. Ikke meget tyder på – slet ikke efter det fejlslagne udfald af intervention i Irak – at omfattende regimeforandringer er på vej i Mellemøsten inden for de nærmeste år,¹² så mysteriet om regionens demokratiske underskud vil helt sikkert være et tilbagevendende punkt på mange forskningsdagsordener. Forhåbentlig har dette bidrag tydeliggjort, at man bør tage strukturelle forklaringer af omstændighederne seriøst, samt at det kan være gavnligt at betragte regionen ud fra et bredere anlagt komparativt perspektiv.

Noter

1. Forfatteren takker Jørgen Elklit, Jørgen Møller, Morten Valbjørn, studerende i bachelorseminaret „Demokrati og menneskerettigheder i komparativt perspektiv“ samt deltagerne i sektionen for sammenlignende politik ved den XV Nasjonale Fagkonferanse i Statsvitenskap i Trondheim for nyttige kommentarer.
2. Ifølge opslag om Mellemøsten på Wikipedia (2006). Landene, der tildeles et særskilt fokus i den globale analyse, er således Bahrain, Egypten, De Forenede Arabi-

- ske Emirater, Irak, Iran, Israel, Jordan, Kuwait, Libanon, Oman, Qatar, Saudi Arabien, Syrien, Tyrkiet og Yemen.
3. Også kendt som *Freedom in the World*.
  4. Den tidsmæssige afgrænsning har naturligvis indvirkning på konklusionernes rækkevidde, men der er dog ikke grund til at tro, at resultaterne ville have ændret sig væsentligt, hvis alle årene efter kommunismens sammenbrud, som markerer den verdensomspændende demokratiseringsbølges højdepunkt, var inkluderet i analysen.
  5. Dataene forbundet med indikatorerne relaterer sig til år 1998 og består henholdsvis i købekraftskorrigeret BNP/indbygger (Vanhanen, 2003: 265-269), andel af befolkningen, der arbejder inden for landbrug (World Resources Institute, 2006), gennemsnittet af Tatu Vanhanens uddannelsesvariabler målt ved graden af analfabetisme og andelen af universitetsstuderende (Vanhanen, 2003: 99, 233-238) samt andelen af borgere bosiddende i byer (World Bank, 2006).
  6. Den eneste undtagelse er værdien for etnisk fragmentering i Yemen, som er taget fra James Fearons tilsvarende datasæt (2003).
  7. Naboskab defineres i overensstemmelse med Stinnet et al. (2002), der giver en oversigt over de anvendte nærhedsdata som fælles landegrænse eller adskillelse af vand på under 150 mil, dvs. nærhedskategorierne 1-4 (se Donno og Russett, 2004: 586-587, 603-604). Ifølge disse kriterier er der en række lande, som ikke har direkte naboer. For at de ikke skal udelades af analysen, opfattes det nærmeste land som naboland (Cap Verde – Guinea-Bissau; Comorerne – Mozambique; Island – Norge; Madagaskar – Mozambique; Mauritius – Madagaskar; New Zealand – Australien). I regressionsanalyserne knytter naboskabsdemokratimålingen sig til de respektive demokratiindeks, der søges forklaret. I forbindelse med udregningen af naboskabsdemokrati i forbindelse med POLITY-scorerne angiver værdierne gennemsnittet af demokratiniveau for de nabolande, hvor data var tilgængelige for 2000-2004. Det bør bemærkes, at dele af denne faktors forklaringskraft sandsynligvis bør tilskrives strukturelle faktorer, der deles af nabolandene, men som der ikke kontrolleres for i undersøgelsen, frem for en egentlig diffusionseffekt.
  8. Det teoretiske argument gælder egentlig også mineraler og metaller, men en række empiriske studier indikerer, at en signifikant negativ sammenhæng mellem afhængighed af naturressourcer og demokratiniveau kun findes i forbindelse med olieproduktion (Barro, 1999; Teorell og Hadenius, 2004).
  9. Den dikotome kodning skyldes, at dataene ikke er særlig nøjagtige endsige pålidelige. Desuden gør denne procedure det enklere at tolke resultaterne. De lande, der i rapporten udpeges til at have potentielt store offentlige olieindtægter, er blevet tildelt scoren 1.
  10. Eritrea er kodet som muslimsk, selvom den kristne og muslimske del af befolkningen er cirka lige store. Den dikotome kodning skyldes dels, at det er et samfunds overordnede kulturelle orientering, der primært tillægges teoretisk betydning, dels de disaggregerede datas manglende nøjagtighed (Fish, 2002: 6-7). Dette ræsonnement gælder også den efterfølgende kodning af arabiske samfund.
  11. Således rækker alle de forklarende variabler fra 0 til 1 og tilmed er tre af de syv faktorer kodet dikotomt, hvilket gør tolkningen af regressionsresultaterne mere ligetil i forbindelse med den empiriske analyse.
  12. De autoritære regimer i Mellemøsten er på ingen måde faldet som dominobrikker, som det ellers var forventet i visse kredse i den amerikanske (og danske) administration og offentlighed. Den amerikanske præsident ytrede blandt andet, at „A new regime in Iraq would serve as a dramatic and inspiring example of freedom for other nations in the region“ (Bush, 2003), mens kritikere tidligt forsøgte at dæmpe

entusiasmen med henvisning til, at „The Middle East today lacks the domestic conditions that set the stage for democratic change elsewhere“ (Ottaway et al., 2002: 3).

Litteratur

- Anderson, Lisa (1995). „Democracy in the Arab World: A Critique of the Political Culture Approach“, pp. 77-92 in Rex Brynen, Bahgat Korany and Paul Noble (eds.), *Political Liberalization & Democratization in the Arab World: Theoretical Perspectives*, Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Alesina, Alberto, Arnaud Devleeschauwer, William Easterly, Sergio Kurlat and Roman Wacziarg (2003). „Fractionalization“, *Journal of Economic Growth*, Vol. 8, No. 2, pp. 155-194.
- Barro, Robert (1999). „Determinants of Democracy“, *Journal of Political Economy*, Vol. 106, No. 6, pp. 158-183.
- Bellin, Eva (2005). „Coercive Institutions and Coercive Leaders“, pp. 1-18 in Marsha P. Posusney and Michele P. Angrist (eds.), *Authoritarianism in the Middle East: Regimes and Resistance*, Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Brinks, Daniel and Michael Coppedge (2006). „Diffusion Is No Illusion: Neighbor Emulation in the Third Wave of Democracy“, *Comparative Political Studies*, Vol. 39, No. 5, pp. 463-489.
- Brynen, Rex, Bahgat Korany and Paul Noble (1995). „Introduction: Theoretical Perspectives on Arab Liberalization and Democratization“, pp. 3-27 in Rex Brynen, Bahgat Korany and Paul Noble (eds.), *Political Liberalization & Democratization in the Arab World: Theoretical Perspectives*, Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Burnell, Peter and Peter Calvert (1999). „The Resilience of Democracy: An Introduction“, *Democratization*, Vol. 6, No. 1, pp. 1-32.
- Bush, George (2003). *Speech at the American Enterprise Institute for Public Policy Research*, February 28, http://www.aei.org/include/pub_print.asp?pubID=1619716/12007
- Dahl, Robert A. (1971). *Polyarchy: Participation and Opposition*, New Haven: Yale University Press.
- Dahl, Robert A. (1989). *Democracy and Its Critics*, New Haven: Yale University Press.
- Diamond, Larry (1992). „Economic Development and Democracy Reconsidered“, pp. 93-139 in Gary Marks and Larry Diamond (eds.), *Reexamining Democracy: Essays in Honor of Seymour Martin Lipset*, Newbury Park: Sage.
- Diamond, Larry, Juan J. Linz and Seymour M. Lipset (eds.) (1989). *Democracy in Developing Countries*, Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Diamond, Larry, Marc F. Plattner and Daniel Brumberg (eds.) (2003). *Islam and Democracy in the Middle East*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Donno, Daniela and Bruce Russett (2004). „Islam, Authoritarianism, and Female Empowerment: What Are the Linkages?“, *World Politics*, Vol. 56, No. 4, pp. 582-607.
- Fearon, James (2003). „Ethnic Structure and Cultural Diversity by Country“, *Journal of Economic Growth*, Vol. 8, No. 2, pp. 195-222.
- Fish, M. Steven (2002). „Islam and Authoritarianism“, *World Politics*, Vol. 55, No. 1, pp. 4-37.
- Freedom House (2006). *Freedom in the World*, <http://www.freedomhouse.org> 21/11 2006.

- Gambill, Gary C. (2003a). „Explaining the Arab Democracy Deficit: Part I“, *Middle East Intelligence Bulletin*, Vol. 5, No. 2.
- Gambill, Gary C. (2003b). „Explaining the Arab Democracy Deficit, Part II: American Policy“, *Middle East Intelligence Bulletin*, Vol. 5, No. 8-9.
- Geddes, Barbara (1999). „What Do We Know about Democratization after Twenty Years?“, *Annual Review of Political Science*, Vol. 2, pp. 115-144.
- Gleditsch, Kristian and Michael Ward (2006). „Diffusion and the International Context of Democratization“, *International Organization*, Vol. 60, No. 4, pp. 911-933.
- Hadenius, Axel and Jan Teorell (2004). *Same, Same – But Different: Assessing Alternative Indices of Democracy*, Paper Presented at the APSA Annual Meeting, Chicago, September 2-5.
- Harik, Iliya (2006). „Democracy, ‘Arab Exceptionalism,’ and Social Science“, *Middle East Journal*, Vol. 6, No. 40, pp. 664-684.
- Horowitz, Donald L. (1993). „Democracy in Divided Societies“, *Journal of Democracy*, Vol. 4, No. 4, pp. 18-38.
- Huntington, Samuel P. (1991). *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman: University of Oklahoma Press.
- IMF (2005). *Guide on Resource Transparency*, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/grrrt/eng/060705.pdf> 21/11 2006
- Kedourie, Elie (1994). *Democracy and Arab Political Culture*, London: Frank Cass.
- Lauth, Hans-Joachim (2004). *Demokratie und Demokratiemessung: Eine konzeptionelle Grundlegung für den interkulturellen Vergleich*, Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften.
- Lauth, Hans-Joachim, Gert Pickel und Christian Welzel (eds.) (2000). *Demokratiemessung: Konzepte und Befunde im internationalen Vergleich*, Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Lewis, Bernard (1993). „Islam and Liberal Democracy“, *The Atlantic Monthly*, February, pp. 89-98.
- Lipset, Seymour M. (1959). „Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy“, *American Political Science Review*, Vol. 53, No. 1, pp. 69-105.
- Luciani, Giacomo (1994). „The Oil Rent, the Fiscal Crisis of the State and Democratization“, pp. 130-155 in Ghassan Salemé (ed.), *Democracy without Democrats? The Renewal of Politics in the Muslim World*, London: I. B. Tauris Publishers.
- Marshall, Monty G. and Keith Jagers (2002). *The POLITY IV Project: Dataset Users’ Manual*, www.cidcm.umd.edu/inscr/polity 21/11 2006.
- Munck, Gerardo and Jay Verkuilen (2002). „Conceptualizing and Measuring Democracy: Evaluating Alternative Indices“, *Comparative Political Studies*, Vol. 35, No. 1, pp. 5-34.
- Ottaway, Marina, Thomas Carothers, Amy Hawthorne and Daniel Brumberg (2002). *Democratic Mirage in the Middle East*, Carnegie Endowment for International Peace Policy Brief 20.
- Pipes, Daniel (1996). *The Hidden Hand: Middle East Fears of Conspiracy*, Houndmills: Macmillan.
- Posusney, Marsha P. (2005). „The Middle East’s Democracy Deficit in Comparative Perspective“, pp. 1-18 in Marsha P. Posusney and Michele P. Angrist (eds.), *Authoritarianism in the Middle East: Regimes and Resistance*, Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Posusney, Marsha P. and Michele P. Angrist (eds.) (2005). *Authoritarianism in the Middle East: Regimes and Resistance*, Boulder: Lynne Rienner Publishers.

- Pryce-Jones, David (1989). *The Closed Circle: An Interpretation of the Arabs*, London: Weidenfeld & Nicolson.
- Przeworski, Adam, Michael Alvarez, José A. Cheibub and Fernando Limongi (1996). „What Makes Democracies Endure?“, *Journal of Democracy*, Vol. 7, No. 1, pp. 39-55.
- Ross, Michael L. (2001). *Does Oil Hinder Democracy?*, *World Politics*, Vol. 53, No. 3, pp. 325-361.
- Schlumberger, Oliver (2006). „Rents, Reform, and Authoritarianism in the Middle East“, *Internationale Politik und Gesellschaft*, No. 2, pp. 43-57.
- Sharabi, Hisham (1988). *Neopatriarchy: A Theory of Distorted Change in Arab Society*, Oxford: Oxford University Press.
- Shin, (1994) Shin, DohC. (1994). „On the Third Wave of Democratization“, *World Politics*, Vol. 47, No. 1, pp. 135-170.
- Stepan, Alfred and Graeme Robertson (2003). „An ‘Arab’ more than ‘Muslim’ Gap“, *Journal of Democracy*, Vol. 14, No. 3, pp. 30-44.
- Stinnet, Douglas, Jaroslav Tir, Paul F. Diehl, Philip Schafer and Charles Gochman (2002). „The Correlates of War (COW) Project Direct Contiguity Data, Version 3.0“, *Conflict Management and Peace Science*, Vol. 19, No. 2, pp. 59-67.
- Teorell, Jan and Axel Hadenius (2004). „Global and Regional Determinants of Democratization: Taking Stock of the Large-N Evidence“, Paper Presented at the APSA Annual Meeting, Chicago, September 2-5.
- Vanhanen, Tatu (2003). *Democratization: A Comparative Analysis of 170 Countries*, London: Routledge.
- Wikipedia (2006). *Middle East*, http://en.wikipedia.org/wiki/Middle_east 23/10 2006.
- World Bank (2006). *World Bank Development Indicators*, <http://www.worldbank.org> 21/11 2006.
- World Resources Institute (2006). *World Resources Institute Data Tables*, <http://www.wri.org> 23/10 2006.

Mehdi Mozaffari

Forandring i Mellemøsten: hvorfor og hvordan?

Mellemøsten er verdens mest statiske region. Den er nærmere bestemt kendetegnet ved diktatorisk stabilitet, dvs. en situation, hvor orden etableres via magt, terror og systematisk intimidering, og hvor der ikke er nogen væsentlig fri opbakning blandt befolkningen. Der er fire centrale årsager til denne situation: (1) en asiatisk produktionsform (eller ikke-produktion) og fortsat rentierøkonomi; (2) orientalsk despotisme; (3) religiøs obskurantisme; (4) stærk (stabiliserende) indblanding udefra. Der kan ligeledes peges på fire strategier til at ændre situationen: (1) *Islâh* eller en reform af muslimske samfund uden demokratisering; (2) sekulær modernisering; (3) det europæiske projekt – Barcelonaprocessen; (4) USA's projekt – demokratisering af „det bredere Mellemøsten“. Den mest realistiske forandringsstrategi er en indblanding udefra (jf. 3 og 4) styret af ønsket om at bidrage til forandring (fremfor at bidrage til den diktatoriske stabilitet).

„England [USA] har en dobbelt mission at udfylde i Indien [Irak]: en ødelæggende og en skabende: tilintetgørelse af det gamle asiatiske samfund og skabelse af det materielle grundlag for et vestligt samfund i Asien [det bredere Mellemøsten]“
(Karl Marx, *The New York Daily Tribune*, 8. august 1853).

Den ufattelige hændelse 11. september havde og har stadig enorme konsekvenser i Mellemøsten. Nogle kommentatorer kalder denne nye æra transformativ (Kelly, 2003). Nærværende artikel har tre hovedpunkter:

1. Behovet for forandring er begrundet i det faktum, at Mellemøsten er og bliver den mest statiske region i verden.
2. At bevare den „stabilitet“, der gjaldt før 11. september, udgør en kæmpe trussel mod verdens sikkerhed.
3. Der skal støtte udefra til at sætte demokratiseringsprocessen i gang i Mellemøsten.

Hvad består problemet i?

En fejlslagen nation med farlig stagnation

Mellemøsten er verdens mest statiske region. Siden den islamiske revolution i Iran i 1979 og indtil Saddams regime faldt i 2003 er der ikke sket væsentlige forandringer i regionen.

Er „statisk“ identisk med „stabil“? Man kan tale om to slags stabilitet: mekanisk og dynamisk. Det første henviser til *diktatorisk stabilitet*, det andet til

demokratisk stabilitet. Rawls taler om „stabilitet som en magtbalance“ og „stabilitet af rigtige grunde“ (Rawls, 1999: 44-45). Diktatorisk stabilitet anvendes om en situation, hvor orden etableres via magt, terror og systematisk intimidering, og hvor der ikke er nogen væsentlig fri opbakning blandt befolkningen. På grund af fraværet af fri opbakning i befolkningen og ægte demokratisk kontrol med politiske beslutninger fører denne type stabilitet til en vilkårlig udenrigspolitik. Store spørgsmål om fx krig og fred, samarbejde og konflikt bliver afgjort enten af en enkelt person eller af en lille, ikke-valgt gruppe. Diktatorisk stabilitet virker robust på overfladen, men er i virkeligheden meget skrøbelig. Da den diktatoriske konstruktion ikke giver plads til pluralitet, er dens modstandsdygtighed over for politiske strømninger ekstremt begrænset, og risikoen for, at hele konstruktionen kollapser, er altid til stede. Da ansvaret for politiske beslutninger forbliver skjult og uanfægteligt, indebærer diktatorisk stabilitet udpræget uansvarlighed.

Demokratisk stabilitet henviser til en situation, hvor orden er baseret på befolkningens fri deltagelse i den politiske proces. Udenrigspolitiske beslutninger tages efter grundige drøftelser blandt de ansvarlige og de valgte myndigheder. Under demokratisk stabilitet er den politiske fleksibilitet høj, og hele konstruktionen spiller løbende sammen med rivaliserende kræfter. Demokratisk stabilitet virker skrøbelig på overfladen, men er i virkeligheden en robust konstruktion, der er i stand til at reagere klogt og hensigtsmæssigt på interne og eksterne chok. Demokratisk stabilitet er en ansvarlig orden, der kræver gennemsigthed.

Mellemøstens stabilitet før 11. september var mekanisk og diktatorisk. Indtil 11. september var situationen stort set tålelig for USA og andre vestlige lande. Stabiliteten var også til deres fordel. Som præsident George W. Bush sagde: „I årtier har frie lande tolereret repression i Mellemøsten for stabilitetsens skyld. I praksis har denne holdning ført til begrænset stabilitet og stor undertrykkelse. Så jeg har ændret den politik“ (Bush, 2004). Det dramatiske skift i amerikansk politik skyldes de tragiske begivenheder 11. september, som indtraf efter to årtier, hvor amerikanske og vestlige borgere, ambassader og installationer havde været terrormål i Teheran, Beirut, Paris, Nairobi, Dar al-Salaam, Luxor, Cairo og mange andre steder verden over (Argentina, Indonesien, Filippinerne osv.).

Derfor har 11. september (2001) samme betydning for Mellemøsten, som 11. september (1989) havde for de østeuropæiske lande. Men de to vigtige begivenheder adskiller sig på et væsentligt punkt: Den diktatoriske stabilitet, der herskede i Østeuropa, var påtvunget af Sovjetunionen. Som en afhængig region udgjorde de østeuropæiske lande ikke nogen selvstændig trussel mod de vesteuropæiske lande eller mod USA; den reelle trussel kom fra Sovjetunionen. I den periode havde NATO kun én modstander og samtalepartner: Moskva.

Situationen er helt anderledes i Mellemøsten. Der findes ingen supermagt af Sovjetunionens format, der selv kan tage store beslutninger om regional og global sikkerhed. Og i stedet for én samtalepartner, er der utallige fjender. Hele regionen er opdelt i små og store stater; alle er udemokratiske og mangler sammenhængende politiske konstruktioner. De regionale sammenslutninger, fx Den Arabiske Liga eller Gulf Cooperation Council (GCC), er langt fra enhedsskabende institutioner. Manglen på centraliserede institutioner eller en magtfuld stat i regionen hindrer alle forsøg på kompromiser, aftaler eller politiske åbninger, der kunne sikre varig stabilitet. Der er to interdependente faktorer, der gør politisk forandring i Mellemøsten presserende: den langvarige politiske stagnation på den ene side, og den trussel, som denne udgør mod fred og stabilitet i verden på den anden side.

Man kan spørge, hvorfor det præcis er Mellemøsten og den muslimske verden som sådan, der truer verdens sikkerhed, mens andre dele af verden, især Afrika (fx Rwanda og Burundi), er i langt større krise end Mellemøsten. Men den barske virkelighed er, at den afrikanske tragedie holder sig inden for Afrikas grænser og ikke påvirker andre dele af verden.

Desuden har Mellemøsten over de sidste tre årtier været (og er stadig) verdens største producent og eksportør af *olie*, *terrorisme* og *emigration*: Den muslimske verden råder over verdens største oliereserver; størstedelen af de alvorlige terroraktioner, der finder sted rundt omkring i verden, udføres af personer, der kalder sig selv muslimer; flertallet af verdens emigranter er muslimer. Tilsammen udgør disse tre elementer det, vi kan kalde den *islamske triade*. I denne situation er det ikke acceptabelt at tillade en gruppe autokrater at undertrykke deres egen befolkning, at overtræde de grundlæggende menneskerettigheder og at producere global terrorisme. For at retfærdiggøre deres handlinger påkalder nogle af disse autokrater sig islam, stammetilhørsforhold, nationale værdier og særegenheder (*islamokrati*). Men det er dybt kritisabelt, at alle disse værdier og særegenheder altid tolkes til fordel for repression og vilkårlig magtudøvelse, aldrig i retning af frihed og politisk pluralitet. Stening, afhugning af hænder, fødder og ører, tortur og terrorisme hører ikke til i menneskehedens kultur i det 21. århundrede. Andre autokrater i regionen benytter islamisternes trusler som undskyldning for deres undertrykkende politik. Men det er et falsk argument, da det jo netop er disse regimers karakter, der producerer islamismen.

Som beskrevet i the Arab Human Development Reports (2002-2005) har alle arabiske lande underskud på tre afgørende konti på trods af indbyrdes forskelle: frihed, kvinders deltagelse, viden.

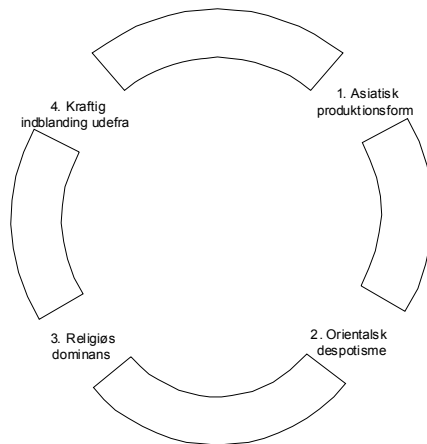

Årsager

Stagnationens strukturelle rødder

Mellemøstens særegenhed forstærkes af regionens kompleksitet, som især skyldes, at der i Mellemøsten, til forskel fra andre regioner, ikke bare er en eller to faktorer, der blokerer fremskridt, men flere tæt indbyrdes relaterede faktorer. Det gør det svært at identificere „årsagen“ og adskille den fra „virkningen“. Er imperialismen og konstant indblanding udefra årsagen til tilbagestående, eller er det lige omvendt? Udgør islam en forhindring for politisk modernisering, eller er der andre hindringer? For at forstå situationen i Mellemøsten må de mange faktorer reduceres til et mere overskueligt antal: (1) en asiatisk produktionsform (eller ikke-produktion) og fortsat rentierøkonomi; (2) orientalsk despotisme; (3) religiøs obskurantisme; (4) stærk indblanding udefra. Se figur 1.

Figur 1. Stagnationens cirkel

Historisk set er de fire elementer selvforstærkende og udgør en lukket, ond cirkel. Mellemøsten har derfor ikke oplevet en kvalitativ forandring i form af en overgang fra en tidligere fase til en ny fase. Groft sagt er mellemøstlige samfund underlagt en synkronisk orden (den statiske model) i modsætning til den diakroniske orden (den dynamiske model).

Rentierøkonomien

I en rentierøkonomi er rentesituationen dominerende; en rentierøkonomi er afhængig af indtægter i form af substantielle renter udefra; få er involveret i skabelsen af denne rente (rigdom); flertallet er kun involveret i distribution

eller udnyttelse. Når meget få er involveret, bliver regeringen i en rentierstat den største modtager af rente udefra (Mahdavy, 1970: 428; Beblawi og Luciani, 1987: 51-52).

I sin veldokumenterede undersøgelse „Does Oil Hinder Democracy?“ viser Michael L. Ross (2001), at mere end halvdelen af regeringens indtægter i Saudi Arabien, Bahrain, De Forenede Arabiske Emirater, Oman, Kuwait, Qatar og Libyen til tider er kommet fra salg af olie. Regeringerne i Jordan, Syrien og Ægypten tjener store summer på olieledninger, transitskatter og passage gennem Suez Kanalen.

Gæstearbejdere fra Ægypten, Yemen, Syrien, Libanon, Tunesien, Algeriet og Marokko, der arbejder i andre lande, og som sender penge hjem, har været en vigtig kilde til fremmed valuta i deres hjemlande, selvom disse indtægter (*remisser*) i hvert fald i første omgang går til private aktører og ikke til staten. Den bistand, som Israel, Ægypten og Jordan modtager fra udlandet, kan også ses som en slags økonomisk rente (Ross, 2001: 309).

Ross har undersøgt den påståede forbindelse mellem olieeksport og autoritært styre, der følger af de tre kausale mekanismer: (1) rentier-effekten, (2) repressionseffekten og (3) moderniseringseffekten. Med henvisning til Beblawi og Luciani (1987) siger Ross, at rentier-effekten sker „gennem det der kan kaldes en ‘beskatningseffekt’. Det antyder, at når regeringer opnår tilstrækkelige indtægter på oliesalg, vil de være tilbøjelige til at lette skattetrykket eller slet ikke beskatte deres befolkninger, som på deres side så vil være mindre tilbøjelige til at kræve ansvarlighed fra – og repræsentation i – deres regering“ (Ross, 2001: 332). Repressionseffekten er den anden kausale mekanisme, der omdanner en „rentierstat“ til en „enevældig rentierstat“. Årsagen til denne forandring udspringer fra repressionens magt. Der er ingen tvivl om, at „borgere i ressourcestærke stater måske ønsker demokrati lige så meget som borgere andre steder, men ressourcerigdom kan give deres regeringer mulighed for at bruge mere på intern sikkerhed og dermed blokere befolkningens demokratiske ambitioner“ (Ross, 2001: 335). Den tredje og sidste forklaring stammer fra moderniseringsteorien. Spørgsmålet er, om forbindelsen mellem udvikling og demokrati skyldes rigdom *per se*. Svaret er negativt. I modsat fald, altså hvis demokrati udelukkende var et resultat af rigdom, så skulle Kuwait og Libyen være demokratiske foregangslande, og det er jo ikke tilfældet. Ross mener, at effekten af rentier-repression og moderniseringseffekten stort set er komplementære i forhold til at holde befolkningen politisk demobiliseret. Alle tre forklaringer og kombinationer af de tre kan være gyldige samtidig (Ross, 2001: 337).

Ross' konklusioner bekræfter, at olie skader demokratiet og fremmer autoritarisme. Olie er mere skadeligt for demokratiet i fattige end i rige lande. Vi antager, at Ross med „rige stater“ mener „produktive stater“ eller i det mind-

ste stater, hvor velstand overvejende er baseret på ikke-rentierproduktion. For øvrigt er oliens skadelige indflydelse ikke begrænset til Mellemøsten. Olierigdom har sandsynligvis gjort demokratisering sværere i stater som Indonesien, Malaysia, Mexico og Nigeria. (Ross, 2001: 356-358).

Tesen om orientalsk despotisme

Orientalisk despotisme er måske den ældste tese om den specielle situation i den region, vi i dag kalder Mellemøsten. Den er før blevet fremført af Aristoteles, Machiavelli og Montesquieu. Karl Marx lavede en tæt kobling mellem rentierøkonomien og orientalsk despotisme. Den mest berømte teoretiker på området er og bliver dog Karl Wittfogel, som påstår, at orientalsk despotisme udspringer af de specielle hydrauliske forhold (dvs. adgang til og kontrol over vand) i orientalske samfund (Wittfogel, 1957).

Orientalisk despotisme er ikke en ensartet konstruktion; i sidste århundrede har vi set følgende former i Mellemøsten: monarkisk (Jordan og Marokko), stammebaseret (Saudi Arabien, Kuwait og andre emirater), religiøs (Iran og Afghanistan under Taliban) og militær (Algeriet, Ægypten, Libyen, Pakistan, Tunesien, Syrien og Yemen).

Den religiøse mentalitets og adfærds hegemoni

Religioner forandrer sig ikke nødvendigvis af sig selv; det er snarere sådan, at visse aspekter i religionen forandres under tidens pres. Tiden er ligesom en flod, der former stenen langsomt, tålmodigt og støt. Men hvad sker der, hvis floden holder op med at være en flod og bliver til en sø af stillestående vand? Dette kunne være et billede på det, der er sket i Mellemøsten, hvor tiden ikke har forandret sociale, politiske og mentale referencerammer væsentligt. Mens jødedom og kristendom er blevet marginaliseret i Mellemøsten, har islam indtaget positionen som dominerende religion. Derfor synes det mere hensigtsmæssigt at fokusere på islam end på de to andre. Selvom „islam“ er et komplekst og mangesidet fænomen, er der dog en generel tendens til, at denne religion kraftigt modsætter sig modernisering.

I den islamiske verden har religiøs tænkning stadig et fast greb i samfundet. Da religiøs tænkning per definition er baseret på *tro* og på *det hellige*, kan den ikke kritiseres, og det kan de hellige personer, symboler og bøger heller ikke. Ethvert forsøg på kritik vil blive opfattet som en fornærmelse og vil blive straffet hårdt. Koranen er ikke bare hellig; den er også det sidste ord. Mohammed er ikke bare en stor profet; han er også den sidste profet – og ifølge muslimsk tradition forbød han *bid'a*, fornyelse. Når man først har fastslået dette princip, er der ikke megen plads til nye ideer eller til refleksion, kritik eller tvivl i det hele taget. Konsekvensen er, at *religiøs tænkning* ikke er specielt gæstfri over for filosofiske spekulationer og kritisk tænkning. Islams historie viser, at forsøg på

at rationalisere det islamiske credo har slået gruelig fejl. I starten af det niende århundrede f.Kr. forsøgte en gruppe muslimske tænkere at introducere fornuften i den islamiske kultur. De kaldte sig selv (eller andre kaldte dem) *Mu'tazala*, hvilket bogstaveligt betyder *isolationister* eller *marginaliserede* (Van Ess, 1984; Lambton, 1981). Selve navnet *Mu'tazala* viser i sig selv, hvor ringe en plads fri fornuft har i islamisk kultur. De muslimske rationalisters fiasko bekræfter muslimske samfunds ugæstfrihed over for rationel og selvstændig tankevirksomhed. Samtidig ved vi, at længe før den europæiske renaissance havde muslimer adgang til den græske filosofiske idearv; muslimer oversatte græske bøger til arabisk og byggede dermed bro mellem det klassiske Grækenland og fremtidens Europa.

Den generelle stagnation i den islamiske civilisation startede med en stærk islamisk dogmatisme i det 12. århundrede, hvis mål var at udrydde *filosofi* som disciplin. I spidsen for denne bevægelse stod teologer som Al-Ghazâli (1058-1119) og Ibn Taymiyya (1263-1328). Dogmatismens fremgang satte en stopper for de tolerante, integrative, kosmopolitiske og dynamiske strømninger, der dominerede i guldalderen.

Det er også bemærkelsesværdigt, at begrebet *frihed* næsten ikke debateres i islamisk tradition og kultur. I stedet er retfærdighedsbegrebet (*'adl/'adâla*) nøgleordet i islam. For eksempel var den forfatningsmæssige revolution i Iran i begyndelsen af det 20. århundrede en revolution for *retfærdighed* mere end for frihed. De revolutionære ville etablere et *Retfærdighedens Hus* (*'Adâlat Khâneh*), hvilket senere blev til det iranske parlament (*Majlis*). Den symbolske inskription over indgangen til det gamle parlament bestod af to ord: *'Adl-e Mozaffar* (Mozaffars [al-din Shah] retfærdighed) – ham, som gav tilladelse til opførslen af *Retfærdighedens Hus*. Alt peger på, at muslimerne lånte ideen om frihed fra Vesten. De brugte det ofte til at forlange frigørelse fra fremmed herredømme (*tabrir* på arabisk og tyrkisk; *âzâdi* på persisk), men ikke politisk frihed i samfundet. Som eksempler på grupper, der har opnået „frihed“ fra fremmed herredømme kan vi nævne FLN (Front de la Libération Nationale) i Algeriet, PLO (Palestine Liberation Organization) og MLI (Movement of *Liberty* in Iran; *Nehzat-e Azâdi-Iran*). Grundlæggeren af MLI, Mehdi Bazargan, Khomeinis første premierminister, brugte ordet *frihed* i organisationens titel, men det var egentlig *frigørelse*, som han havde i tankerne. Han var dybt imponeret af Indiens uafhængighedsbevægelse, og især af Mawlana Abul-Kalam Azâds beskrivelser af den succesfulde antikolonimagtsbevægelse i Indien.

I muslimske samfund betyder retfærdighed groft oversat „at undgå overdreven uretfærdighed“. Det er et spørgsmål om at udøve negativ retfærdighed, hvilket vil sige at sikre lindring ved at eliminere eller i det mindste reducere undertrykkelse. Envidere er retfærdighed ikke organisk forbundet med frihed. I islamisk filosofi prioriteres *retfærdighed* altid højere end *frihed*. Gud er

retfærdig, så De Troendes Prins må altså være retfærdig i sin respekt for Guds Lov og sin måde at inkludere alle uden at diskriminere. Der er bare ét problem: Guds Lov – kodificeret i Koranen og i *shari'a* – er i sig selv diskriminerende („muslimer“ vs. „ikke-muslimer“, „mænd“ vs. „kvinder“ osv.).

Igennem islams historie har muslimske tænkere, sekter og bevægelser forsøgt at indføre *Ijtihād*, som tillod en mere fleksibel fortolkning af religionen, men allerede i det 12. århundrede blev „døren til intellektuelt ræsonnement“/ *Bâbul-Ijtihād* lukket og gradvis erstattet med *Fatwa* leveret af religiøse autoriteter, ofte mod moderniteten og ytringsfrihed (Mozaffari, 1998). Resultatet er den stagnation og frustration, der er opsummeret i A. Medebes udtryk „islams sygdom“ (Medeb, 2003). Allerede i 1960'erne var nogle forskere begyndt at diskutere, om islam og modernitet var i modstrid med hinanden, og om islam var en hindring for fremskridt eller en fordel (Rodinson, 1966; Fish, 2002). Steven Fish's imponerende empiriske undersøgelse om forbindelserne mellem islam og autoritarisme konkluderer, at på nuværende tidspunkt „viser resultaterne, at muslimske lande er betydelig mere autoritære end ikke-muslimske samfund“ (Fish, 2002). Hans undersøgelse bekræfter, at islam ikke har bidraget positivt til velstand, fremskridt og demokratisering af muslimske samfund. Generelt forklarer muslimer imidlertid deres dårlige situation med eksterne faktorer og mere specifikt med vestlig indblanden.

Konstant indblanden udefra

Mellemøsten er en svag region. En svag region er ikke selv bærende og er derfor ekstremt følsom over for indtrængen udefra. Udefrakommende behov, krav og ambitioner bestemmer såvel den regionale orden som modifikationer af denne orden. En svag region har derfor begrænsede valgmuligheder.

To faktorer, der i andre regioner helt sikkert ville blive regnet blandt de mest positive elementer og kilder til styrke, nemlig *strategisk position* og *olie- og gasrigdom*, er i Mellemøsten kilder til svaghed og underkastelse.

Siden oldtiden har denne region udgjort en vigtig strategisk passage. Aleksander den Store, Genghis Khan og britiske, russiske og franske kolonimagter er blot nogle af de aktører, som har søgt at opnå indflydelse i regionen. Da USA senere meldte sig som global magtfaktor, blev Mellemøsten en strategisk konfrontationszone mellem USA og Sovjetunionen. Efter det sovjetiske kollaps mistede Mellemøsten den funktion, men beholdt sin strategiske betydning, da verdens rigeste energikilder ligger i regionen.

Fremmede magters indblanden kan opdeles i *koloni- og imperietiden*. Kolonitiden, som var den længste, henviser til det europæiske koloniherrådeme, der startede i det 16. århundrede og sluttede med det britiske militærs tilbagetrækning fra den Persiske Golf i 1971. Koloniherrådet blev erstattet af imperiemagten, hvor Mellemøsten blev en konfrontationszone for USA og

Sovjetunionen. Stedfortræderkrigen og den ideologiske kamp sluttede med Sovjetunionens sammenbrud i 1989, og USA stod nu som eneste supermagt. Normalt finder eksterne påvirkninger sted på *aktør*niveau. Men i lyset af eksterne aktørers enorme indflydelse på den strukturelle opbygning af denne region, vil vi betragte dem som en del af strukturerne.

Imperiemagtens udvikling kan opdeles i tre faser: første fase fra 1953 til 1990, anden fase fra 1990 til 2001 og tredje fase fra 11. september 2001 og frem.

Under den Kolde Krig var „imperiemagten“ USA's egentlige mål at holde Mellemøsten ude af den kommunistiske zone gennem *stabilitet* (Olsen, 1994) i regionen. Efter Sovjetunionens sammenbrud gik politikken overvejende ud på at støtte pro-vestlige regionale aktører og samtidig køre en dobbelt inddæmningspolitik mod Saddam Husseins Irak og Irans Islamiske Republik.

Den tredje periode efter 11. september er præget af USA's dybe engagement i demokratiseringen af regionen. Vi ser også en betydelig kløft mellem USA på den ene side og det „Gamle Europa“ på den anden.

Historisk set har Europa udviklet en meget sofistikeret diskurs om *frihed*, men ikke noget tilsvarende om *frigørelse*. Forklaringen kan være, at Europa aldrig er blevet koloniseret af ikke-europæiske magter. I århundreder har Europa været kolonimagt og aldrig koloni. Derfor kæmpede europæerne med succes mod *despotisme* på deres eget kontinent. De konstruerede en velformuleret, elegant og genial diskurs ... om *frihed*; ikke om *frigørelse*. Det er måske en grund til, at ingen ikke-europæiske lande nogensinde er blevet befriet eller demokratiseret af europæere. Amerikanerne kæmpede derimod for frigørelse fra europæisk herredømme.

Kort sagt er fraværet af „frigørelse“ i den europæiske diskurs delvis ansvarlig for europæisk udenrigspolitikks overordnede karakter. Generelt er europæere mere fleksible i deres relationer med omverdenen end amerikanerne. For europæerne er „dialog“ – konstruktiv eller kritisk – et *grundlæggende begreb*, der er uafhængigt af parternes identitet og karakter. For amerikanerne er dialog et diplomatisk *instrument* og ikke et *princip*. Endelig har den ulige magtfordeling mellem Europa og USA gjort indbyrdes begrebsmæssige forskelle mere håndgribelige og mere synlige.

Løsninger

Forandringsprojekter

Siden slutningen af det 19. århundrede har Mellemøsten været underkastet flere moderniseringsprojekter uden håndgribelig success. For klarhedens skyld præsenteres disse projekter i fire kategorier. De to første, *islâb* og *sekulær modernisering*, betegnes som interne projekter, da de udspringer i den islamiske verden. De to sidste betegnes som eksterne projekter, da de er iværksat af EU og USA.

Islâh

Islâh, som bogstaveligt betyder „korrektion“, og som normalt oversættes med „reform“, henviser til en „reform af muslimske samfund uden demokratisering“. Denne strømning, der startede i det 19. århundrede på foranledning af prominente muslimske personligheder som Tahtâwi (1801-1873), Khayr al-Din (1810-1889), Kawakibi (1848-1902), Muhammad Abduh (1849-1905) og Jamal al-Din al-Afghani (1839-1897), videreføres i vor tid af iranske „reformister/*Islâhtalabân*“ og „national-islamister/*Melli-Mazbabi-ha*’. Disse tænkere søger at forene åbenbaring og fornuft, religiøs overbevisning og indførelse af visse europæiske institutioner. Umiddelbart lyder det som et fornuftigt projekt og virker som den bedste måde at modernisere muslimske samfund på. Men virkeligheden ser anderledes ud. Som Sadiki siger: „I udførelsen af deres projekt finder islâhister ud af, at de er splittet mellem *taqlid* (imitation af muslimske præster) og *tajdid* (fornyelse); mellem *asâlâb* (autencitet) og *hadâthab* (modernitet); og mellem *islâh* (reform) og *dimuqrâtiyyah* (demokrati)“ (Sadiki, 2004: 218). I det islâhистiske projekt indtager islam en hegemonisk position med islam som både udgangspunkt og endestation. Det endelige mål er snarere (ægte) islamisering end demokratisering af samfundet. På trods af dets lange levetid har projektet ikke ført til konkrete resultater. Tværtimod er det ofte blevet overtaget af islamister.

Sekulær modernisering

I modsætning til „reform uden demokrati“ består det sekulære projekt (socialistisk og liberalt) af „modernisering uden demokrati“ (Tehrani, 2003). Projektet startede med Mustapha Atatürk og fortsatte under mange forskellige ledere og regeringer i Mellemøsten, fx Pahlavi-dynastiet i Iran, Ba’thist-regimer i Syrien og Irak, Abdel-Nasser og hans disciple i Ægypten og Nordafrika. En hurtig vurdering af projektets resultat viser en blanding af relativ succes og kæmpe fiasko, med Tyrkiet som eksempel på relativ succes og Iran som eksempel på klar fiasko. Lektien er, at modernisering uden folkelig deltagelse er et meget risikabelt foretagende: Civilsamfundet går til grunde eller bliver i hvert fald drastisk begrænset; paradoksalt nok forstærker det desuden religiøse og anti-modernistiske kræfter, som gradvis kommer til at udgøre et stærkt alternativ til det styrende regime (fx Algeriet i 1990’erne og Iran i 1970’erne).

Det europæiske projekt: Barcelonaprocessen

Barcelonaprocessen, som blev lanceret med Barcelona-erklæringen i november 1995, udsprang af EU’s nye fokus på middelhavsregionen, som blev anset for at være kilde til potentielle sikkerhedstrusler efter den Kolde Krigs afslutning.

Erklæringen proklamerer et Euro-Middelhavspartnerskab baseret på tre

grundpiller: (1) samarbejde om politik og sikkerhed; (2) økonomisk og finansielt samarbejde; (3) samarbejde inden for sociale, kulturelle og menneskelige anliggender. Det overordnede mål er at fremme *fred, stabilitet og velstand* i Euro-Middelhavsregionen, idet politiske, økonomiske og sociale spørgsmål opfattes som *felles udfordringer*. Metoden er at styrke demokrati og respekt for menneskerettigheder, at fremme en bæredygtig økonomi og social udvikling, at bekæmpe arbejdsløshed og fremme en større forståelse mellem kulturerne. Som Malmvig påpeger, minder dette om en „blød“ opfattelse af sikkerhed, hvor EU ser de skrøbelige politiske og økonomiske strukturer i middelhavslandene som en trussel mod fred, stabilitet og velstand (Malmvig, 2004: 4).

Hvad kan vi lære af Barcelonaprocessen? Europæernes gode intentioner med hensyn til at forbedre den økonomiske, sociale og politiske situation i Middelhavsregionen kan ikke drages i tvivl. Imidlertid satte processen ikke en stopper for islamisternes spektakulære fremgang i hverken Mellemøsten eller Europa. I Mellemøsten var der en stigning i vold og terroraktioner også før 11. september, og mange af de terrorister, der angreb New York og Washington DC, brugte europæiske lande som base. „Dialogens logik“ ser smuk ud på papiret og er et spændende tema i en tale. Men ud over den nødvendige dialog kræver et effektivt reformprojekt også fornyet energi og kreativitet, såvel som troværdig og sammenhængende politisk vilje. Det mangler Barcelonaerklæringen og EU's udenrigsrelationer generelt. Erfaringsmæssigt ved vi, at „dialog“ kan være effektivt, hvis det bakkes op af troværdig politisk vilje og militær styrke.

USA's projekt: demokratisering af „det bredere Mellemøsten“

Før vi ser nærmere på det amerikanske projekt, er det på sin plads med en kort bemærkning om „demokratisering“ generelt.

Demokratisering

Historisk set er demokratisering en smertefuld og voldelig proces, som typisk udspringer fra et samfunds indre. Nogle gange aktiveres processen af eksterne stimuli. Krig er og bliver den stærkeste drivkraft. Vi kan skelne mellem fem typer demokratisering: (1) revolution, (2) krig, (3) statskup, (4) blød overgang og (5) kloning.

Det bedste eksempel på demokratisering via revolution er selvfølgelig den franske revolution i 1789, som især er kendetegnet ved dens autonomi og fraværet af udefrakommende stimuli.

Krige mod kolonimagter har altid været en stærk motivation for demokratisering, med den amerikanske frihedskrig i 1776 som et klassisk eksempel. Indiens uafhængighed (1947) kan klassificeres i samme kategori. Apartheid-systemets afskaffelse i Sydafrika er dobbeltsidet, da den både var resultatet af

en anti-kolonialistisk kamp og også kan betegnes som en relativt blød overgang.

Krig kan altså også være en afgørende faktor for demokratisering. De klassiske eksempler er Tyskland, Italien og Japan i perioden efter Anden Verdenskrig, hvor demokratiseringen i alle tre lande var en konsekvens af krigsnederlag. Den tredje kategori er demokratisering via statskup, og her er Portugal et godt eksempel: I 1974 blev Marcelo Caetano's despotiske styre væltet af et militærkup udført af general Spínola og hans officerer.

Blød overgang betyder fredelig demokratisering, og her er den spanske model nok det bedste eksempel. Da Franco døde i 1975, spillede Kong Juan Carlos en stor rolle i konsolideringen af demokrati i Spanien. Demokratiseringsprocessen i de østeuropæiske lande efter 1989 (Fløjlsrevolutionerne) hører også til i den (næsten) ikke-voldelige demokratiseringsmodel. Georgiens „rose-revolution“ i november 2003, som på fredelig vis bragte præsident Shevardnadzes regime til ende, er det seneste eksempel på en blød demokratisk revolution.

Den femte og sidste type demokratisering er det, man kan kalde imitation eller kloning, og det har fundet sted i lande som Australien, Canada og New Zealand. Alle tre lande er tidligere britiske kolonier og hører stadig formelt under den britiske krone.

Eksemplerne viser, at demokratiseringsprocessen kan skubbes fremad eller afbrydes af indblanden udefra. Selvsagt er det erklærede mål i USA's projekt at fremme demokratiseringsprocessen: en „chokbehandling“ (Kawwas, 2004). Det amerikanske projekt udspringer af en evaluering af den generelle situation i regionen, som på grund af den diktatoriske stagnation reproducerer despotisme og global terrorisme. Amerikanerne er kommet frem til to vigtige konklusioner: For det første, at terrorismens rødder ligger i Mellemøsten, og at hele regionen skal forandres grundlæggende. For det andet, at forandringen skal skabe demokratiske vilkår for mellemøstlige samfund. Projektet drejer sig om tre akser: (1) fremme af demokratisk og god regeringsførelse; (2) opbygning af et videnssamfund; og (3) større økonomiske muligheder.

Bush-regeringens beslutning om at indføre radikale ændringer i Mellemøsten er revolutionær og meget idealistisk. Det meget klare budskab til regionens ledere er groft sagt: „Lav om på jeres opførelse eller vær klar til at blive styrtet før eller senere ... af os“. For at nå deres mål bruger amerikanerne *dialogens logik* og *magtens logik* skiftevis eller kombineret. Nogle amerikanske intellektuelle kalder strategien „ny-jacobinisme“, „ny-demokratisme“, „ny-universalisme“ osv. (Ryn, 2003).

Ud over stærk juridisk kritik af invasionen af Irak er demokratiseringsprojektet genstand for voldsom kritik fra mange andre sider. Professor Amitai Etzioni kalder Bush-regeringens planer en „amerikansk fantasi“ (*Herald Tribune*, 05.03.2004). Den Arabiske Liga kalder den en uacceptabel fremmed in-

tervention. Ægyptens præsident Mubarak advarede mod en „politisk rystelse“ og en „tornado af vold og anarki“, hvis „demokrati og frihed med et slag bliver tvunget ned over folk, der ikke er klar“ (*Le Monde*, 20.04.2004). Sadiki, en mellemøstlig intellektuel, søger forklaringen på det amerikanske projekt i en kombination af politisk og økonomisk merkantilisme:

„... en del af svaret ligger i troen på, at demokratier af natur er pro-amerikanske, og i tilskyndelsen til at oprette forretningsforbindelser mellem private amerikanske firmaer og den begyndende private sektor i lande, hvor demokratiet bliver promoveret“ (Sadiki, 2004: 342).

Konklusion: forandringens nødvendighed og modalitet

I den første del af artiklen beskrev vi den langvarige stagnation og generelle tilbagestående, der hersker i Mellemøsten. I anden del analyserede vi tilbagestående og stagnationen og viste, at Mellemøsten er en region med specielle karaktertræk, som ikke kan reduceres til simple konsekvenser af international politik. De fire selvforstærkende faktorer (rentier-økonomi, orientalsk despotisme, dominansen af religiøs tænkning og konstant indgriben udefra) er så tæt forbundne, at selvstændigt og internt pres hen imod et *brud* virker højest usandsynligt og næsten umuligt. Forventer vi, at orientalske despoter frivilligt går med til strukturelle ændringer af deres egne samfund og dermed baner vejen for deres egen undergang? Forventer vi, at rentier-økonomien, som er hovedkilden til politisk magt i denne region, mirakuløst og automatisk skifter karakter og bliver produktiv? Det vil ligeledes være illusorisk at tro, at religiøs mentalitet kan vige pladsen for kritisk tænkning uden hjælp. Derfor er den eneste måde at fremprovokere et brud og skubbe disse samfund fremad med kraftig påvirkning udefra. Denne tese kan selvfølgelig kritiseres, men det kræver, at man kommer med en realistisk alternativ løsning. Så vidt vides, findes en sådan alternativ løsning ikke på nuværende tidspunkt. De, der kritiserer nødvendigheden af *venligtsindede* indgreb udefra, påberåber sig nødvendigheden af en selvstændig intern forandringsdynamik. Spørgsmålet er: Hvorfor har denne dynamik endnu ikke vist sig? Svaret er altid det samme: på grund af indgreb udefra. Men som nævnt har den højeste prioritet for disse indgreb tidligere været at sikre „stabilitet“ og ikke at fremme demokrati. Efter 11. september skiftede denne politik, fordi „stabilitet“ (i hvert fald for amerikanerne) fik en ny betydning præcis på grund af 11. september. Desuden kan ansvaret for stagnation ikke udelukkende tillægges eksterne aktører. Regimer som Saudi Arabien, Iran, Syrien og Irak under Saddam er af natur anti-demokratiske, uafhængigt af eksterne faktorer.

Ifølge det centrale argument i denne undersøgelse er amerikanernes reelle og dybe engagement i det bredere Mellemøsten hovedsagelig motiveret af en

revurdering af egne strategiske interesser. 11. september ændrede deres verdensopfattelse radikalt; deres syn på „sikkerhed“ og på deres eget image og rolle i verden. Den amerikanske intervention i det bredere Mellemøsten har allerede ændret den politiske dagsorden i Mellemøsten. Udtryk som „reform“, „demokrati“, „valg“, „civilsamfund“, „menneskerettigheder“, „kvinders deltagelse“, „konvent“ og „civil ulydighed“ er nu en daglig del af ordforrådet i regionen. For første gang i historien er et lokalvalg arrangeret i Saudi Arabien; der har været afholdt valg i Kuwait, Bahrain og Qatar; valg i Afganistan og Irak fandt sted i oktober 2004 og januar 2005. Det er ikke realistisk at forvente, at lande som Afganistan og Irak skulle blive mere demokratiske end Rusland under præsident Putin inden for fem til ti år. Men en ny proces er sat i gang. Det er et gigantisk socialt eksperiment. Dets succes såvel som mulige fiasko vil få en enorm indflydelse på Mellemøstens fremtid og på USA's rolle i fremtiden. Sagt med andre ord afhænger verdens skæbne i høj grad af dette spørgsmål.

Litteratur

- (The) Arab Human Development Report (AHDR) (2002 and 2003). *United Nations Development Programme*, New York: Regional Bureau for Arab States.
- Aristotle (1994). *Politic*, Malta: Cambridge University Press.
- Barcelona Declaration* of 27-28/11 1995. Available at http://europa.eu.int/comm/external_relations/euromed/bd.htm
- Beblawi, Hazem and Giacomo Luciani (1987). *The Rentier State*, London: Croom.
- Bush, President George W. (2004). *Remarks by the President at the United States Air Force Academy*, 2 June.
- Fish, Stephen (2002). „Islam and Authoritarianism“, *World Politics*, Vol. 55, pp. 4-37.
- Kawwas, Mohamad (2004). „The Greater Middle East: Treatment by Schok“, *Al-Hayat*, February 2.
- Kelly, Michael (2003). „A Transformative Moment“, *The Atlantic Monthly*, June.
- Lambton, Ann K.S. (1981). *State and Government in Medieval Islam*, Oxford: Oxford University Press.
- Løkkegaard, Frede (1950). *Islamic Taxation in the Classic Period*, København: Branner og Korg.
- Machiavelli, Niccolo (1954). *The Prince/Ruler*, London: The Bodley Head (translated by Peter Rodd).
- Mahdavy, Hossein (1970). „Patterns and Problems of Economic Development in Rentier States: the Case of Iran“, pp. 428-467 in M.A. Cook (ed.), *Studies in the Economic History of the Middle East*, London: Oxford University Press.
- Malmvig, Helle (2004). „Cooperation or Democratization? The EU's conflicting Mediterranean Security Discourses“, *DIIS Working Paper No. 2004/8*.
- Marx, Karl (1964). *Pre-Capitalist Economic Formations*, London: Lawrence & Wishart (translated by Jack Cohen).
- Marx, Karl (1973). „A Contribution to the Critique of Political Economy“ (Preface), reproduced in *Selected Works of Karl Marx and Frederick Engels*, Vol. 1. Moscow: Progress Publishers.

- Medeb, Abdelwahab (2003). *The Malady of Islam*, London: Basic Books
- Montesquieu, Charles de (1956). *De l'Esprit des Lois*, Paris: Gallimard.
- Mozaffari, Mehdi (1998). *FATWA: Violence and Discourtesy*, Aarhus: Aarhus University Press/Oxford: Alden Press.
- National Security Strategy (NSS) (2002). Washington, DC: The White House.
- Olsen, Gorm Rye (1994). „Africa and the Middle East in the New International System: Democracy, Aid and Security“, *Journal of Developing Societies*, Vol. 10, pp. 125-147.
- Rawls, John (1999). *The Law of Peoples*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Rodinson, Maxime (1966). *Islam et Capitalisme*, Paris: Seuil.
- Ross, Michael L. (2001). „Does Oil Hinder Democracy?“, *World Politics*, pp. 325-361.
- Ryn, Claes G. (2003). „The Ideology of American Empire“, *Orbis*, Summer.
- Sadiki, Larbi (2004). *The Search for Arab Democracy*, New York: Columbia University Press.
- Taylor, George (1979). „Karl A. Wittfogel“, *International Encyclopaedia of Social Sciences*, Vol. 18, London: Collier.
- Tehrani, Majid (2003). „Disenchanted worlds: secularization and democratization in the Middle East“, Chapter 5 in Amin Saikal and Albrecht Schnabel (eds.), *Democratization in the Middle East: Experiences, Struggles, Challenges*, Tokyo: United Nations University Press.
- United Nations Development Programme (UNDP) (2002 and 2003). *Arab Human Development Report*, New York.
- Van Ess, Joseph (1984). *Une lecture à rebours de l'Histoire du Mu'tazilisme*, Paris: Geutner.
- Wittfogel, Karl August (1957). *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power*, New Haven: Yale University Press.

Jan Ifversen

Civilisationssammenstød og konservativ realisme

Samuel Huntingtons ti år gamle bog er nu kommet på dansk i en fremragende oversættelse (Huntington, 2006). Jeg er blevet bedt om at anmelder den. Men hvordan anmelder man en bog, der har været omtalt og diskuteret i en sådan grad, at alle kender til den? Bogens titel har fået emblematiske karakter. Dagligt refereres til civilisationssammenstød rundt omkring i verden. Betegnelsen er blevet et slagord i politiske konflikter på globalt plan. På flere måder er bogens advarsler om tiltagende civilisationssammenstød gået i opfyldelse. Mange af de konflikter, der for tiden finder sted, forbindes med civilisationssammenstød. Politikere taler konstant om dem, selv når de febrilsk afviser, at de skulle finde sted. Huntingtons titel har fået sit eget liv.

En anmeldelse kunne gå på, at man bør læse bogen bag det hele. Lidt ligesom når man anbefaler en bog, som ligger til grund for en blockbusterfilm. Men man kunne også overveje, hvorfor netop denne bog blev så omdiskuteret, at nogle ligefrem har talt om en Huntington-affære (som når franskmændene taler om en Dreyfus-affære) (Mangano, 1995). En af grundene er, at bogen er kontroversiel. Den udpeger globale konfliktlinjer, som andre ikke kan se. Den indeholder kontante værdidomme, som mange har svært ved at acceptere. Og den bygger på generelle antagelser, som adskillige vil afvise. Alligevel er der tale om en fremsynet bog. Som mange andre analytikere følte Huntington sig i begyndelsen af 1990'erne – grundideerne blev først præsenteret i artikelform i 1993 (Huntington 1993) – kaldet til at stille en diagnose for verdensordenen efter murens fald. Vi kender naturligvis Francis Fukuyamas højtsvungne historiefilosofiske anlagte tese om det liberale demokratis triumf (Fukuyama, 1992), som Huntington i øvrigt kritiserer i sin bog.¹ Men man stødte på en lang række andre bud på verdensordnens fremtid i disse år.² Murens fald, den første Golfkrig, Sovjetunionens ophør og krigene i Jugoslavien var begivenheder, der satte det gamle koldkrigsparadigme ud af kraft. Tiden kaldte på nye bud på en verdensorden. Huntingtons bud var originalt, fordi det introducerede civilisationsbegrebet i analyser af international politik.³ Huntington hævdede, at Den kolde Krig måtte opfattes som en parentes, hvor ideologier havde skygget for dybereliggende forskelle, der havde rod i forskellige civilisationer. Civilisationer var, som han formulerede det, „kulturer i stor målestok“ (Huntington, 2006: 65). En bærende tese i bogen er, at storpolitiske konflikter må

forklares på baggrund af kulturelle mekanismer. Med denne tese tilsluttede Huntington sig en stigende interesse fra politologer for at medtænke kulturelle faktorer i analysen af politiske forhold.⁴ Hans kulturteori – hvis man kan kalde den det – har imidlertid det særlige, at den lader kultur – i form af civilisationer – optræde som historiske enheder, dvs. som en slags aktører i den store historie. Antagelsen om civilisationer som historiens største enheder låner han fra kendte makrohistorikere som Arnold Toynbee, Oswald Spengler og Fernand Braudel, der har anvendt civilisationsbegrebet til at forklare verdens gang. For Toynbee og Spengler handlede det om at sætte den samlede verdenshistorie på formel og forklare civilisationers opkomst og forsvinden.⁵ Toynbee gjorde det med en ganske simpel teori om gensidige påvirkninger (der både kunne have karakter af sammenstød og af sameksistens). Spengler rullede en robust historiefilosofi inspireret af livsfilosofi og organismetænkning ud for at forklare alle kulturers nedtur mod civilisationen, der for ham blot var den sidste fase i en kulturs livsbane. Braudel var mere interesseret i at påvise materielle faktorer, der holdt civilisationer sammen. Enkelte historikere har holdt fast i civilisationsbegrebet.⁶ Men det har ikke haft nogen fremtrædende plads i historieskrivningen siden anden verdenskrig. Ganske vist har man sagtens kunnet jonglere med størrelser som „Vesten“ i historieskrivningen, men det uden en større teori om en sådan enhed.⁷ For det meste overtog man blot betegnelsen fra gængse forståelser af den aktuelle verden.

Da Huntington i 1993 med brask og bram introducerede civilisationsbegrebet i international politik, genoplivede han samtidig et gammelt historisk ordensbegreb. Han kunne på den måde forklare udviklingen efter 1989 som et resultat af relationer mellem civilisationer, hvis historie rakte langt bagud i tid. Historien blev drevet frem af civilisationer. Dynamikken kunne han hægte op på en antagelse om civilisationsforskelle: „Det civilisatoriske ‘os’ og det ekstra-civilisatoriske ‘dem’ er en konstant i den menneskelige historie“ (Huntington, 2006: 182). Til at beskrive indholdet i civilisationer støttede han sig på en ganske traditionel forståelse af, hvad der hører med til kultur. Kultur handler ifølge Huntington om „blod, sprog, religion og livsstil“ (2006: 65). Det er disse størrelser, der giver menneskene i en kultur identitet. Huntington er dog ikke helt tro mod sin egen „kulturteori“, når han opstiller sine syv civilisationer. Det fremmeste træk ved de civilisationer, der lader sig tegne op, er nemlig religion.⁸ Dermed reducerer han for det første kultur til religion, og for det andet gør han religionsudøvelse til et spørgsmål om kultur. Denne reduktion er afgørende for Huntingtons forståelse af konflikter. Enhver påkaldelse af religion fra konfliktens parter kan han nemlig fortolke som et udtryk for civilisationsidentitet. Som flere af hans kritikere har fremhævet, så risikerer han at tage de konfliktendes ord for pålydende, så de fremstår, som om de er, hvad de siger, de selv og de andre er. Reduktionen af kultur til reli-

gion er det ene bærende element i Huntingtons „kulturteori“. Det andet er essentialismen. Selv om han taler om civilisationer som foranderlige, så mejsler han dem ud af flere årtusinders historie. Han lægger heller ikke op til at forstå kultur som noget, der formes af handlende mennesker. Tværtimod er det kulturen, som løber af med menneskene. Derfor forstår han civilisationer som temmelig lukkede enheder, hvis udvikling må forklares indefra.

Hvis Huntington blot havde brugt sin „kulturteori“ til at tegne civilisationer op med, ville hans bog givetvis ikke have vakt så stor opsigt. Det særlige er, at han forbinder den med en robust realisme. I den realistiske tilgang til international politik agerer stater (og andre politiske enheder) i forhold til hinanden på baggrund af magt og interesser. Konflikter forklares med magtforhold i ubalance, og forskelle iagttages mellem stærke og svage stater. I Huntingtons analyse agerer stater på vegne af civilisationer, hvis de er stærke. Hvis de er svage, er det, fordi flere civilisationer er til stede i dem. Huntington flytter således realismens forståelse af magtbalancer over i et civilisationsperspektiv, hvor statslige interesser altid kan føres tilbage til en civilisations bærende elementer. Kender man civilisationen, vil man derfor vide, hvordan staterne inden for den vil agere. Da staterne så at sige agerer på vegne af forskellige civilisationer, som er essentielt forskellige fra hinanden, så er der lagt op til civilisationssammenstød. For at kunne udpege, hvor sammenstødene vil kunne finde sted, må Huntington opridse en geo-kulturel pendant til geopolitikkens udpegning af grænser, konfliktzoner og sikkerhedsbånd. I tråd med geopolitisk jargon taler han om „brudlinjekonflikter“, hvor forskellige civilisationer støder sammen. I en veritabel tour de force vender han i dusinvis af konflikter fra 1990'erne for at konstatere, at de værste brudlinjekonflikter kan observeres rundt om den islamiske civilisation. Huntington distribuerer civilisationsgrænser med sikker hånd. Tro mod sin kulturteori trækker han en grænse i Europa mellem på den ene side den ortodokse kristendom, som han udskiller fra Vesten allerede i middelalderen, og islam på den anden side.

Huntingtons kulturelle vending i begyndelsen af 1990'erne overraskede mange, der opfattede ham som en klassisk politolog med speciale i politiske moderniseringsprocesser. Kigger man nærmere på de ting, han har beskæftiget sig med før civilisationerne, er det imidlertid knap så overraskende. I 1950'erne var han optaget af at undersøge sammenstødene mellem forskellige grundopfattelser i amerikansk politik. Han var især interesseret i at forklare forandringerne i amerikansk udenrigspolitik, ud fra hvad han så som en permanent konfrontation mellem en liberalistisk idealisme rodfæstet i amerikansk identitet og en realistisk konservatisme.⁹Når de liberale værdier omkring frihed og individualisme blev forbundet med idealisme, risikerede de ifølge Huntington at slå over i en radikalisme, som kunne føre til institutionernes ustabilitet. Konservatismen opfattede han som den almindelige besindelse på reali-

teterne. I sine senere analyser af modernisering og politisk udvikling i det 20. århundrede arbejdede han med den antagelse, at politiske forandringer først og fremmest måtte forklares i et spændingsforhold mellem idealer indvævet i politiske ideologier og politiske institutioner (Huntington, 1965. Hovedværket er Huntington, 1968). Idealere kunne frembringe institutioner, men lige så ofte kunne de erodere dem. Huntington var i sine analyser stærkt kritisk over for forandringspolitikker båret af, hvad han så som idealistisk overbud, fordi de så bort fra realiteterne, som blandt andet var stabile institutioner. Hans realistiske konservatisme var så forankret, at han ofte var kritisk over for bevægelser, der baserede sig på en omfattende mobilisering af samfundet, selv når de kæmpede for demokratiet (Huntington, 1984 og 1991). Huntington talte ikke meget om kulturer og civilisationer i sine analyser af modernisering og politisk udvikling. Men han var dog optaget af at forstå politik som et udtryk for værdier og grundopfattelser. Desuden havde han blik for disse værdiers og opfattelsers historiske forankring, ikke mindst i sine analyser af den amerikanske identitet. Han havde således tegnet et spor op, der ledte i retning af kultur og historie. Med civilisationsbegrebet fandt han nøglen til at forbinde de to.

Modernisering og globalisering

Huntington slog i 1960'erne og 1970'erne sit navn fast som ekspert i moderniseringsprocesser. Han var især interesseret i, hvorledes regimeforandringer kunne finde sted i samfund, der gennemløb drastiske moderniseringer. I sin bog fra 1991, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, kom han med den positive forudsigtelse, at den politiske udvikling globalt set gik mod mere demokrati. Det byggede han på grundige analyser af regimeforandringer i Asien og Sydamerika. I denne bog, der stadig står som et meget anerkendt værk i forståelsen af politiske transitionsprocesser, fokuserede han først og fremmest på samspillet mellem politiske bevægelser og politiske institutioner. Selv om han i bogen om civilisationssammenstød flytter fokus til forholdet mellem kultur og international politik, fastholder han interessen for moderniseringsprocesser. Men hvor disse processer i hans tidligere værker kunne opfattes som en uafhængig variabel i analysen af politiske forandringer, underlægges de nu civilisationsparadigmet. Det betyder, at modernisering alene ikke længere kan forklare staters adfærd i den internationale verden. Det kan kun civilisationen. Heraf følger, at modernisering må forstås på baggrund af de kulturelle koder, som Huntington kan lokalisere i de forskellige civilisationer. Kulturen går forud for modernisering. Selv en civilisation som den vestlige, hvis identitet om noget er blevet forbundet med modernisering, har ifølge Huntington sine bærende træk i en meget ældre kultur. Som han slår fast, så var „Vesten Vesten, længe før det var moderne“ (Huntington, 2006: 103). At

anskue vestlig modernisering som model for al modernisering afviser han som både forkert og selvforherligende. Konsekvensen af denne opfattelse er, at der må optræde forskellige moderne samfund i verden. Han benægter naturligvis ikke, at den vestlige model fra det 19. århundrede får en dominerende status, men ser det som en følge af Vestens succesfulde ekspansion. Fremkomsten af forskellige moderne samfund forklarer han både med civilisationens kulturelle koder og med de strategier, ikke-vestlige stater udvikler over for den vestlige ekspansion. I dette sammenstød mellem „Vesten og resten“ åbner succesfulde afvisningsstrategier som først den japanske og siden den kinesiske op for moderniseringsprocesser i samklang med de pågældende civilisationers kulturelle koder. Samtidig er det dette sammenstød, der øger bevidstheden om de originale civilisationer hos medlemmerne af dem. Det gælder også, hvor modstrategierne forbliver destruktive og ikke fører til stabile institutioner.

Huntingtons afvisning af en enstrengt moderniseringsproces fører til, at han også må afvise enhver idé om globaliseringens homogeniserende effekter. For ham dækker talen om globalisering over en fejlagtig bestræbelse på at betragte overfladiske fænomener som vestlig popkultur og vestlige forbrugsvaner som udtryk for homogenisering. Når det kommer til „ægte“ kulturudtryk som sprog, mener Huntington at kunne påvise, at de store civilisationsprog vinder terræn. For at understøtte sin antagelse om civilisationernes sejr over globaliseringen må han ganske vist supplere sin simple kulturteori byggende på en adskillelse mellem dybde og overflade med en temmelig simpel globaliseringsteori, der parkerer alt det, globaliseringsteoretikeren Benjamin Barber indfangede med betegnelsen *McWorld*, på den vestlige civilisations overflade (Barber, 1995).¹⁰ Ligesom han må se bort fra de teorier, der ser globalisering som et udvekslings- og spændingsfelt mellem globale og lokale handle-måder. I Huntingtons univers er der kun det lokale, om end i stort format.

Huntingtons kritik af tesen om globaliseringens homogeniserende virkning indgår i en mere omfattende afvisning af universalisme. Faktisk kæder han direkte globaliseringsteori sammen med en tilslutning til eksistensen af en „universal civilisation“ baseret på grundlæggende menneskelige værdier. Sammenkædningen af globalisering og universalisme gør det muligt for ham at rette skytset mod et bredt felt af teorier fra menneskerettighedsteorier over strukturelle teorier omkring international ageren til moderniseringsteorier. Universalisme ser han i sidste ende som en normativ antagelse, der tilslører kulturforskelle og dermed går globaliseringens ærinde. Den eneste universelle antagelse, Huntington vil anerkende, er, at „(m)enneskeheden er opdelt i undergrupper: stammer, nationer og de overordnede kulturelle enheder, der normalt kaldes civilisationer“ (Huntington, 2006: 86).¹¹ Anti-universalismen følger af hans robuste kulturteori, hvor årsagerne til staters adfærd skal søges i civilisationens kulturelle koder. De eksterne påvirkninger, en civilisation ud-

sættes for, kan kun komme fra andre civilisationer. Der findes intet niveau, som ikke kan føres tilbage til en civilisation. En sådan tankegang må nødvendigvis lede til en form for kulturrelativisme, altså en normativ position, der afviser enhver tale om at kunne etablere en refleksiv distance til sin kulturelle kontekst og dermed muligheden for at kritisere andre.

Huntingtons kulturrelativisme ytrer sig ikke mindst i en markant kritik af Vestens universelle ambitioner. Sådanne ambitioner ser han som en af årsagerne til sammenstødene med andre civilisationer. Denne kritik minder ganske meget om Huntingtons gamle, konservative skepsis over for den indbyggede idealisme i amerikansk liberalisme. Der er ikke særlig langt fra den konservative til den kulturrelativistiske Huntington. Forskellen er nærmest, at konservatismen alene plæderer for det bestående i kraft af dets bestandighed, mens kulturrelativisten forankrer det bestående i kulturen.¹² At den kulturrelativistiske Huntington i sin kritik af Vesten kan gøre følgeskab med en traditionel venstrefløjskritik, gør ham kun mere farverig. Samtidig viser det, at konservatisme og venstrefløj ofte finder sammen i en kritik af liberalistisk universalisme. Så snart det kommer til at opstille alternativer, skilles deres veje imidlertid, hvad Huntington selv har påpeget med sin kritiske holdning til, hvad han kalder radikalisme.¹³

Civilisationerne

Huntingtons kulturrelativisme rækker dog ikke længere end til at kritisere forestillinger om Vestens universelle værdier. Når det kommer til fremstillingen af forskellene mellem de forskellige civilisationer, tyr han i udpræget grad til det, man kunne kalde en negationens retorik, dvs. at de andre hovedsageligt fremstilles på baggrund af det, de ikke har. Huntington udpeger en række grundtræk ved den vestlige civilisation så som individuel frihed, retsstatsprincipper, magtdeling, pluralisme, adskillelse af kirke og stat, og konkluderer, at „(de) omtalte ideer, fremgangsmåder og institutioner er simpelthen mere fremherskende i Vesten end i andre civilisationer“ (Huntington, 2006: 106). De andre civilisationer er derved karakteriseret ved at have mindre af det, Vesten har. Skulle Huntington have udfoldet sin kulturrelativisme, burde han have fremdraget, hvad de andre har, som Vesten ikke har. Det gør han ikke for alvor. Det er ikke meget, vi får at vide om de andre civilisationers bærende elementer. Om den islamiske civilisation hører vi, at den mangler en kernestat – blandt andet fordi Tyrkiet er på en fejltagtig vestlig kurs – at den har en „ugæstfri holdning til vestlige liberale ideer“ (2006: 165), om den kinesiske civilisation kun, at den er konfuciansk og kollektivistisk. Det har tydeligvis ikke været Huntingtons anliggende at give nogen præcis skildring af andre civilisationer end Vesten. Han nøjes med at opridse de træk, der kan forklare, hvorfor de nødvendigvis må støde sammen med Vesten, i islams tilfælde den totale afvis-

ning af vestlige værdier, i Kinas tilfælde det kollektivistiske alternativ. Grunden er den simple, at han primært interesserer sig for Vesten.

Som mange kritikere har påpeget, så kan *Civilisationernes sammenstød* læses som en bekymret konservativs opråb til vestlige statsledere om at se truslerne i øjnene. Den er et forsøg på at overbevise vesterlændinge om, at tiderne hverken er til triumferende besyngelse af vestlige værdier eller til selvudslettende åbenhed over for andres værdier. Huntington ønskede at ruske op i folk, som lod sig besnære af Fukuyamas triumfalisme. Men han ville også have fat i dem, der undsagde Vestens grundlæggende værdier. For Huntington er Vestens tiltagende svækkelse en væsentlig årsag til, at civilisationssammenstød truer. Andre civilisationer – ikke mindst den kinesiske – er blevet stærkere og får derfor lettere ved at opruste i de brudflader, der udgør konflikternes epicentrum. Og Vestens svækkelse er forårsaget af en indre krise.

Symptomerne på krisen aflæser Huntington i Vestens tab af territorial kontrol samt i dets formindskede andel af verdensøkonomien og af verdens befolkning. Sådanne krisefortællinger har i det 20. århundrede først og fremmest omhandlet Europas tilbagegang og har især haft vind i sejlene i kølvandet på de store katastrofer i europæisk historie. I 1920'erne pegede Arnold Toynbee på, at „dvwærgliggørelsen“ var blevet en faktor i europæisk civilisation (Toynbee, 1976). Men traditionen for at udpege svaghedsmomenter i den europæiske civilisations frembrusende modernitet går tilbage til oplysningstiden. Civilisationskritik er indlejret i selve forestillingen om civilisation (Ifversen, 2000). Denne kritik forstærkes hos Huntington, fordi han læner sig op ad den teleologiske fortælling om civilisationers undergang, som bliver populær med Spenglers dommedagsversion om den overfladiske og værdiløse vestlige civilisations undergang.¹⁴ Årsagerne til krisen kan derfor henvises til den nødvendige bevægelse, som civilisationerne gennemløber. I 1990'erne kunne Huntington få øje på mange af de kendetegn, som er „typiske for en moderne civilisation på tærsklen til forfald“ (Huntington, 2006: 420). Alligevel mente han, „moralsk forfald, kulturelt selvmord og politisk splittelse“ (2006: 420) var den væsentligste faktor i den vestlige civilisations nedgang. Opløste familier, tiltagende kriminalitet, grasserende individualisme og nedvurdering af uddannelse var de elementer, Huntington som traditionel konservativ trak frem. Men den egentlige årsag til den vestlige civilisations nedgang finder han i den tiltagende indtrængning af mennesker fra andre civilisationer og den „underminering“ af de grundlæggende vestlige civilisationsværdier, som følger med. Undermineringen befordres ifølge Huntington af en fejltagtig kulturteori – en multikulturalisme – der ved at anerkende kulturforskelle ender med at rodfæste dem og dermed svække den originale kultur. Som andre konservative kritikere af retlighedsbaserede tilgange til kulturspørgsmål havner Huntington i den paradoksale konstruktion, at hans egen kulturteori ikke inkluderes i den kritik

af kulturel rodfæstelse, som „multikulturalisterne“ udsættes for. For ham indeholder den vestlige civilisation – eller i hvert fald i sin amerikanske udgave – den rette blanding af historiske værdier og politiske principper til at gå fri af kulturalisering. Den amerikanske identitet – *the American Creed* – har en tilpas kulturel fleksibilitet til at kunne klare påvirkninger, eller rettere havde. I sin seneste bog fra 2004, *Who are We?* retter Huntington skytset mod, hvad han ser som truslerne mod den amerikanske identitet i form af en alliance af multikulturalister og spansktalende indvandrere. Bogen, der indgår i et tiltagende kor af kritiske røster mod multikulturalisme, opstiller et scenario, hvor den amerikanske nation gennemrystes af indre kultursammenstød.¹⁵ Konfrontationen mellem Vesten og andre civilisationer er således for alvor rykket fra brudfladerne til det indre. Samtidig har fokus i Huntingtons interesse forskubbet sig fra et inklusivt Vesten, der forbandt USA med Europa, til en mere eksklusiv interesse for tilstanden i Vestens nuværende kernestat.

Huntingtons kritik af liberal immigrationspolitik og frygt for den amerikanske nations sammenhængskraft, løber sammen med en bredere kommunitaristisk kritik af liberalismen.¹⁶ Dog arbejder Huntington nok med et mere robust kulturbegreb end vanlige kommunitarister. Huntingtons frygt for sammenhængskraften er lagt ind i en konservativ kulturkritik, hvis udsagnskraft pustes op med en historiefilosofi, der har civilisationernes liv og død som omdrejningspunkt.

Kritikken

Civilisationernes sammenstød er en af de mest omdiskuterede bøger i nyere tid. Kritikerne har stået i kø for at komme til. Mange har følt sig stødt over den temmelig utilslørede lovprisning af Vestens værdier og den noget grovkornede fremstilling af de øvrige civilisationer. Ikke mindst den meget negative fremstilling af islam er faldet mange for brystet (se fx Esposito, 2000 og Perry, 2002). Huntington er således blevet beskyldt for at puste til en voksende antiislamisme. Det er dog ikke kun hans kontante normativitet, der har vakt mislyd. Også kulturteorien – selve kernen i hans diagnose af verdensorden – er blevet heftigt kritiseret. Blandt hans egne fagfæller inden for international politik har den tætte sammenhæng, Huntington etablerer mellem en civilisations kulturelle koder og en stats internationale adfærd, været betvivlet. Fra et klassisk realistisk perspektiv er det „ikke civilisationer, (som) kontrollerer stater, men stater som kontrollerer civilisationer“ (Adjami, 1993: 9).¹⁷ Konflikter mellem stater kan føres tilbage til modstridende interesser betinget af det internationale system af stater.

Huntingtons vending mod kultur kan ses som en kritik af den klassiske realismes opfattelse af stater som hylstre for magtpolitik. Imidlertid vækker hans kulturteori ikke begejstring hos kulturforskere. Nogle hæfter sig ved den

determinisme, som den lades med i fremstillingen af de urokkelige civilisationer.¹⁸ Andre fremhæver de voldsomme generaliseringer, der skal til for at stille størrelser som „Vesten“ og Islam på benene, og ser med skepsis på, at religion skulle have en så fremtrædende plads, som den får hos Huntington.¹⁹ Atter andre undres over, at kulturelle udvekslinger udelukkende fremstilles i et konfliktperspektiv, der udelukker situationer, hvor kulturer på fredelig vis udveksler med hinanden (se fx O'Hagan, 1995 og Binyan, 1993).

Huntingtons afvisning af grundlæggende antagelser omkring globalisering på baggrund af kulturdeterminismen møder også kritik (se fx Rosencrane, 1998). Det fremføres, at han ser bort fra de effekter, globaliseringen i form af fx forbrugsvaner og økonomisk organisering har på mennesker overalt. Det er ikke svært at få øje på sådanne effekter i verden fra udbredelsen af internet og til de synkrone rystelser, som finanstransaktioner kan føre med sig. Huntingtons forsøg på at parkere fænomener af førstnævnte art i en overfladisk popkultur uden forbindelse til den ægte kultur, virker her som ren skyggeboksning fra en trængt konservativ. Af samme karakter er den kritik, der rejses mod ham for at se bort fra den stadige indflydelse Vesten har på verden. I lyset af, hvad der er sket, siden Huntington skrev sin bog, kan det være svært at acceptere en forestilling om et Vesten, der er trængt af alle andre, ikke mindst hvis man kigger fra en position uden for Vesten. Endelig kan der være grund til at nævne den ret massive kritik, som har været fremført af moderniseringsteoretikere (se fx Senghaas, 1998). De har peget på, at Huntington i sin fokusering på civilisationsforskelle ser helt bort fra andre forskelle, der kunne være årsag til uro og konflikter. Det er især økonomisk ulighed og fattigdom, man her har i tankerne. Hvor Huntington eksempelvis ser islam i aktion, kunne der ifølge disse kritikere også være tale om reaktioner på social elendighed og økonomisk udsigtsløshed. Grundlæggende tilslutter de sig den generelle kritik, som rettes mod Huntington for at underlægge alle fænomener kultur og dermed konstruere et altædende paradigme.

Inden for den akademiske verden har kritikken været nådeløs. Ikke mange har støttet Huntington.²⁰ Der kan sandelig også være grund til at forholde sig skeptisk over for såvel de teoretiske præmisser for civilisationernes sammenstød som selve diagnosen. At der er andre måder at begribe den herskende verdensorden og -uorden på, har kritikerne demonstreret til fulde. Dette forhold rokker imidlertid ikke ved, at Huntington på mange måder har fået ret i sin diagnose. Politikere, kommentatorer og mange andre taler hele tiden om civilisationernes sammenstød. Selv når man benægter, at de finder sted, lader man sig rive med af den Huntington'ske betragtningsmåde. Ofte er man tvunget til at argumentere på den bane, han har tegnet op. Hvis man udtrykte sig inden for en diskursanalytisk terminologi, ville man påpege, at civilisationsdiskurs er blevet en dominerende måde at begribe globale forskelle på. Og

Huntington, han vil gå over i historiebøgerne som den, der opfandt civilisationernes sammenstød.

Noter

1. For Huntingtons kritik, se Huntington (2006: 50).
2. Det vil række for vidt at søge at overskue de mange bud. Af de mere markante og pessimistiske bud kan man nævne John Mearsheimers berømte artikel fra 1990 og Robert Kaplans apokalyptiske skildring (1994).
3. Som Huntington selv opmærksom på, så fandt han ikke selv på betegnelsen civilisationssammenstød, men lånte den fra mellemøstesperten Bernard Lewis, der anvendte den så tidligt som 1957 til at karakterisere konflikten mellem islam og Vesten (se Lewis, 2004). Lewis' forståelse af civilisation var dog langt mere konventionel end Huntingtons. Jeg takker Morten Valbjørn for henvisningen til Bernard Lewis' 1957-artikel.
4. For denne interesse se Valbjørn (2006) og Katzenstein et al. (2006).
5. Toynbee gjorde det gennem mange bind i værket *A Study of history* (Toynbee, 1934-1961). Oswald Spengler gjorde det i værket *Untergang des Abendlandes* (Spengler, 1918-1922), der på mange måder fik samme efterlevned som Huntingtons bog.
6. Man kan nævne historikere som Philip Bagby og Carroll Quigley, der begge har udfoldet historiske civilisationsteorier.
7. Man kan finde mange historier om Vesten. En af de mest berømte er William McNeills *The Rise of the West: A History of the Human Community* (1963).
8. Huntington nævner syv civilisationer, den kinesiske, den japanske, hindu-civilisationen, den islamiske, den vestlige, den latinamerikanske og den afrikanske, men beskæftiger sig hovedsageligt med den vestlige, den kinesiske og den islamiske.
9. Temaet blev anslået i en af Huntingtons første akademiske artikler (se Huntington, 1954). Det blev udbygget i hans første bog (Huntington, 1957).
10. I Barbers diagnose af verdensordenen udspiller der sig en konflikt mellem negative kræfter på den ene side i form af en destruktiv homogenisering (McWorld) og en lige så destruktiv forskelssætten og på den anden side positive kræfter rodfæstet i folkelig kulturer.
11. Ret beset må Huntington imidlertid på grund af sin realistiske tilgang til international politik også anerkende en række universelle antagelser om staters ageren i forhold til hinanden.
12. Der er ikke langt fra en pragmatisk konservatisme som Edmund Burkes til en kultur-konservatisme som Oswald Spenglers.
13. Huntingtons første større artikel handlede blandt andet om „radikalismens“ illusoriske voluntarisme (se Huntington, 1954).
14. Forestillingen om kulturers og imperiers liv og død går naturligvis meget længere tilbage end Spengler (jf. Koselleck og Widmer, 1999).
15. Andre kritiske røster er Arthur M. Schlesinger (se Schlesinger, 1998).
16. Hovedværket i amerikansk sammenhæng er Sandel (1996).
17. Den realistiske kritik er markant i Adjami (1993).
18. Se fx Henderson (2004). For en sammenfatning af kritikken, se Wæver (2002).
19. Se fx Said (2001). Det er ikke så lige til at påvise, at fx kristendom står bagved Vestens udvikling, eller at samfund som det tyrkiske og det indonesiske har grundlæggende samme islamiske træk.
20. Se dog Murden (1999) for en meget positiv vurdering af Huntingtons kulturteori.

Litteratur

- Ajami, Fouad (1993). „The Summoning“, *Foreign Affairs*, Vol. 72, No. 4, pp. 2-9.
- Barber, Benjamin (1995). *Jihad vs. McWorld: How Globalism and Tribalism Are Reshaping the World*, New York: Ballantine Books.
- Binyan, Liu (1993). „Civilization Grafting: No Culture is an Island“, *Foreign Affairs*, Vol. 72, No. 4, pp. 19-21.
- Esposito, John L. (2000). „Political Islam and the West“, *JFQ: Joint Force Quarterly*, No. 24, http://www.dtic.mil/doctrine/jel/jfq_pubs/1124.pdf
- Fukuyama, Francis (1992). *The End of History and the Last Man*, London: Hamish Hamilton.
- Henderson, Errol A. (2004). „Notes and Comments: Mistaken Identity: Testing the Clash of Civilizations Thesis in Light of Democratic Peace Claims“, *British Journal of Political Science*, No. 34, pp. 539-569.
- Huntington, Samuel P. (1954). „Radicalism and Conservatism in National Defense Policy“, *Journal of International Affairs*, Vol. 8, No. 2, pp. 206-222.
- Huntington, Samuel P. (1957). *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civic-Military Relations*, Cambridge: Harvard University Press.
- Huntington, Samuel P. (1965). „Political Development and Political Decay“, *World Politics*, Vol. 17, No. 3, pp. 386-430.
- Huntington, Samuel P. (1968). *Political Order in Changing Societies*, New Haven: Yale University Press.
- Huntington, Samuel P. (1984). „Will More Countries Become Democratic?“, *Political Science Quarterly*, Vol. 99, No. 2, pp. 193-218.
- Huntington, Samuel P. (1991). *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman: University of Oklahoma Press.
- Huntington, Samuel P. (1993). „The Clash of Civilizations?“, *Foreign Affairs*, Summer, pp. 29-49.
- Huntington, Samuel P. (2004). *Who Are We? The Challenges to America's National Identity*, New York: Simon & Schuster.
- Huntington, Samuel P. (2006). *Civilisationernes sammenstød: mod en ny verdensorden*, København: People's Press (oversat af Peter Møllerup).
- Ifversen, Jan (2000). „Begreber, diskurser og tekster omkring civilisation“, pp. 189-220 i Torben Bech Dyrberg, Allan Dreyer Hansen og Jacob Torfing (red.), *Diskurs-teorien på arbejde*, Frederiksberg C: Roskilde Universitetsforlag.
- Kaplan, Robert (1994). „The Coming Anarchy“, *The Atlantic Monthly*, Vol. 273, No. 2, pp. 44-76.
- Katzenstein, Peter J., Ronald J. Jepperson and Alexander Wendt (1996). „Norms, Identity, and Culture in National Security“, pp. 33-75 in Peter J. Katzenstein (ed.), *The Culture of National Security*, New York: Columbia University Press.
- Koselleck, Reinhart and Paul Widmer (1999). *Niedergang. Studien zu einem geschichtlichen Thema*, Stuttgart: Klett Cotta.
- Lewis, Bernard (2004). „The Middle East in World Affairs“, pp. 232-239 in Bernard Lewis, *From Babel to Dragomans – Interpreting the Middle East*, London: Weidenfeld & Nicolson [1957].
- Mangano, Percival (1995). „Chronique bibliographique: 'L'affaire Huntington'“, *Cultures & Conflits*, No. 19-20, pp. 225-238.
- McNeill, William (1963). *The Rise of the West: A History of the Human Community*, Chicago: University of Chicago Press.
- Mearsheimer, John (1990). „Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War“, *International Security*, Vol. 15, No. 1, pp. 5-56.

- Murden, Simon (1999). „Review Article: Huntington and His Critics“, *Political Geography*, No. 18, pp. 1017-1022,
- O'Hagan, Jacinta (1995). „Civilisational Conflict? Looking for Cultural Enemies“, *Third World Quarterly*, Vol. 16, No. 1, pp. 19-38.
- Perry, Gleen E. (2002). „Huntington and His Critics“, *Arab Studies Quarterly*, Vol. 24, No. 1, pp. 31-48.
- Rosencrane, Richard (1998). „[Review of] The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order“, *The American Political Science Review*, Vol. 92, No. 4, pp. 978-980.
- Sandel, Michael (1996). *Democracy's Discontent: America in Search of a Public Philosophy*. Boston: Harvard University Press.
- Said, Edward S. (2001). „The Clash of Ignorance“, *The Nation*, October 22.
- Schlesinger, Arthur M. (1998). *The Disuniting of America: Reflections on a Multicultural Society*, New York: W.W. Norton.
- Senghaas, Dieter (1998). „A Review Essay: A Clash of Civilizations – An Idée Fixe?“, *Journal of Peace Research*, Vol. 35, No.1, pp. 127-132.
- Spengler, Oswald (1918-1922). *Untergang des Abendlandes: Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte, Vol. I-II*. München: CH. Beck 1918 und 1922.
- Toynbee, Arnold (1934-1961). *A Study of History, Vol. I-XII*. Oxford: Oxford University Press.
- Toynbee, Arnold (1976). „The Dwarfing of Europe“, pp. 93-116 in Arnold Toynbee, *Civilization on Trial and the World and the West*, New York: New American Library [1926].
- Valbjørn, Morten (2006). „Blank, Blind or Blinded? – Cultural Investigations in International Relations“, pp. 199-224 in Knud Erik Jørgensen and Tonny Brems Knudsen (eds.), *International Relations in Europe: Traditions, Perspectives and Destinations*, London: Routledge.
- Wæver, Ole (2002). „Clash of What?“, *Politologiske Studier*, Vol. 5, No. 3, pp. 5-14.

Anmeldelser

Mitchell Dean, *Governmentality – Magt og styring i det moderne samfund*, Frederiksberg: Forlaget Sociologi, 2006, 344 s., kr. 328,00.

Med oversættelsen af den australske sociolog Mitchell Deans bog *Governmentality – Power and Rule in Modern Society* har vi endelig fået den første danske introduktion til en af de mest interessante dele af den efterhånden enorme receptions litteratur, som knytter sig til den franske filosof Michel Foucaults forfatterskab, nemlig den såkaldte „governmentality-litteratur“. Denne litteratur udspringer af en interesse for Foucaults forsøg på, fra slutningen af 1970'erne og frem til sin død i 1984, at afdække de komplekse mulighedsbetingelser for den moderne stats tilblivelse. Et projekt som har sat sit tydelige spor i værker som *Overvågning og straf* og *Viljen til viden*, men som Foucault fortrinsvis udfoldede i sine forelæsninger på Collège de France. Det er da også netop – som Dean påpeger i bogens indledning – fra en disse forelæsninger, governmentality-litteraturen har hentet sit navn.

Den ellers på mange måder temmelig heterogene samling af studier, der går under denne betegnelse, har foruden referencen til den berømte forelæsning, tre andre vigtige fællestræk, som man også genfinder i Deans bog.

For det første er de kendetegnet ved at abonnere på en bestemt konception af og tilgang til magt som *conduct on conduct*, der var dominerende hos den sene Foucault. Dean præsenterer på udmærket vis denne magtkonception og -analytik ad to forskellige veje. I første omgang gennem en redegørelse i bogens to første kapitler for en række fundamentale begreber og analytiske greb som fx „styring“, „praksisregime“, „problemativering“ og „genealogi“. Udgangspunktet er her governmentality-begrebet, som Dean udlægger på to måder. Dels som en betegnelse, der accentuerer den tætte relation mellem styring (*government*) og tænkning (*mentality*). Pointen er at understrege, at vores forsøg på at styre altid også indebærer et refleksionsarbejde, hvori vi trækker på forskellige vidensformer, og at denne styring samtidig producerer ny viden. Dels betegner begrebet en specifik styringstænkning, der siden 1600-tallet har spillet en central rolle i den moderne stats udvikling. Dean giver samtidig sin præsentation kant og bid, idet han vedvarende skriver governmentality-analytikken op imod traditionelle former for magt og statsteori. I bogens tredje kapitel introduceres governmentality-analytikken så i anden omgang gennem to eksempler på konkrete analyser. Herved anskueliggøres nogle af analytikkens centrale greb på en fin måde. Det drejer sig blandt andet om analytikkens afsæt i specifikke problematiseringer i stedet for i generelle

teoretiske betragtninger; om hvorledes analytikken ved at prioritere „hvordan“-spørgsmål forsøger at skærpe det analytiske blik for de praktiske aspekter ved styringen; og det frugtbare ved dens fokus på, hvordan magt og viden spiller sammen i styringen. Desuden fremtræder en af governmentality-analytikkens absolut største forcer tydeligt i disse eksempler, nemlig dens skarpe blik for hvordan de former for styring, der udøves i den moderne stat, ofte implicerer en intim forbindelse mellem magt og frihed.

For det andet kan governmentality-studierne ses som et forsøg på at videreføre og nuancere Foucaults projekt med at oprulle den moderne velfærdsstats genealogi. I kapitel fire til syv forsøger Dean således at give en beskrivelse af de styringsformer, der udgør baggrunden for og præger moderne velfærdsstater. Læseren føres fra pastoralmagt og suveræniteten over disciplin og biopolitik frem til nyere liberale typer af styring gennem en kortlægning af disse styringsformers opkomst, udvikling og indbyrdes relationer. Her er der bestemt nogle af kapitlerne der er bedre end andre. Især kapitel 4 om pastoralmagt og statsræson fremstår noget overfladisk og synes at bære præg af den oprindelige forelæsningsform, som bogen er vokset ud af.

For det tredje kæder Dean – ligesom Foucault – disse analyser af den moderne stat sammen med en kritisk ambition om herved at kunne levere problematiserende diagnoser af samtidens styringsformer. Governmentality-analytikken har til formål at skabe en distance til samtidens selvfølgeligelige måder at styre på, som måske vil gøre det muligt at forholde sig mere nuanceret til disse. En af governmentality-analytikkens vigtigste fremgangsmåder til at vinde en sådan refleksiv distance er genealogien. At bedrive genealogi består i at skrive modfortælling til de fortællinger, som understøtter samtidens styringsformer, for herved at røkke ved deres selvindlysende karakter. Det er i kraft af disse forsøg på at destabilisere samtidens styringsformer, at governmentality-analytikken alligevel kan siges at rumme et normativt aspekt, på trods af at den nægter at levere konkrete svar og afstår fra enhver moralfilosofi.

Som et fjerde centralt anliggende i bogen kan man pege på Deans forsøg på at læse Foucault og governmentality-litteraturen i forlængelse af – og ind i – en sociologisk tradition, idet han gennem hele bogen sætter governmentality-analytikken i relation til blandt andre Max Weber, Emile Durkheim, Norbert Elias, Jürgen Habermas, Ulrik Beck og Anthony Giddens. Det er én af grundene til, at bogen er særlig relevant for den, der måtte arbejde inden for det sociologiske og politologiske felt, og som gerne vil forsøge at operationalisere Foucaults begrebsapparat. Men den sociologiske læsning af Foucault har samtidig sine omkostninger, idet den let kommer til at skygge for nogle af de mere grundlæggende filosofiske problematikker, der er på spil i Foucaults tænkning. Det kunne fx være spørgsmålet om forholdet mellem det diskursive og det ikke-diskusive hos Foucault, som heller ikke er helt klart i governmentality-

analytikken, eller spørgsmål angående de erkendelsesteoretiske eller ontologiske implikationer af denne analytik.

En anden grund til, at bogen er særlig relevant for dette felt, er, at den udgør et bud på en tilgang og stillingtagen til aktuelle samfundsmæssige og politiske problemstillinger, som undviger samtidens dominerende alternativer i form af en selvtilfreds fejring af det vestlige liberale demokrati, en postmoderne politisk resignation eller en nostalgisk tilbagevenden til en marxistisk revolutionsromantik. En tilgang, der kan betegnes som en slags „pessimistisk aktivisme“. Eller sagt med det Foucault-citat, som Dean alluderer i overskriften på bogens konklusion: en tilgang, hvis udgangspunkt er, at „alt er ikke dårligt, men farligt“, hvilket netop kalder på en vedvarende og konkret kritisk analyseaktivitet.

Governmentality – Magt og styring i det moderne samfund må således altovervejende siges at være et godt sted at starte for såvel den, der er interesseret i styreformernes historiske udvikling, som den, der ønsker at analysere, hvordan magt, viden og frihed spiller sammen specifikke styringspraksisser i det moderne velfærdssamfund.

Mads Peter Karlsen
Det Teologiske Fakultet
Københavns Universitet

Niels Åkerstrøm Andersen, *Partnerskabelse*, København: Hans Reitzels Forlag, 2006, 208 s., kr. 248,00.

Inden for de seneste to årtier er partnerskaber mellem den offentlige og private sektor i stigende grad blevet anvendt som styringsstrategi. Man støder stadig hyppigere på begrebet i både den offentlige debat og i den akademiske litteratur. Men fordelene ved partnerskaber tages ofte for givet, og vi ved for lidt om, under hvilke forudsætninger partnerskaber bedst fungerer. På denne baggrund kan en bog om partnerskaber kun hilses velkommen. I modsætning til, hvad titlen *Partnerskabelse* kan synes at signalere, er denne bog dog ikke en analyse af partnerskaber som sådan. Det er en teoretisk diskussion af begrebet partnerskabelse, forstået som kontrakter om fremtidigt samarbejde. Man skal derfor læse bogen, hvis man vil vide mere om nogle teoretiske aspekter og debatter vedrørende partnerskaber og ikke, hvis man er interesseret i empiriske cases.

Bogens formål er at „forvandle partnerskab fra åben metafor til et forpligtende begreb“ (p. 12). Som Niels Åkerstrøm Andersen (NÅA) videre formulerer det: „Jeg har sat mig for at fange partnerskabets konkrete partnerskabskar-

akter“ (p. 12). Efter at have læst bogen forbliver denne anmelder dog i tvivl om, hvorvidt formålet er nået. Bogen belyser nye og interessante teoretiske aspekter ved partnerskabelse, men den konkrete partnerskabskarakter forbliver ubelyst hovedsaglig på grund af manglen på empirisk analyse af partnerskaber.

For at nå sit mål forfølger NÅA et argument om, at man må forstå partnerskaber som en speciel type af kontrakt indgået i komplekse samfund, nemlig en kontrakt om fremtidige kontrakter. Altså en kontrakt af anden orden. Et partnerskab beskriver ikke sig selv ned i detaljen, men lader deltagerne i partnerskabet udvikle visioner. Partnerskabet giver hensyn til visse overordnede værdier som ligestilling eller tillid, ikke specifikke mål, og partnerne er dermed ikke blot leverandører af en ydelse, som man ser det i for eksempel udlicitering af offentlig service.

Partnerskaber er derfor en anden ordens kobling, der ”hele tiden søger koblinger, muliggør en konstant afsøgning af igangsættelsesmuligheder af forskellige funktionssystemer” (p. 157). En væsentlig pointe, som er udbygget på basis af Niclas Luhmanns systemteori, er, at partnerskaber ofte eksisterer på tværs af forskellige systemer, blandt andet et retligt, et politisk, et økonomisk og et ydelsesrelateret system (kapitel 7). Dette kan forklare, hvorfor nogen partnerskaber ikke fungerer – deltagerne taler simpelthen ikke samme sprog. Pointen er vigtig, og NÅA argumenterer godt for den, blandt andet med et eksempel om udlicitering i Hørsholm (kapitel 3). Men, som NÅA også selv understreger, udlicitering er ikke et partnerskab, snarere er det dets modsætning, og en egentlig empirisk underbygning af pointen gennem en grundig analyse af et partnerskab mangler.

Bogen er bygget over syv kapitler. Det første introducerer NÅA's overordnede Luhmann-inspirerede tilgang, som er baseret på et princip om anden ordens iagttagelser – om „iagttagelser af iagttagelser som iagttagelser“. Netop fordi partnerskaber tales om og studeres på mange forskellige måder, er det ifølge NÅA nødvendigt at iagttage, hvordan partnerskaber iagttages. Det er ikke nok at interviewe nogen, der indgår i et partnerskab eller at lave et survey af partnerskaber. Kan ske. Men bogen er sjovest at læse de få steder, hvor illustrationer fra partnerskaber inddrages (som fx en beskrivelse af NGO-partnerskaber). Kapitel 2 er efter min mening bogens bedste kapitel, fordi det gennem en analyse af beskrivelsen af fem forskellige partnerskaber viser alle de forventninger, der knytter sig til disse. Selvom der lægges mange forskellige betydninger i begrebet, er der alligevel nogle fællestreks, såsom tværsektorielt samarbejde, dialog, fællesskab og projektorientering. Det er også, bogens formål om at indfange „det konkrete partnerskabskarakter“ taget i betragtning, det mest konkrete og illustrative kapitel i bogen. Kapitel 3 er et godt kapitel om, hvordan forskellige kommunikationssystemer kan have svært ved

at tale sammen, men som nævnt burde dette have været illustreret gennem et studie af et partnerskab snarere end udlicitering.

I kapitel 4 og 5 behandles kontraktbegrebet, både igennem den retlige italesættelse af relationelle kontrakter (en semantisk analyse af kontraktsemantikken i retsteorien) og gennem en systemteoretisk optik på kontrakter. Disse kapitler synes unødigt abstrakte, og særligt kapitel 4's pløjer sig igennem tre klynger af teorier synes unødvendig for forståelsen af partnerskaber som en særegen kontraktform, hvilket er formålet med kapitel 6. Som læser er jeg parat til at købe denne forståelse uden at være blevet præsenteret for manglerne ved MacNeil, Macauley med flere. Kapitel 7 beskriver partnerskaber som koblinger mellem forskellige funktionssystemer (retssystem, politisk system m.m.), og kapitel 8 ser partnerskaber i forhold til organisationer og kontrakter, blandt andet hvordan partnerskaber udfordrer organisationer som lukkede systemer. Sluttelig opsummeres, og der gives nogle temmelig overordnede anvisninger til politiske organisationer, virksomheder, frivillige organisationer og universiteter.

Som læser sad denne anmelder noget uforløst tilbage efter at have vendt sidste side. Om end jeg er blevet noget klogere på de mange måder, hvorpå partnerskaber italesættes, og også på, at partnerskaber kan italesættes som en ny form for kontrakt, så ved jeg stadig ikke mere om den konkrete partnerskabskarakter. Jeg ved mere om, hvordan det kan være, at partnerskaber ind imellem ikke fungerer (*clash* mellem systemer) – men dette kan også have andre årsager, som måske bedst belyses empirisk eller med andre teoretiske optikker. Optikker, der fx kan se, at partnere kan trække på forskellige magtressourcer, hvilket kan give dem ulige betingelser for at indgå i partnerskabet og dermed påvirke partnerskabets funktionsmåde. Der er en større litteratur om dette startende med Theodor Lowis analyse af, hvordan big business kan dominere amerikanske lokalregeringer, eller Greg Squires' *Unequal partnerships*.

Jeg har heller ikke fået hjælp til at skelne mellem forskellige typer partnerskaber (spiller det fx en rolle, om partnerne er organisationer eller individer?) eller en forståelse af, i hvilken type administrativt set-up, de fungerer bedst. Hvordan fungerer de inden for hierarkiet (Scharpf), eller må der ingen *top-down* styring være? Og hvordan fungerer partnerskaber som henholdsvis inklusions- og/eller eksklusionsmekanismer? Det kan undre, at centrale referencer til blandt andet den britiske eller hollandske litteratur om dette (Stoker, Rhodes, Koimann, Kickert) mangler. Anvisningerne til de politiske organisationer i bogens afsluttende kapitel går ud på, at det politiske system må være beskedent og erkende egen begrænsning, at styring gennem partnerskaber er at give afkald på intervenserende styring til fordel for refleksiv styring. Dette er ganske rigtigt, men besvarer ikke, hvordan „det politiske system“ (menes der regeringer?) skal forholde sig til koordination og graden af hierarkisk inter-

vention, hvordan en god balance mellem forskellige styringsformer kan findes, eller, med Bob Jessops begreb, hvordan „meta-governance“, dvs. valget mellem forskellige styringsformer, bedst udøves. Partnerskabelse som begreb understreger, at der må være en konstant dialog. Men vi mangler fortsat at få besvaret hvordan: at få afdækket, hvad der skal gøres for at skabe et rum, hvor der er basis for dialog.

Mette Kjær
Institut for Statskundskab
Aarhus Universitet

Rahbek, Birgitte, *Democratisation in the Middle East. Dilemmas and Perspectives*, Aarhus University Press, 2005, 168 s., kr. 98,00.

Jung, Dietrich (2006), *Democratization and Development. New Political Strategies for the Middle East*, Danish Institute for International Studies, Palgrave Macmillan, 2006, 196 s., \$69.95.

Har man først sagt socialvidenskab, så har man også sagt komparativ metode. For i fraværet af kontrollerede eksperimenter, som vi kender dem fra naturvidenskaben, er det alene systematiske sammenligninger, der (*pace* Hume) kan be- eller afkræfte en given årsagssammenhæng. Sammenligninger gør det nemlig muligt at bevare proportionerne. Eller sagt på en anden måde: *Ceteris paribus* (alt andet lige) er den komparative metodes omdrejningspunkt, og behovet for at kontrollere (og dermed stille alt andet lige) udgør dens berettigelse.

Det er der naturligvis ikke noget nyt i, for det handler om logik. Dertil kommer imidlertid, at én ganske bestemt foreteelse i de seneste årtier har ændret vilkårene for at bedrive socialvidenskab. Kært barn har mange navne, men uanset om vi bruger ordet „globalisering“, „internationalisering“ eller „transnationalisering“, så er den afledte pointe den samme: Det er nu om stunder nødvendigt at kunne gebærde sig i krydsfeltet mellem indenlandske og internationale påvirkninger. Og det forstærker blot behovet for at anskue de empiriske referenter gennem sammenligningernes prisme.

Så langt kan de fleste blive enige. Men bevæger vi os fra disse generelle retningslinjer til konkrete analyser, så skifter billedet. For mange forskere falder fortsat for fristelsen til at lade proportionerne fare, når de tager livgreb med den virkelige verden. To nyudgivelser om demokratisering (eller mangel på samme) i Mellemøsten illustrerer denne variation.

Den første – *Democratisation in the Middle East* – er redigeret af Birgitte Rahbek og indeholder bidrag fra ikke mindre end tolv kendere af Mellem-

østen. Bogen spænder ganske vidt: fra helt konkrete analyser af situationen i Palæstina, Saudi-Arabien og Irak, til diskussioner af den vestlige verdens udenrigspolitik og synet på det muslimske mindretal i Europa. Flere af de små beretninger udgør interessant læsning, derom er der ingen tvivl. Men intetsteds stiller bogen de komparative spørgsmål, som man kunne forvente, emnet ville kaste af sig. Jeg tænker her på generelle spørgsmål som: Hvorfor udgør de arabiske lande i forening den mest udemokratiske region i verden? Hvorfor er regionen blevet mindre demokratisk, samtidig med at den tredje demokratiseringsbølge er fejet hen over stort set alle verdens øvrige regioner? Også mere konkrete komparative spørgsmål glimrer ved deres fravær. Lad mig blot nævne ét enkelt, der ligger lige til højrebenet, og som vil blive nævnt i forbindelse med den anden nyudgivelse: Hvorfor har Tyrkiet – der ellers på mange måder kan henregnes til Mellemøsten – været i stand til at omfavne demokratiet?

I stedet for at bygge et samlet projekt op omkring disse spørgsmål leverer bogen en række snapshots. Men filmen knækker simpelthen, fordi proportionerne mangler. Læseren får ikke at vide, hvilke faktorer der har gjort de arabiske lande unikke politisk set. Den eneste delvise undtagelse er Raymond Hinnebuschs korte gennemgang af strukturelle barrierer imod demokratisering i Mellemøsten. Men en enlig svale gør som bekendt ingen sommer, og resten af kapitlerne følger ikke op på de enkelte faktorer. Dermed er vi fremme ved bogens anden store mangel: et skævvredet fokus.

Hinnebusch lægger ud med at henlede opmærksomheden på en række interne forhindringer for demokratiets fremmarch, før han retter fokus imod internationale påvirkninger. Det er på sin plads, for som allerede nævnt gør internationaliseringen det nødvendigt at kunne gebærde sig i krydsfeltet mellem interne og eksterne faktorer. Broderparten af bidragene virker bare ikke synderligt interesserede i at foretage denne øvelse. Stundom – kapitel 6 og kapitel 8 er værd at fremhæve i denne sammenhæng – kan man ligefrem få indtrykket af, at alt ville være fryd og gammen i området, hvis bare den vestlige verden ville passe sin egen næringsvej. Denne konklusion er uholdbar, al den stund alle områdets stater er udemokratiske, uanset deres respektive geostrategiske betydning eller naturressourcer. At omverdenen skulle have en ens – og lige uheldig – påvirkning på alle disse stater forekommer ikke just overbevisende. Men det er jo den underliggende præmis for et ensidigt fokus på de uheldige eksterne påvirkninger.

Til tider bliver det nærmest lidt frustrerende at læse bogen. Det gør ikke sagen bedre, at Birgitte Rahbek i indledningen frejdigt får erklæret, at „[...] after reading this book there are no more excuses for continuing along the path of futile piecemeal plans and projects, as it will no longer be possible to say ‘we didn’t know’“ (p. 17). Denne anmelder sidder i hvert fald ikke tilbage med den bebudede vished efter at have læst de 12 kapitler – endsige en sikker bevidst-

hed om, hvad bogens problemstilling egentlig er. Og det skyldes, i hvert fald et langt stykke hen ad vejen, fraværet af systematiske sammenligninger og den tilhørende mangel på proportioner.

Ganske anderledes forholder det sig med en anden ny bog om Mellemøsten, *Democratization and Development*. Bogen er redigeret af Dietrich Jung, emnet er det samme som i Rahkbeks udgivelse, men tilgangen er meget mere systematisk. Hvorfor, spørger Jung allerede i indledningen, udgør de arabiske lande verdens mest „ufrie“ område? Og bogens otte indlæg tager et fælles teoretisk afsæt: at den dominerende demokratiseringslitteratur er lidet anvendelig i Mellemøsten. Vi skal i stedet tilbage til den historiske sociologis betoning af statsdannelsens betydning. Bistået af Charles Tilly henleder Jung og Co. opmærksomheden på, at de arabiske lande aldrig har været igennem den historiske proces, der først i „Vesten“ og senere i Østasien „civiliserede“ en mafia-lignende statsmagt qua behovet for klingende mønt (skatteopkrævninger) i et anarkisk internationalt system.

Her er der altså tale om et reelt bidrag, teoretisk såvel som empirisk. Kritikken af den eksisterende litteratur er ganske vist noget flosset i kanterne. Det er eksempelvis forkert at hævde – som Oliver Schlumberger gør det i kapitel 2 – at Transitology indebærer en stræben efter at nå frem til universelle love om demokratiske omvæltninger. Transitology var tværtimod et helt bevidst opgør imod de forudgående årtiers forsøg på at nå frem til sådanne love, og det tilhørende aktør-fokus daterer sig da også tilbage til 1970'erne og 1980'erne, ikke til 1950'erne, som Schlumberger hævder. Men – og det er væsentligt – det tillyske „war-making and state-making“-alternativ bliver fremstillet på en klar måde, og det samlede korrektiv til den eksisterende litteratur bliver slebet til gennem sammenligningernes prisme.

Et enkelt eksempel er på sin plads. Ziya Önis' kapitel om Tyrkiet er nok bogens mest vellykkede. Önis forsøger her at forklare, hvorfor Tyrkiet adskiller sig fra resten af Mellemøsten, når det kommer til at få politisk islam og demokrati til at gå op i en højere enhed. Svaret er at finde, får vi at vide, i kombinationen af Kemal Atatürks sekulære statsbygningsprojekt og optagelsesforhandlingernes europæiske anker. Dette konkrete svar er i sig selv spændende, men den afledte, komparative konklusion har endnu mere at tilbyde. For disse to faktorer adskiller jo netop Tyrkiet fra sine arabiske naboer.

Hermed er vi i øvrigt fremme ved bogens generelle budskab. Det er – som allerede antydnet – på statsdannelsen, at de arabiske lande skiller sig ud. Weberianske bureaukratier og liberal konstitutionalisme har aldrig vundet indpas, netop fordi Mellemøstens magthavere aldrig har været afhængige af deres befolkninger. Og på denne baggrund er det ikke underligt, at regionen henligger som en autokratisk udørk. Eller med andre ord: Det er de interne barrierer, der er mest væsentlige – og som gør, at omverdenens forsøg på at

skubbe området i en demokratisk retning så ofte har haft utilsigtede virkninger.

Der er kort sagt meget at rose her. Men heller ikke *Democratization and Development* er uden skønhedspletter. Ud over den noget stedmoderlige behandling af den generelle demokratiseringslitteratur består der i bogen en spænding mellem de pessimistiske analyser og et tydeligt ønske om at afstikke vejen fremad. Mest fremtrædende bliver denne spænding i Søren Schmidts ellers glimrende kapitel om Syrien. Schmidt påpeger, at Syrien lider under et fuldstændigt fravær af en „developmental state“. Og efter at have hamret denne pointe ind gennem en række meget sigende eksempler, slutter han af med at efterlyse et „big bang“ – en fuldstændig omkalfatring af den syriske stat, må man formode. Hvordan det skulle kunne lade sig gøre de identificerede forhindringer taget i betragtning, er svært at se; Schmidt får i hvert fald ikke forklaret det.

Samme lidt besynderlige modsætning gør sig gældende i Dietrich Jungs konkluderende kapitel. Ekstern bistand er nødvendig, men demokratisering skal være et mål i sig selv – ikke et middel til at nå andre mål (hvad tilfældet åbenbart er i dag). Men Jung opremser i samme åndedræt en række grund til, at demokratisering er nødvendig; altså en række tilhørende mål. Hvordan det adskiller sig fra den nuværende praksis er svært at se.

Der er dog netop tale om skønhedspletter, ikke om grundlæggende problemer. For, og det er væsentlig, som Mellemøst-novice sidder man tilbage med en følelse af at være blevet klogere efter at have læst bogen. Og det skyldes altså frem for alt, at proportionerne er i orden. I den forstand befinder de to bøger sig – alt andet lige – i vidt forskellige vægtklasser.

Jørgen Møller
Department of Social and Political Sciences,
European University

Modtagne bøger

- Allerup, Peter, *Pisa 2000's læseskala. Vurdering af psykometriske egenskaber for elever med dansk og ikke-dansk sproglig baggrund*, Odense: Rockwool Fondens Forskningsenhed og Syddansk Universitetsforlag 2007.
- Andersen, Jørgen Goul; Andersen, Johannes; Borre, Ole; Hansen, Kasper Møller & Nielsen, Hans Jørgen (red.), *Det nye politiske landskab – Folke­tingsvalget 2005 i perspektiv*, Århus: Academica 2007.
- Christensen, Erik, Karsten Lieberkind & Christian Ydesen (red.), *Retten til basisindkomst – en demokratisk frigørelse*, Århus: Aarhus Universitetsforlag 2007.
- Christensen, Erik og Per Christensen (red.), *Fællede i forandring*, Aalborg: Aalborg Universitetsforlag 2007.
- Dansk Institut for Internationale Studier, *Afvikling af Grønlands kolonistatus 1945-54 – En historisk udredning*, København: Dansk Institut for Internationale Studier 2007.
- Den jyske historiker*; Terror-ismer, nr. 115 april 2007.
- Egelund, Niels & Torben Tranæs (red.), *Pisa Etnisk 2005. Kompetencer hos danske og etniske elever i 9. klasser i Danmark 2005*, Odense: Rockwool Fondens Forskningsenhed og Syddansk Universitetsforlag 2007.
- Elm-Larsen, Rolf, *Forvaltningsrevision- begreb, teori og proces*, Frederiksberg: Forlaget Samfundslitteratur 2007.
- Fuglsang, Lars, Peter Hagedorn-Rasmussen og Poul Bitsch Olsen (red.), *Teknikker i samfundsvidenskaberne*, Roskilde: Roskilde Universitetsforlag 2007.
- Furseth, Inger & Pål Repstad, *Religionssociologi – en introduktion*, København: Hans Reitzels Forlag 2007.
- Højrup, Thomas, *Livsformer og velfærdsstat ved en korsvej? Introduktion til et kulturteoretisk og kulturhistorisk bidrag*, København: Museum Tusulanums Forlag 2007.
- Højrup, Thomas & Klaus Bolving (red.), *Velfærdssamfund – velfærdsstaters forsvarsform?*, København: Museum Tusulanums Forlag 2007.
- Hønneland, Geir og Jørgen Holten Jørgensen, *Moderne russisk politik – En indføring i Ruslands politiske system*, Frederiksberg: Forlaget Samfundslitteratur 2007.
- Internasjonal politikk, Nr. 1 2007*, Oslo: Norsk Utenrikspolitisk Institutt 2007.

- Jensen, Bent, *Træk af avisdebatten om de arbejdsløse fra 1840'erne til 1940'erne. Bind II: Debatten fra 1907 til 1940'erne*, København: Rockwool Fondens Forskningsenhed 2007.
- Jespersen, Astrid, Marie Riegals Melchior & Marie Sandberg (red.), *Verden over: En introduktion til stats- og livsformsteorien og dens aktuelle anvendelse i etnologien*, København: Museum Tusulanums Forlag 2007.
- Johansen, Winnie & Finn Frandsen, *Krisekommunikation*, København: Forlaget Samfundslitteratur 2007.
- Karlson, Nils & Joakim Nergelius (red.), *Federalism på svenska*, Stockholm: Ratio 2007.
- Kronborg, Annette, *Forældremyndighed & menneskelig integritet*, København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag 2007.
- Nørretranders, Tor, *Civilisation 2.0 – Miljø, fællesskab og verdensbillede i linkenes tidsalder*, København: Thaning & Appel 2007.
- PLUK februar 2007*, Aabenraa: Institut for grænseregionsforskning 2007.
- PLUK april 2007*, Aabenraa: Institut for grænseregionsforskning 2007.
- Statsvetenskaplig tidskrift 2006/4*, Lund: Studentlitteratur 2006.

Abstracts

Morten Valbjørn

On the Study of the (Ir)Relevance of Democracy in an (Un)Exceptional Middle East

- on desert flowers, mirages and on wandering in circles

If the debate on democracy in the Middle East metaphorically is perceived like a long and difficult journey into a barren wasteland, this meta-study constitutes one of those pauses where overviews are established, directions identified and travel plans (re)considered. Thus, the aim of the article is to map previous routes, identify travel companions and point at some of the pitfalls and dead ends with a view to being better prepared in the future against chasing mirages and walking in circles as the case has often been so far. This is done through an examination of how the question about the (ir)relevance of democracy in the Middle East has been addressed in the general literature on democracy and within Middle East and Orientalism and how this question is related to the classic problematique concerning the (un)exceptional nature of this region and the implications for the study of Middle East politics.

Dietrich Jung

Modernization and Islam Policy in Dutch Indonesia

The article investigates Dutch colonial policies in Indonesia. It perceives the so-called ethical policy of the Netherlands as a historical predecessor of the current involvement of Western states in state and nation building processes in the Middle East. It focuses on the Christiaan Snouck Hurgronje (1857-1936), colonial advisor and the Netherlands' leading Orientalist, who is seen as the founding father of modern Islamic studies. Focusing on the life and work of Hurgronje, who could be labeled as one of Europe's first area specialists, the article develops insights from the failure of his modernizing policies that are relevant to contemporary foreign policy makers in their attempts to democratize the Middle East. Especially Hurgronje's way of dealing with the politicization of Islam shows striking parallels to the ideological mindset with which liberal internationalists are currently trying to promote democracy in the Middle East.

Julie Pruzan-Jørgensen

Political Science in the Field – Experiences from an Anthropology-Inspired Study of Democratization in Morocco

The article has a methodological/disciplinary focus and argues that new analytical approaches inspired by the field of anthropology may enhance the study of democratization in the Middle East by providing new and unexpected insights into local political dynamics. Based on a Moroccan case study, the article both challenges the frequent application of a democratization perspective to current studies of political developments in the region while highlighting the importance of approaching the concept of 'Islam' as a multidimensional, dynamic and continuously negotiated framework of experience.

Svend-Erik Skaaning

Democratic Deficit. The Middle East in a Comparative Perspective

The Middle Eastern countries show a democratic gap vis-à-vis other regions of the world, and the extensive third wave of democratization has largely passed by the region without significant impact. On the basis of a global analysis of the level of democracy in the period 2000 to 2004 it is concluded that a number of structural factors capture the respective performance of the Middle Eastern countries quite well. The results indicate that modernization and neighbor democracy are positively related to democracy, while Muslim and Arabic majority religion/culture as well as heavy economic reliance on oil production are negatively related to the extent of democratic practices. Accordingly, most Middle Eastern countries are particularly structurally underprivileged concerning the likelihood of liberal democracy advancement, which illustrates the high degree of fundamental obstacles facing internally and externally induced democratization efforts in the region.

Mebdi Mozaffari

Change in the Middle East: Why and How?

The Middle East is the most static region in the world. It is characterized by dictatorial stability, which means that order is established via power, terror and systematic intimidation, and there is no substantial free adherence of the population. There are four central causes for this situation: (1) an Asiatic mode of production (or non-production) and persistence of the rentier economy; (2) Oriental despotism; (3) religious obscurantism; and (4) strong (stabilizing) external interference. Likewise, four strategies for changing the situation can

be listed: (1) *Islâh* or a reform of Muslim societies without democratization; (2) secular modernization; (3) the European project – the Barcelona Process; (4) USA's project – democratization of „the wider Middle East“. The most realistic strategy for change is external intervention (see items 3 and 4) guided by a desire to contribute to change (instead of contributing to the dictatorial stability).

Om forfatterne

Morten Valbjørn, cand.scient.pol. med suppleringsuddannelse i Mellemøststudier, ph.d.-stipendiat ved Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet og ekstern lektor ved Center for Mellemøststudier, Syddansk Universitet. Beskæftiger sig med den kulturelle drejning inden for International Politik-disciplinen, implikationer for studiet af mellemøstlig politik og for krydsfeltet mellem politologien og områdestudierne. Har udgivet en række danske og internationale tidsskriftsartikler og bogkapitler om international og komparativ politik i Mellemøsten og om udvikling inden for International Politik-disciplinen og Mellemøststudierne. E-mail: mortenv@ps.au.dk

Dietrich Jung, seniorforsker ved Dansk Institut for Internationale Studier og koordinator af indsatsområdet „Religion – social konflikt – Mellemøsten“. Har studeret statskundskab, sociologi og islamiske studier og har en ph.d.-grad fra Hamborg Universitet. Dietrich Jung har undervist ved Aarhus Universitet, Bilkent universitet i Ankara og ved Københavns og Hamborgs universiteter samt ved Syddansk Universitet. Har publiceret om årsager til krig, teorier om verdenssamfund, tyrkisk politik og om konflikter i Mellemøsten. E-mail: dju@diis.dk

Julie Elisabeth Pruzan-Jørgensen, cand.scient.pol., kandidatstipendiat ved Dansk Institut for Internationale Studier (DIIS) og Institut for Tværkulturelle og Regionale Studier (TORS), Københavns Universitet. Beskæftiger sig med politiske reformer og demokratisering i Mellemøsten og Nordafrika. Arbejder på en ph.d.-afhandling om politisk liberalisering i Marokko. Forfatter til flere artikler om den politiske udvikling i Marokko, herunder „Islam, Gender and Democracy in Morocco. The Making of the *Mudawanna* Reform“ (forthcoming 2008). E-mail: jppj@diis.dk.

Svend-Erik Skaaning, ph.d., post.doc. ved Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet. Interesserer sig i sin forskning for demokratisering, menneskerettigheder, begrebsfastsættelse og måling af governanceaspekter samt komparative metoder. Forsvarede i januar 2007 ph.d.-afhandling med titlen *Democracy besides Elections: An Inquiry into (Dis)Respect for Civil Liberty in Latin*

American and Post-Communist Countries after the Third Wave. E-mail: Skaaning@ps.au.dk.

Mehdi Mozaffari, professor ved Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet. Han er docteur d'Etat fra Science Politique ved University of Paris (Sorbonne-Panthéon) og var medlem af den akademiske stab ved Tehran Universitet indtil 1979. Har været gæsteforsker ved forskellige universiteter (Geneve, Grenoble, MGIMO/Moskva) og senior fellow ved Harvard Universitet. Han er forfatter, medforfatter og redaktør af en række akademiske bøger, herunder „Just War against an ‘outlaw’ Region“, in *A Matter of Principle*, redigeret af Thomas Cushman (2005), *Globalization and Civilizations* (ed.) (2002) og *Authority in Islam: From Muhammad to Khomeini* (1987). Hans nuværende forskningsprojekt handler om *Islamism and World Security*. E-mail: mehdi@ps.au.dk

Politicas ph.d.-serie

Lene Mosegaard Søbjerg, *UN Trusteeships – A Tool of Order and Solidarity in Contemporary International Society*, 2007, kr. 60,00.

Peter B. Mortensen, *The Impact of Public Opinion on Public Policy*, 2006, kr. 125,00.

Anders Branth Pedersen, *Fra landvindingspolitik til naturgenopretningspolitik – policy-netværks magt og forandring*, 2006, kr. 125,00.

Pia Vedel Ankersen, *Den politiske legitimitets oprindelse – en fodnote til Easton*, 2006, kr. 125,00.

Jakob Linnaa Jensen, *Den virtuelle kaffestue – deliberation og demokratisk inklusion i politiske debatter på Internettet*, 2006, kr. 125,00.

Rune Stubager, *The Education Cleavage: New Politics in Denmark*, 2006, kr. 125,00.

Gitte Harrits Sommer, *Hvad betyder klasse? En rekonstruktion af klassebegrebet med henblik på en analyse af sammenhængen mellem klasser og politisk deltagelse i Danmark*, 2005, kr. 50,00.

Anne Binderkrantz, *Magtens midler. Danske interesseorganisationer og deres indflydelsesstrategier*, 2005, kr. 50,00.

Lotte Bøgh Andersen, *Offentligt ansattes strategier. Aflønning, arbejdsbelastning og professionel status for dagplejere, folkeskolelærere og tandlæger*, 2005, kr. 50,00.

Jens Rudbeck, *Popular Contention and Democratization in Sub-Saharan Africa*, 2004, kr. 50,00.

Rikke Skou Jensen, *Ledelse og medindflydelse. En analyse af ledelsesadfærd og institutionaliseret samarbejde på offentlige og private arbejdspladser*, 2004, kr. 50,00.

William Leslie Mitchell, *Instrumental Friend or Foe? Constructivist Activism in Security Policy Means Analysis*, 2004, kr. 50,00.

Søren Serritslew, *Offentlig budgetlægning i et institutionelt perspektiv*, 2004, kr. 50,00.

Kristian Høyer Toft, *International Justice and Justificatory Models*, 2003, kr. 50,00.

Til omslagets forside:

Demokratiets (ir)relevans i et (u)almindeligt Mellemøsten

Morten Valbjørn

Studiet af demokratiets (ir)relevans i et (u)almindeligt Mellemøsten

Dietrich Jung

Modernisering og islampolitik i det nederlandske Indien

Julie Pruzan-Jørgensen

Politologien på feltarbejde

Svend-Erik Skaaning

Demokratisk underskud. Mellemøsten i komparativt perspektiv

Mehdi Mozaffari

Forandring i Mellemøsten: hvorfor og hvordan?

Jan Ifversen

Civilisationssammenstød og konservativ realisme

Anmeldelser